

POLITIKATUDOMÁNYI TANULMÁNYOK
2014

Budapest

POLITIKATUDOMÁNYI ELŐADÁSOK
az EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR
DOKTORI ISKOLÁINAK
JUBILEUMI KONFERENCIÁJÁN

20 ÉVES A DOKTORI KÉPZÉS AZ ELTE JOGI KARÁN

2014. JÚNIUS 13.

**Kiadja: ELTE Állam- és Jogtudományi Kar
Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola**

**Szerkesztette: dr. Antal Attila
Budapest 2014**

TARTALOMJEGYZÉK

Tartalomjegyzék	3
Előszó	7
I. Program.....	8
II. A Politikatudományi Szekció beosztása	9
III. Absztraktok.....	10
IV. Taulmányok	16
PÁSZTÓY ANDRÁS: AZ ÉRDEKEGYEZTETÉS ÉS A TÁRSADALMI PÁRBESZÉD ALKOTMÁNYOS ALAPJAI MAGYARORSZÁGON	16
1. Az érintett szervezetek vélemény-nyilvánítási jogának alkotmányos biztosítékai	16
1.1. Az első periódus	17
1.2. A második periódus	18
1.3. A harmadik periódus.....	18
1.4. Az AB álláspontjaival és érveivel kapcsolatban felmerülő kérdések	20
2. Alkotmányossági dilemmák az Országos Érdekegyeztető Tanács körül	21
3. Az Alaptörvény és a társadalmi párbeszéd alkotmányos alapjai	25
Felhasznált irodalom	27
Dokumentumok.....	27
Jogszabályok	27
ANTAL ATTILA: NACIONALIZMUS ÉS KÖRNYEZETVÉDELEM.....	28
1. Barát vagy ellenség?.....	28
2. Polgári és etnikai nacionalizmus	32
Felhasznált irodalom	34
TÁBORI FERENC: AZ 1990 ÉS 2010 KÖZÖTT MEGTARTOTT ÁLTALÁNOS ORSZÁGGYŰLÉSI VÁLASZTÁSOKON ALKALMAZOTT VÁLASZTÁSI RENDSZER HATÁSAI A MAGYAR TÖBBPÁRTRENDSZERRE.....	35
Felhasznált irodalom	42
Mellékletek	44
1. táblázat: Pártok országgyűlési választási eredményei és mandátumainak megoszlása 1990	44
2. táblázat: Pártok országgyűlési választási eredményei és mandátumaiknak megoszlása 1994	45
3. táblázat: Pártok országgyűlési választási eredményei és mandátumainak megoszlása 1998	46
4. táblázat: Pártok országgyűlési választási eredményei és mandátumaik megoszlása 2002	47
5. táblázat: Pártok országgyűlési választási eredményei és mandátumainak megoszlása 2006	48

6. táblázat: Pártok országgyűlési választási eredményei és mandátumainak megoszlása 2010	49
7. táblázat: Kormány és ellenzék mandátum- és szavazat arányainak megoszlása 1990.....	49
8. táblázat: Kormány és ellenzék mandátum- és szavazat arányainak megoszlása 1994	50
9. táblázat: Kormány és ellenzék mandátum- és szavazat arányainak megoszlása 1998	50
10. táblázat: Kormány és ellenzék mandátum- és szavazat arányainak megoszlása 2002	50
11. táblázat: Kormány és ellenzék mandátum- és szavazat arányainak megoszlása 2006	51
12. táblázat: Kormány és ellenzék mandátum- és szavazat arányainak megoszlása 2010	51
13. táblázat: Implicit küszöbök nagysága területi listákon, és az azokat átlépő pártok száma 1990-2010.....	52
14. táblázat: Parlamenti küszöböt el nem érő, országos listát állító pártok listás szavazatának megoszlása 1990-2010.....	53
HELL ROLAND: A 2013-14-ES THAIFÖLDI POLITIKAI VÁLSÁG HÁTTERE.....	54
1. Bevezetés	54
2. A 2013-14-es thaiföldi politikai válság mint a 2005 óta húzódó tartós szembenállás legújabb állomása	55
3. A thaiföldi politikai válság hátterében húzódó többdimenziós konfliktus	58
3.1. Társadalmi és elit szintű szembenállás	58
3.2. A trónöröklés körül folytatott hatalmi küzdelem kérdése.....	65
Felhasznált irodalom	66
Mellékletek	69
1. számú ábra: A thaiföldi politikai válság háttere.....	69
2. számú ábra: A 2011-es képviselőházi választások eredményei.....	70
GIRST NOÉMI: TÖMEGES PRIVATIZÁCIÓ A VISEGRÁDI NÉGYEK PRIVATIZÁCIÓS POLITIKÁJÁBAN.....	71
1. Eladni vagy odaadni?	71
1.1. Csehszlovákia.....	72
1.2. Szlovákia.....	75
1.3. Lengyelország	76
1.4. Magyarország.....	78
2. A rész-egész kérdése	80
3. Konklúzió.....	82
Felhasznált irodalom	84
Internetes források.....	86

KOMJÁTI-GARDÓ SIMONA: A GEOPOLITIKA MINT TUDOMÁNY HASZNA AZ ÁLLAMOK SZÁMÁRA.....	87
1. Bevezetés	87
2. A geopolitika tudománytörténete és a klasszikus elméletei	87
3. Egy ország földrajzi adottságainak jelentősége	89
4. Az államok hovatarozása a geopolitika klasszikus elméleteiben, gyakorlati példákkal illusztrálva.....	91
5. Az államok önmeghatározása mint geopolitikai cél.....	92
6. A külvilág véleménye az államok helyzetéről a geopolitika szemszögéből.....	93
7. A geopolitika haszna az állami törekvések megvalósításában	93
8. Befejezés és következtetések	95
Felhasznált irodalom	96
Internetes források.....	97
ÖRDÖGH TIBOR: A 2014. ÉVI RENDKÍVÜLI VÁLASZTÁSOK SZERBIÁBAN.....	98
1. Előzmények.....	98
2. Az előrehozott parlamenti választás okai	98
3. A választási kampány	100
4. A választások eredményei	104
5. A pártrendszer megváltozásának okai	105
6. Vučić-kormány és programja.....	107
Felhasznált irodalom	109
Mellékletek	111
1. számú melléklet: A pártok támogatottsága a közvélemény-kutatások eredményei alapján.....	111
2. számú melléklet: Szerbiai választási eredmények (2008-2014)	112
SEBŐK NOÉMI: HOMOFÓBIA OROSZORSZÁGBAN.....	113
1. Homoszexuálisok helyzete Oroszországban.....	113
2. Melegfelvonulások	114
3. Hátrányos megkülönböztetésen alapuló törvények.....	115
4. Homofóbia megjelenése a társadalomban	118
5. Összegzés.....	119
Felhasznált irodalom	120
VARGA ANDRÁS: AZ EURÓ-VÁLSÁG KEZELÉSÉNEK ELEMZÉSE A DEMOKRÁCIA SZEMPONTJÁBÓL.....	123
1. Bevezetés	123
2. A demokratikussági teszt.....	124
2.1. Alapfogalmak	124
2.2. A demokratikus deficit klasszikus meghatározása – a legitimációs lánc és a rezponzivitás.....	124

2.3. A kormányzati központ változása – a döntéshozatali és a probléma megoldó képesség elmozdulása.....	126
2.4. Redisztributív elem és input legitimáció.....	127
2.5. Demokratikussági teszt – összegzés	128
3. A válságkezelés demokratikussági elemzése.....	128
3.1. Intézményi hatáskörtúllépés – EKB	128
3.2. Kondicionális hitelek – EU, IMF	129
3.3. Állammentő alapok – European Stability Mechanism	131
3.4. Pénzügyi Egyezmény (Fiscal Compact) – Stabilitási és Növekedési Egyezmény 2.0.....	132
3.5. Ciprusi <i>bail-in</i> – explicit adóztatás.....	134
3.6. A teljes válságkezelés demokratikussága – összegzés	135
4. Konklúzió.....	135
Felhasznált irodalom	137

ELŐSZÓ

A 2014. június 13-án megtartott Jubileumi Doktorandusz Konferencia igen jelentős volt az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán működő Doktori Iskolák életében, hiszen ekkor ünnepelte a két Iskola a doktori képzés fennállásának 20. évfordulóját. A Politikatudományi Doktori Iskola részéről Bihari Mihály professor emeritus, a Politikatudományi Doktori Iskola alapító elnöke köszöntötte a hallgatókat és emlékezett vissza a doktori képzés kezdeteire. A Politikatudományi Szekcióba 12 előadás absztraktja érkezett be, 2014. június 13-án 11 előadás hangzott el. A Szekció két panel keretében ülésezett: délelőtt a *Politikaelmélet, közpolitika* panel (panelvezető: Bihari Mihály; előadók: Pásztóy András, Antal Attila, Tábori Ferenc, Bodnár-Király Tibor, Böcskei Balázs), délután pedig a *Nemzetközi politika* panel (panelvezető: Szabó Máté; előadók: Hell Roland, Girst Noémi, Komjáti-Gardó Simona, Ördögh Tibor, Sebők Noémi, Varga András) előadásai kerültek terítékre. A 11 előadó 5 témavezető (Arató Krisztina, Bihari Mihály, Navracsics Tibor, Schlett István, Szabó Máté) között oszlik meg. Jelen tanulmánykötetbe – a konzulensek szakmai kontrollja és hozzájárulása után – végül 9 tanulmány került be, amelyek az elhangzott előadások alapján kerültek megírásra. Pásztóy András az érdekegyeztetés és a társadalmi párbeszéd alkotmányos alapjait járja körül, különös tekintettel az Alaptörvénnyel bekövetkezett változásokra. A szerkesztő tanulmánya a környezetvédelem és a nacionalizmus ideológiájának kapcsolatrendszerét vizsgálja a közöttük lévő (in)kompatibilitási szálak felfejtésével. Tábori Ferenc jelentős adathalmazt felvonultató tanulmánya az 1990 és 2010 közötti országgyűlési választási rendszernek a pártrendszerre való hatását elemzi. Hell Roland a 2013-2014-es thaiföldi politikai válságot mutatja be egy komplex elemzési modell segítségével. Girst Noémi a visegrádi négyek privatizációtörténetébe vezet be bennünket, méghozzá a tömeges privatizáció aspektusából. Komjáti-Gardó Simona a geopolitika tudományának hasznát és használhatóságát vizsgálja az államok számára. Ördögh Tibor a 2014. évi rendkívüli szerbiai választásokat, az induló pártokat és programjukat, továbbá a megalakult kormányt veszi górcső alá. Sebők Noémi részletesen vizsgálja a homofóbia oroszországi helyzetét, bemutatva a melegfelvonulásokat, a homoszexualitással foglalkozó törvényeket, valamint a homofóbia társadalmi megítélését. Végül, de nem utolsó sorban Varga András tanulmánya az euró-válság kezelését elemzi a demokrácia, a legitimáció szempontjából.

2014 augusztusa

A szerkesztő

I. PROGRAM

09:00–09.45 PLENÁRIS ÜLÉS (AULA MAGNA): Az Állam- és Jogtudományi Karon 20 éve működő doktori iskolák ünnepi konferenciájának megnyitója

LEVEZETŐ ELNÖK: Dr. Gönczöl Katalin egyetemi tanár, az Állam- és Jogtudományi, Politikatudományi Tudományági Doktori Tanács elnöke

KÖSZÖNTIK A DOKTORI ISKOLÁKAT:

Dr. Mezey Barna, az ELTE rektora

Dr. Király Miklós, az Állam- és Jogtudományi Kar dékánja

Dr. Harmathy Attila prof. emeritus, az Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola alapító elnöke

Dr. Bihari Mihály prof. emeritus, a Politikatudományi Doktori Iskola alapító elnöke

10.00-12.00 SZEKCIÓÜLÉSEK

12.00-14.00 EBÉD

14.00- SZEKCIÓÜLÉSEK

*HELYSZÍN: ELTE ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR
A. ÉPÜLET: BUDAPEST V. EGYETEM TÉR 1-3.*

II. A POLITIKATUDOMÁNYI SZEKCIÓ BEOSZTÁSA

Időpont, helyszín	Panel címe	Panelvezető	Előadók, előadások
10.00- 12.00 A/5. terem	Politikaelmélet, közpolitika	Dr. Bihari Mihály	<p>Pásztóy András (témavezető: Arató Krisztina): <i>Az érdekegyeztetés és a társadalmi párbeszéd alkotmányos alapjai Magyarországon</i></p> <p>Antal Attila (témavezető: Bihari Mihály): <i>Nacionalizmus és környezetvédelem</i></p> <p>Tábori Ferenc (témavezető: Bihari Mihály): <i>Az 1990 és 2010 között megtartott általános országgyűlési választásokon alkalmazott választási rendszer hatásai a magyar többpártrendszerre</i></p> <p>Bodnár-Király Tibor (témavezető: Schlett István): <i>Válság és ellenszerei. A közjó koncepciói Decsy Sámuel műveiben</i></p> <p>Böcskei Balázs (témavezető: Szabó Máté): <i>A repolitizált politika és kormányzás – A második Orbán-kormány politikafelfogása</i></p>
14.00- A/5. terem	Nemzetközi politika	Dr. Szabó Máté	<p>Soós Eszter Petronella (témavezető: Bihari Mihály): <i>Bel- és külpolitika kölcsönhatása Charles de Gaulle-nál</i></p> <p>Hell Roland (témavezető: Bihari Mihály): <i>A 2013-14-es thaiföldi politikai válság háttere</i></p> <p>Girst Noémi (témavezető: Bihari Mihály): <i>Tömeges privatizáció – Párhuzamok a V4-ek privatizációs politikájában</i></p> <p>Komjáti-Gardó Simona (témavezető: Bihari Mihály): <i>A geopolitika mint tudomány haszna az államok számára</i></p> <p>Ördögh Tibor (témavezető: Navracsics Tibor): <i>A 2014. évi rendkívüli választások Szerbiában</i></p> <p>Sebők Noémi (témavezető: Navracsics Tibor): <i>Homofóbia Oroszországban</i></p> <p>Varga András (témavezető: Arató Krisztina): <i>Az euró-válság kezelésének elemzése a demokrácia szempontjából</i></p>

III. ABSZTRAKTOK¹

Pásztóy András: Az érdekegyeztetés és a társadalmi párbeszéd alkotmányos alapjai Magyarországon

Az Európai Unió számos országában a társadalmi párbeszéd, az érdekegyeztetés kötelezettsége az alkotmányokból vezethető le, amelyek vagy pusztán csak a párbeszéd alkotmányos alapelvét rögzítik, vagy pedig ezen túlmenően felhatalmazást adnak egy, ezt megvalósítani hivatott intézmény, testület létrehozására, számos esetben nevesítve is azt. Előadásom első részében azt a kérdést igyekszem körüljárni, hogy hazánkban mennyire voltak adottak az érdekegyeztetés és a társadalmi párbeszéd alkotmányos alapjai az előző alkotmány (1949. évi XX. törvény), alapján, illetve elemzem, hogy az Alkotmánybíróság vonatkozó döntéseinek tükrében milyen alkotmányossági dilemmák merültek fel a társadalmi párbeszéddel kapcsolatban. Ennek keretében egyrészt kitérek a jogalkotási eljárás során az érintett szervezetek vélemény-nyilvánítási jogának alkotmányos biztosítékaival, illetve ezek hiányával kapcsolatos problémákra, másrészt pedig az országos érdekegyeztetés egykori legfontosabb intézményével, az Országos Érdekegyeztető Tanáccsal kapcsolatban felvetődött, a demokratikus legitimitációt és a közhatalmi jellegű jogosítványokat érintő alkotmányossági kérdésekre. Az előadás második részében arra kérdésre keresek választ, hogy az Alaptörvény hatálybalépése hozott-e, s ha igen, akkor milyen változást a párbeszéd alkotmányos alapjaival kapcsolatban, illetve jelent-e előrelépést a korábban felvetődött dilemmák feloldása irányában. Végül rövid nemzetközi összehasonlítást is végzek, bemutatva, hogy a hazaihoz hasonló alkotmányossági problémák felmerültek-e más uniós tagállamokban, illetve hogy találunk-e példát más típusú dilemmákra. Az összehasonlítás során arra is választ keresek, hogy a többi uniós tagállamhoz viszonyítva hazánkban mennyire tekinthetőek erősnek az érdekegyeztetés és a társadalmi párbeszéd alkotmányos alapjai.

Antal Attila: Nacionalizmus és környezetvédelem

A klasszikus ideológiák közül talán a nacionalizmusnak a legellentmondásosabb a viszonya a környezetvédelemmel. A szocializmusideológiák, a konzervativizmus, de még a liberalizmus is megtalálta az utat ahhoz, hogy integrálja a környezeti értékeket saját nézetrendszerébe. Az előadás a nacionalizmus és a környezetvédelem (tágabban az ökológiai politika) összefüggéseit vizsgálja. A nacionalizmusnak a nemzeti értékek iránti tiszteletéből, a földrajzi létéről felé irányuló rajongásából levezethető a környezeti értékek bizonyos fokú tisztelete. De az is nyilvánvaló, hogy a nacionalizmus – ellentétben a klasszikus ideológiákkal – központi paradigmáit nem tudja érdemben

¹ Az előadások sorrendjében.

közelebb vinni az ökológiai politikához. Az előadás fő hipotézise az, hogy a nacionalizmus a túlzott és végtelen antropocentrikus megközelítése, továbbá az ökológiai problémák országhatároktól való függetlenségének figyelmen kívül hagyása miatt alapvetően inkompatibilis a környezetvédelem XXI. századi követelményeivel.

Tábori Ferenc: Az 1990 és 2010 között megtartott általános országgyűlési választásokon alkalmazott választási rendszer hatási a magyar többpártrendszerre

Az előadás célja, hogy az 1990 tavaszi és 2010 tavaszi általános országgyűlési választások tartott között tartott hat általános országgyűlési választás során alkalmazott választási rendszer hatásait vizsgáljam az 1988 óta működő magyar többpártrendszerre. Az előadásom során abból indulok ki, hogy a pártrendszert meghatározó tényezők között szerepel, az adott ország választási rendszerének milyensége. Külön kívánom vizsgálni a három mandátumszerzési ágat: egyéni országgyűlési választókerületek, területi listás kerületek, országos kompenzációs lista. Ezeknél meg kívánom azt is vizsgálni egyfelől, hogy a három ágon szerzett mandátumok mennyire arányosan transzformálódtak törvényhozási mandátumokká, másfelől, hogy az egyes ágak hogyan járultak hozzá a kormányzati többség megteremtéséhez. Az előadás során a pártrendszerre gyakorolt egyéb hatásait is vizsgálni kívánom a választási rendszernek, például a küszöb kérdését, és annak szelekciós hatásait. A mandátumszerzési ágak pártrendszerre, és egyes pártokra gyakorolt hatásával is foglalkozni kívánok. Így a különböző támogatottsággal rendelkező pártok esélyeivel az egyéni országgyűlési választókerületekben, a területi listákon, és az országos kompenzációs listán. A területi listás ágánál külön kívánok foglalkozni az implicit küszöbökkel. A fentiek alapján igyekszem megállapítani, hogy az 1990 és 2010 közötti választási rendszer milyen hatással volt a magyarországi többpártrendszerre.

Bodnár-Király Tibor: Válság és ellenszerei. A közjó koncepciói Decsy Sámuel műveiben

Az előadás célja a 18. század végi válságtudat és politikai teória közös nevezőre hozása, valamint ennek szemléltetése Decsy Sámuel példáján. A válság és annak kiküszöbölését lehetővé tevő változatos eszköztár (tudományok, politikai prognózisok) ekkor ugyanis már több mint fél évszázada vitatott kérdése a kor államelméleti traktátusainak, miközben látszólag csak kevés elmozdulás történik a sokak számára közmegegyezéses Montesquieu-i állásponttól. Bár a francia forradalommal aztán ebben a kérdésben is új fejezet kezdődik, a kortársak problémahorizontján ez az érv csak posztumusz válik igazán hangsúlyossá. Decsy tudományos törekvései tehát egyszerre politikaiak, miközben szövegei a korkíváratnak megfelelően didaktikus célból íródnak. Kérdésfeltevése pedig a későfelvilágosodás időszakára jellemző republikánus politikai

teória tételére reflektál, miszerint a nemzetek szabadsága az államélet és erkölcsök tisztántartása mellett, a politikai alkotmány megfelelő minőségű kiművelésével segíthető elő a leginkább. Decsy legkoncentráltabb válaszkísérletében (*Pannóniai Fénisz – 1790*) mégsem csak a *politikai alkotmányt*, hanem a *nyelvfejlesztést* (a kor protonemzeti törekvéseinek kiemelt kérdését) és a természetjogból eredő *bonum publicum* kiterjesztett értelmezését adja. A három problémahorizont egyben a 18. század végi válságértelmezések és válaszok három lehetséges útját rajzolják ki.

Böcskei Balázs: A repolitizált politika és a kormányzás – a második Orbán kormány jog- és politikafelfogásába

Teoretikusai szerint a Nemzeti Együttműködés Rendszerének (NER) jog- és politikafelfogása mögött a posztkommunizmus általa diagnosztizált problémáinak megoldási szándéka és az „ideológiák vége” programja áll. A Fidesz-KDNP többek között a kormányzás stabilitását és hatékonyságát szem előtt tartva a politika személyiségközpontúságával és politikafelfogása decizionizmusával egy olyan legitimitás irányába mozdult el, amely kevésbé az absztrakt normákra és azok jegyében létrehozott, személytelen intézményekre támaszkodik. Az előadás értelmezése szerint a Nemzeti Együttműködés Rendszerének kulcsfogalma a „repolitizált politika”. Jelen új társadalmi-gazdasági modell éppen ezért egy immáron részletekbe nyúló demokraciáelméleti és politikai filozófiai vizsgálat elkészítését teszi szükségessé. Az elmúlt évtizedek depolitizáló politikafelfogása után ugyanis a tartalmában és felfogásában a NER mögött repolitizálási szándékok azonosíthatóak. Az előadás utóbbinak, illetve a politika helyére lépett politikai filozófia tartalmának bemutatására vállalkozik az alkotmányozás, a legitimitáció és kormányzás kapcsolatának tükrében.

Soós Eszter Petronella: Bel- és külpolitika kölcsönhatásai Charles de Gaulle-nál

Az előadás és a tanulmány egy esettanulmány lesz, amely azt vizsgálja, hogy milyen kapcsolatban áll a belpolitika és a külpolitika Charles de Gaulle gondolkodásában és politikájában. A vizsgálódás elméleti keretét Robert D. Putnam *Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-level Games* [Putnam, Robert D.: “Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-level Games”, *International Organization*, 42/3, Summer 1988, <http://www.ou.edu/uschina/texts/Putnam88Diplomacy.pdf>] című klasszikus tanulmánya adja. Munkám során e modell segítségével a bel-és külpolitika a páruzámoságát kívánom vizsgálni Charles de Gaulle politikai életművében, egyfajta hipotézisként abból kiindulva, hogy a De Gaulle-i politikai gondolkodás intuitív módon felismerte a Putnam által elemzett kétszintű játszmák jelentőségét, sőt, mindent megtett azért, hogy a játszmákat a maga számára egyszerűsítse, többek között a hazai asztal és hazai tárgyalópartnerek jelentőségének az agresszív csökkentése révén. Ennek

megfelelően a gaulle-izmus arra törekedett az egység gondolatának a propagálásával, hogy a hazai asztalnál folytatandó viták minél korlátozottabbak, rövidebbek és hatékonyabbak legyenek, a kifelé tárgyaló személyeknek pedig minél szélesebb felhatalmazása legyen arra, hogy döntéseket hozzanak Franciaország nevében. A tanulmány azt vizsgálja, hogy hogy és milyen eszközökkel érte ezt el a De Gaulle-i politika.

Hell Roland: A 2013-14-es thaiföldi politikai válság háttere

Az előadás a 2005 óta húzódó thaiföldi belpolitikai válság – 2013. novembere óta tartó – legújabb szakasza hátterének megvilágítására vállalkozik. A szembenálló felek – az egyik oldalon a Shinawatra klán köré szerveződő, populistának címkézett Pheu Thai kormánypart, az ügyvivő kormány Niwatthamrong Boonsongpaisan ideiglenes miniszterelnök vezetésével, illetve a vörös ingesek mozgalma; a másik oldalon a konzervatív-liberális Demokrata Párt és a Suthep Thaugsuban vezette People's Democratic Reform Committee (PDRC) – pozícióinak és a több hónapja zajló kormányellenes tiltakozások közvetlen kiváltó okainak (amnesztiatörvény, Szenátus összetételének megváltoztatására irányuló alkotmánymódosítás, rizsártámogatási politika) felvázolását követően sor kerül a politikai válság mögött húzódó többdimenziós konfliktus elemzésére. Az előadás fő témája az egymásra rakódó és egymást erősítő törésvonalak mentén súlyos megosztottságot eredményező társadalmi szembenállás, továbbá a tradicionális arisztokráciával szövetkezett állami bürokrácia és hagyományos gazdasági vezető réteg, illetve az újonnan felemelkedett kapitalista vállalkozók közötti eliten belüli hatalmi vetélkedésének bemutatása. Szintén az elemzés részét képezi a hamarosan időszerűvé váló trónöröklés körüli politikai küzdelem kérdése, valamint a thai demokrácia karakterének értelmezésével kapcsolatos viták rövid összefoglalása.

Girst Noémi: Tömeges privatizáció – párhuzamok a Visegrádi négyek privatizációs politikájában

A szovjet típusú tervgazdálkodásból a piacgazdaságba való átmenet egyik sarokköve a tulajdonreform. Nyilvánvaló volt, hogy az állami tulajdon túlsúlyát meg kell szüntetni, megfelelő tulajdonszerkezet, korszerű gazdaság felépítése pedig privatizáció nélkül elképzelhetetlennek tűnt. Habár Közép-Kelet Európa (Csehország, Lengyelország, Magyarország, Szlovákia) politikai vezetői megosztottak voltak a gazdasági rendszerváltás ütemét illetően, mégis egyetértés mutatkozott abban, hogy a folyamatnak történelmi léptékkel, relatíve gyorsan és merőben új technikákkal kell végbemennie. Erre a kihívásra válaszul születik meg a kuponos privatizáció gondolata. Bizonyos fokú vagyonszétosztás vagy kedvezményes feltételekkel történő részvényhez

juttatás része valamennyi kelet-közép európai privatizációs elképzelésnek. Az előadás röviden áttekinti azokat a politikai és gazdasági feltételeket, amik a kuponos privatizáció technikáját megfontolás tárgyává tették, ezután megvizsgálja a releváns támogató és ellenző érveket, illetve a folyamat megvalósulását összehasonlító elemzés keretében.

Komjáti-Gardó Simona: A geopolitika mint tudomány haszna az államok számára

Az előadás arra vállalkozik, hogy bemutassa a geopolitika mint tudomány hasznát az államok számára. A bevezetésben ismerteti a geopolitika mint tudomány mibenlétét és a klasszikus elméleteit. Az alapok bemutatását követően az országok földrajzi adottságainak jelentőségét ismerteti a geopolitika szemszögéből. Ezek alapján bemutatja az államok hovatartozásáról szóló klasszikus elméleteket, melyeket gyakorlati példákkal illusztrál (magyar, román és az aktuális orosz–ukrán konfliktus kérdései). Ismerteti a geopolitika szerepét az államok önmeghatározásban és a külpolitika kialakításában (önmeghatározás más államokkal szemben, az állam helye a nemzetközi viszonyokban, a külvilág véleményeinek szerepe és ezek megnyilvánulásai a nemzetközi színterén). Befejezésül bemutatja Magyarország és Románia NATO- és EU-csatlakozását, mint geopolitikai célkitűzések megvalósítását, ezeken keresztül megmutatva a tudományág hasznát az államok számára.

Ördögh Tibor: A 2014. évi rendkívüli választások Szerbiában

Az előadás bevezetőjében az előrehozott választások előzményeinek bemutatása történik, továbbá az azt kiváltó okok feltérképezése, nevezetesen a koalíciós konfliktus feltárása a haladók és a szocialisták között, a korrupció elleni harc felélékülése, továbbá a gazdasági reformok eltérő elképzelése. A konferencia-előadás középső részében történik meg a választási kampánynak a bemutatása: az induló pártok és szövetségek programjainak rövid elemzése és kampánytevékenységének összegzése. A következőkben a választás eredményeinek ismertetése történik oly módon, hogy a pártrendszer megváltozására is magyarázatot kapjunk, hiszen több rendszerváltó párt esett ki a parlamentből a 2014-es választás következtében. Az okok feltérképezésekor Peter Mair pártrendszer-nyitásra vonatkozó elméletét alkalmazzunk a szerb politikai életre. Az előadás befejezéséként a felálló Vučić-kormány kerül bemutatásra, mely kétharmados felhatalmazással immáron lehetőséget kapott Szerbia átalakítására.

Sebők Noémi: Homofóbia Oroszország

Oroszországban az elmúlt években számos, a homoszexuális embereket diszkrimináló rendelkezés született. A legszigorúbb és legnagyobb visszhangot kiváltó, a nem tradicionális szexuális kapcsolatok propagandáját tiltó szövetségi törvény 2013 nyarán lépett hatályba. Előadásom középpontjában az említett törvény bemutatása áll, ám ehhez kapcsolódóan szeretnék kitérni az oroszországi LGBT közösségnek a társadalomban elfoglalt helyére, jogaira és azokra a területekre, ahol a hátrányos megkülönböztetés legélesebben megjelenik. Az előadás témájához szorosan kapcsolódik a megfelfvonulások kérdése, amellyel az Emberi Jogok Európai Bírósága is foglalkozott, elmarasztalva az orosz kormányt az engedélyek rendszeres megtagadása miatt. A homoszexuális propagandát tiltó törvény szövege meglehetősen hiányos és pontatlan, így értelmezése további jogsértések alapja lehet. Elfogadása erősen megosztja az oroszokat, miközben a nyugati, demokratikus országok egységesen elítélik. A Szocsiban megrendezett téli olimpia pedig még inkább a nemzetközi figyelem középpontjába helyezte Putyin elnök diszkriminatív politikáját. Végül a törvény életbe lépésének következtében az orosz társadalmon belül megerősödő homofóbia megjelenési formáit kívánom bemutatni.

Varga András: Az euró-válság kezelésének elemzése a demokrácia szempontjából

A 2008-as euró-válság, illetve annak megoldása az EU eddigi legkomolyabb kihívásának tekinthető. A válság kezelés érdekében az EU, illetve annak szervei számos erőforrást igénybe vettek, valamint különböző új és régi eszközöket felhasználtak. A gazdasági kormányzást szabályozó új Pénzügyi Egyezmény, a hatos pakk, az Európai Szemeszter, az EKB kibővített hatásköre vagy az állam mentő alapok és az uniós kötvény gondolata is mind ennek részét képezték. Ezek alkalmazása a gazdasági veszélyek elhárítása érdekében nélkülözhetetlen volt, azonban a legtöbb esetben nélkülözött minden demokratikus legitimitációt, mivel a politikai felelősségi viszonyokon kívül állt. Vizsgálatunk során a demokrácia, illetve a politikai felelősség szempontjából elemezzük mind a különböző lépéseket, mind az egész folyamatot, megfogalmazva a 2008 óta kialakult helyzet eredményeit, valamint az azok által kialakult jövőbeli kihívásokat, amelyekre az EU-nak megfelelő válaszokat kell adnia. Igyekszünk bemutatni, hogy ezen kihívások, mint a megszületett különleges gazdasági jogrend vagy a bizonyos implicit vagy estelegesen explicit adóztatási jogkörök által támasztott demokratizációs kényszer milyen helyzetet teremt, illetve realitásokkal rendelkezik az Unió aktuális helyzetében.

IV. TAULMÁNYOK

PÁSZTÓY ANDRÁS: AZ ÉRDEKEGYEZTETÉS ÉS A TÁRSADALMI PÁRBESZÉD ALKOTMÁNYOS ALAPJAI MAGYARORSZÁGON

Az Európai Szociális Modell szerves része a társadalmi párbeszéd, amelynek kötelezettsége az EU számos országában az alkotmányokból vezethető le.

Tanulmányomban egyrészt azt a kérdést igyekszem körüljárni, hogy hazánkban mennyire voltak adottak az érdekegyeztetés és a társadalmi párbeszéd alkotmányos alapjai az előző alkotmány (1949. évi XX. törvény), alapján, illetve elemzem, hogy az Alkotmánybíróság vonatkozó döntéseinek tükrében milyen alkotmányossági dilemmák merültek fel a társadalmi párbeszéddel kapcsolatban. Ennek keretében egyrészt kitérek a jogalkotási eljárás során az érintett szervezetek vélemény-nyilvánítási jogának alkotmányos biztosítékaival, illetve ezek hiányával kapcsolatos problémákra, másrészt pedig az országos érdekegyeztetés legfontosabb intézményével, az Országos Érdekegyeztető Tanáccsal kapcsolatban felvetődött, a demokratikus legitimitációt és a közhatalmi jellegű jogosítványokat érintő alkotmányossági kérdésekre.

Másrészt arra kérdésre keresek választ, hogy az Alaptörvény hatálybalépése hozott-e, s ha igen, akkor milyen változást a párbeszéd alkotmányos alapjaival kapcsolatban, illetve hogy jelent-e előrelépést a korábbiakhoz képest.

1. Az érintett szervezetek vélemény-nyilvánítási jogának alkotmányos biztosítékai

A társadalmi párbeszéd alkotmányos alapjainak vizsgálata szempontjából a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény két paragrafusa érdemel figyelmet. Egyrészt a 4. §., amely szerint „a szakszervezetek és más érdekképviselések védik és képviselik a munkavállalók, a szövetkezeti tagok és a vállalkozók érdekeit”, másrészt a 36.§, amelynek értelmében „feladatának ellátása során a Kormány együttműködik az érdekelt társadalmi szervezetekkel”.

Az alábbiakban az Alkotmánybíróság gyakorlata alapján azt a kérdést járom körül, hogy a fent idézett paragrafusok elegendő alkotmányos biztosítékot jelentettek-e egy adott jogszabály előkészítés, jogszabályalkotás során, az érintett társadalmi szervezetek, érdekképviselések véleményének kikérésére.

Az AB megállapítása szerint a jogállamiság elvéből fakadóan a jogi normáknak nem csak tartalmilag kell alkotmányosaknak lenniük, de ebből és a jogbiztonság elvéből eljárási garanciák is fakadnak. Azaz érvényes jogszabály csak a formalizált eljárás szabályainak betartásával keletkezhet.¹

Ez alapján a fenti kérdést, úgy is feltehetjük, hogy amennyiben a jogszabály előkészítés során véleményezési joggal rendelkező szervezeteknek nem volt módjuk a

¹ 11/1992. (III.5.) AB határozat

vélemény-nyilvánításra, az eredményezheti-e az adott jogszabály közjogi érvénytelenségét.

A fent jelzett problémával az AB számos esetben foglalkozott és gyakorlatában több periódust különíthetünk el.²

1.1. Az első periódus

A kezdeti, első periódusban következetesen arra az álláspontra helyezkedett, hogy az egyeztetési kötelezettség elmaradása nem érinti az adott jogszabály érvényességét, mindössze a jogszabály-előkészítők, ill. a jogalkotó államigazgatási-jogi, esetleg politikai felelősségét alapozza meg.³

Az AB álláspontja szerint ugyanis az Alkotmány 36. §-a, amely szerint a Kormány feladatának ellátása során együttműködik az érdekelt társadalmi szervezetekkel, a Kormány számára kizárólag módszerbeli ajánlást jelent, s nem rendelkezik arról, hogy a Kormány együttműködési kötelezettsége mely döntései kapcsán és milyen formában áll fenn. Azaz az Alkotmány 36. §-ából nem következik, hogy a Kormány köteles kikérni a törvények előkészítése során az érdekelt társadalmi szervezetek véleményét.⁴

Ezzel kapcsolatban érdemes kitérni arra, hogy a 2010. december 31-ig hatályban lévő jogalkotási törvény⁵ 27. §-a értelmében a Kormány elé terjesztendő jogszabályokról a miniszterek és a szabályozásban érdekelt országos hatáskörű szervek vezetői mellett az érdekelt társadalmi szervezetek és érdekképviselői szervek is véleményt nyilvánítottak. A törvény 20. §-a alapján pedig a jogalkalmazó szervezetet, a társadalmi szervezeteket és az érdekképviselői szervezetet be kellett vonni az olyan jogszabályok tervezetének elkészítésébe, amelyek az általuk képviselt és védett érdekeket, illetőleg társadalmi viszonyokat érintették.

Az AB értelmezése szerint azonban a jogalkotási törvény fenti rendelkezéseinek figyelmen kívül hagyása sem vezetett önmagában egy jogszabály alkotmányellenességéhez, tekintettel arra, hogy bár az Alkotmány 7. § (2) bekezdése értelmében a jogalkotás rendjét törvény szabályozta, ez a rendelkezés önmagában nem tette alkotmányos szabályokká a jogalkotási törvény normáit.⁶ Ezenfelül az AB a hatalmi ágak megosztására épülő államszervezetből kiindulva szükségesnek tartotta az állami és az érdekképviselői funkciók pontos elhatárolását. Ebből kifolyólag véleménye szerint a jogalkotás – mint közhatalmi tevékenység – nem volt függővé tehető a közhatalmi jogosítványokkal nem rendelkező szervezetek állásfoglalásától.⁷

Ugyancsak nem találta levezethetőnek az alkotmányellenességet az Alkotmány 4. §-ából sem, amely szerint a „szakszervezetek és más érdekképviselők védik és

² Drinóczi-Kocsis 2012 69. p

³ Uo. ill. 496/B/1990. AB határozat

⁴ 30/1991. (VI. 5.) AB határozat, ill. 39/1999. (XII. 21.) AB határozat

⁵ 1987. évi XI. törvény a jogalkotásról

⁶ 496/B/1990. AB határozat

⁷ 7/1993. (II. 15.) AB határozat

képviselik a munkavállalók, a szövetkezeti tagok és a vállalkozók érdekeit”. Az AB álláspontja szerint ugyanis a paragrafus nem tartalmaz konkrét rendelkezést az érdekképviselési tevékenység tartalmára nézve, belőle nem vezethető le a szakszervezetek és más érdekképviselések jogszabály véleményezési joga, így annak elmaradása nem vezet alkotmányellenességhez sem.⁸

1.2. A második periódus

A második időszaknak a 30/2000. (X. 11.) AB határozat tekinthető, amelyben az AB közjogi érvénytelenség miatt alkotmányellenesnek minősítette és megsemmisítette a nehéz tehergépkocsik közlekedésének korlátozásáról szóló 111/1995. (IX. 21.) Korm. rendelt módosításáról szóló 99/1997. (VI. 11.) Korm. rendeletet. Döntését arra alapozta, hogy a kormányrendeletet a környezet védelmének általános szabályairól szóló 1995. évi LIII. törvényben vélemény-nyilvánítási joggal felruházott Országos Környezetvédelmi Tanács véleményének kikérése nélkül fogadták el. Határozatában az AB arra az álláspontra helyezkedett, hogy a jogszabály által kifejezetten és konkrétan megnevezett, egyetértési, illetve véleményezési jogkörrel rendelkező szervezetek – a demokratikus döntéshozatali eljárásban betöltött szerepük miatt az egyeztetési kötelezettség vonatkozásban – közhatalminak, s így a jogalkotó számára megkerülhetetlennek minősülnek. Véleménye szerint a törvényben előírt konkrét és intézményesített véleménykérési kötelezettség elmulasztása olyan, a jogalkotói eljárásban elkövetett súlyos szabálytalanságnak minősülhet, amely adott esetben a jogállamiság alkotmányos követelményét közvetlenül veszélyeztetheti, és a jogszabály közjogi érvénytelenségét eredményezheti. Azt azonban, hogy a külön törvényekben előírt egyeztetési kötelezettség elmulasztása eléri-e az alkotmányértés szintjét, eseti mérlegelés tárgyává tette.⁹

1.3. A harmadik periódus

A harmadik periódus kezdetét a 7/2004. (III. 24.) AB határozat jelenti, amelyben a köztársasági elnök által kezdeményezett előzetes normakontroll eljárásban, a „befektetők és a betétesek fokozott védelmével kapcsolatos egyes törvények módosításáról” szóló, az Országgyűlés által elfogadott törvény alkotmányosságát vizsgálta a testület. A köztársasági elnök indítványát részben a jogalkotói eljárás szabályainak megsértésére alapozta, tekintettel arra, hogy a támadott törvényt anélkül fogadta el az Országgyűlés, hogy a véleményezési joggal törvényben kifejezetten felruházott PSZÁF véleményét kikérték volna.¹⁰

⁸ 50/1998. (XI. 27.) AB határozat

⁹ Drinóczi-Kocsis 2012 71., ill. 30/2000. (X. 11.) AB határozat

¹⁰ Uo. 72., ill. 7/2004. (III. 24.) AB határozat

Az indítvány elbírálása során az AB arra az álláspontra helyezkedett, hogy a törvényalkotási eljárás ügyszó, érdemi része a törvényjavaslat benyújtásával kezdődik, s annak nem része a törvényjavaslat elkészítése, s ugyancsak kívül esnek rajta az előkészítés során lefolytatott egyeztetések. Ebből fakadóan az esetlegesen elmulasztott vagy nem megfelelően lefolytatott egyeztetések nem minősülnek olyan súlyú szabályszegésnek, amelyek a törvény közjogi érvénytelenségét eredményeznék. Ez csak akkor fordulhatna elő, ha a törvényjavaslat tárgyalása során lenne olyan, az Alkotmány, törvény vagy a Hárszabály által kötelezően előírt egyeztetés, amelyet az Országgyűlés saját eljárásában mulaszt el. Azaz az AB véleménye szerint a konzultáció elmaradása csak akkor eredményez alkotmányellenességet, ha a konzultációba be nem vont szerv véleményezési joga törvényből ered, s az elmaradás nem csak a törvény-előkészítést kötelező szabályok, de egyben a törvényalkotási eljárás (azaz a parlament előtti szakasz) anyagi szabályainak megsértését is eredményezi.¹¹

A kormánytisztviselők jogállásáról szóló 2010. évi LVIII. törvény alkotmányosságával kapcsolatban született 8/2011. (II. 18.) AB határozat esetében az indítványozók a törvény alkotmányosságát vitató álláspontjukat részben ugyancsak arra alapozták, hogy azt az Országgyűlés az érdekképviseleti szervek véleményének kikérése nélkül, törvényben előírt egyeztetési szabályok megsértésével fogadta el.¹²

Az AB határozatában megismételte és megerősítette a fentebb kifejtett gyakorlatát, s ez alapján az indítványokat – az egyeztetési kötelezettség elmaradására alapozott alkotmányellenesség tekintetében – nem találta megalapozottnak. Azonban szükségesnek tartotta megjegyezni azt, hogy „abból, hogy az egyeztetési kötelezettség elmulasztása nem eredményezi az elfogadott törvény közjogi érvénytelenségét, nem következik, hogy nem vet fel alkotmányossági problémát az a törvénykezdeményezési gyakorlat, melynek során a jogalanyok széles körét érintő, átfogó törvények megalkotása esetében elmarad a Kormány számára törvény által kötelezően előírt egyeztetés”. Az AB utalt rá, hogy a Kormány úgy kerüli meg az egyeztetési kötelezettségét, hogy nagy létszámú munkavállalói kört érintő törvényjavaslatot egyéni képviselői indítvány alapján (amikor az előkészítőt nem köti törvényben előírt egyeztetési kötelezettség) fogad el az Országgyűlés.¹³

Itt kell megemlíteni a 61/2011. (VII. 13.) AB határozatot is, amelyben a testület az Alkotmánybíróság hatáskörének korlátozásával és a visszamenőleges hatályú adóztatást kimondó alkotmánymódosítással kapcsolatban fejtette ki álláspontját. Az indítványozók egyike közjogi érvénytelenségre, azaz az alkotmánymódosítás megalkotásának módjára és elfogadásának menetére hivatkozva is megkérdőjelezte az alkotmánymódosítás alkotmányosságát.¹⁴

¹¹ Uo.

¹² 8/2011. (II. 18.) AB határozat

¹³ Uo.

¹⁴ 61/2011. (VII. 13.) AB határozat

Az AB a közjogi érvénytelenség megállapítására irányuló indítványt elutasította, tekintettel arra, hogy az alkotmánymódosítással kapcsolatos eljárás formailag megfelelt az Alkotmányban, illetve a jogalkotási törvényben előírttal. Ugyanakkor úgy foglalt állást, hogy az adott eljárás, tekintettel arra, hogy az alkotmánymódosítást egyéni képviselői indítvánnyal nyújtották be, nem elégítette ki teljes mértékben a demokratikus jogállamiság követelményét. Ugyanis, egyéni képviselői indítvány esetén, a képviselők rendelkezésére álló eszközök szűkössége miatt szinte teljes mértékben kizárt, hogy „megfelelő alapossággal előzetes számításokat és elemzéseket végezzenek, egyeztessenek és tárgyaljanak az érdekelt felekkel”. „Így nagy az esély arra, hogy hatásait és következményeit tekintve kellőképpen át nem gondolt törvénymódosításokat vagy akár alkotmánymódosítást fogad el az Országgyűlés”.¹⁵

Összességében megállapíthatjuk, hogy az Alkotmánybíróság gyakorlata alapján a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény vonatkozó és fent idézett paragrafusai nem jelentettek alkotmányos biztosítékot az érintett szervezetek vélemény-nyilvánítási jogának kikérése a jogalkotás során. Az AB fentebb ismertetett álláspontjaival és érveivel kapcsolatban azonban számos kérdés, dilemma felvethető, amelyre az alábbiakban hívom fel a figyelmet.

1.4. Az AB álláspontjaival és érveivel kapcsolatban felmerülő kérdések

- A. Nem jelent-e indokolatlan különbségtételt az, a 30/2000 (X. 11.) sz. AB határozatban kifejtett álláspont, miszerint csak a jogszabály által kifejezetten és konkrétan megnevezett, egyetértési, illetve véleményezési jogkörrel rendelkező szervezetek minősülnek a jogalkotó számára megkerülhetetlenek? Határozatában az AB maga is hangsúlyozta, hogy a jogállamiság részét képező döntéshozatali szabályok megsértése a demokratikus rendszer legitimációjának sérelméhez vezethet, tekintettel arra, hogy ebben az esetben a különböző társadalmi részérdekek összehangolására és a konszenzus elérésére nem nyílik mód.¹⁶ Vajon mennyivel segíti elő jobban a társadalmi részérdekek összehangolását az, ha a véleménykérés csak néhány konkrét szervezettől kötelező, s nem a társadalmi részérdekek sokaságát megjelenítő társadalmi szervezetektől?
- B. Tekintettel arra, hogy a benyújtott törvényjavaslat, annak elfogadása esetén, alapjaiban határozza meg a megszülető törvényt, rendkívül vitatható a 7/2004. (III. 24.) AB határozat érvelése, miszerint a törvényalkotási eljárás ügydöntő, érdemi része csak a törvényjavaslat benyújtásával kezdődik, s annak nem része a törvényjavaslat elkészítése, s így az előkészítés során lefolytatott egyeztetések sem. Itt kell megemlíteni azt is, hogy a határozat keletkezésekor hatályban lévő

¹⁵ Uo. ill. Drinóczi-Kocsis 2012 74-75.

¹⁶ 30/2000 (X. 11.) AB határozat

jogalkotási törvény¹⁷, ugyancsak a jogalkotási, s így a törvényalkotási eljárás érdemi részeként kezelte a benyújtást megelőző egyeztetéseket, hiszen a „jogszabályok megalkotása” című fejezetben, s azon belül a „jogalkotási eljárás” című alcímben tartalmazta, hogy a törvényjavaslat tervezetének véleményezésére bocsátásáról a kormány gondoskodik.¹⁸

- C. A 8/2011. (II. 18.) AB határozat kapcsán felmerül a kérdés, hogy milyen alkotmányossági problémát jelent az a törvénykezdeményezési gyakorlat, amelynek során a jogalanyok széles körét érintő, átfogó törvények megalkotása esetében elmarad a Kormány számára törvény által kötelezően előírt egyeztetés, ha ez nem vezet közjogi érvénytelenséghez. Az AB határozatában ezt a kérdést nem fejtette ki.
- D. A 61/2011. (VII. 13.) AB határozat értelmében többek között azért vezet a demokratikus jogállamiság sérelméhez az, ha egy javaslatot egyéni képviselői indítványként nyújtanak be, mert a képviselők rendelkezésére álló eszközök szűkössége miatt szinte teljes mértékben kizárt, hogy egyeztessenek és tárgyaljanak az érdekelt felekkel. Ez alapján viszont felmerül a kérdés, hogy nem vezet-e ugyanúgy a demokratikus jogállamiság sérelméhez az, ha a Kormány, a rendelkezésre álló eszközök ellenére sem tesz eleget a törvényben előírt egyeztetési kötelezettségének.

2. Alkotmányossági dilemmák az Országos Érdekegyeztető Tanács körül

A társadalmi párbeszéd közvetlen alkotmányos alapjait az Európai Unió kilenc tagállamának alkotmányában találjuk meg, s alapvetően az alábbi három csoportra oszthatjuk:

- az alkotmány rögzíti a szociális párbeszéd alkotmányos alapelvét (Lengyelország);
- az alkotmány felhatalmazást ad a szociális párbeszéd keretében szolgáló testület felállítására, a testületről szóló törvény megalkotására (Spanyolország, Hollandia);
- az alkotmány nevesíti is a szociális párbeszéd intézményét (Franciaország, Olaszország, Görögország, Portugália, Románia).¹⁹

Ezzel szemben az 1949. évi XX. törvényből, mint fentebb láthattuk, a társadalmi párbeszéd kötelezettsége az AB álláspontja alapján még csak közvetetten sem volt levezethető.

A legfontosabb párbeszéd fórum, az Országos Érdekegyeztető Tanács (OÉT) létrehozására és működésére vonatkozó rendelkezéseket nemhogy az alkotmány, de jogszabály sem rögzítette egészen 2009-ig. Ennek a megszületését a fentebb jelezett

¹⁷ 1987. évi XI. törvény

¹⁸ 1987. évi XI. törvény 38. § (3)

¹⁹ Héthy-Ónodi, 2008 125-126., ill. a felsorolt országok alkotmányai: www.constituteproject.org.

alkotmányos alapok hiánya ellenére paradox módon éppen egy alkotmányossági probléma kényszerítette ki.

Hivatalból eljárva a 2005. október 19-én megszületett 40/2005. (X. 19.) számú határozatában az AB ugyanis megállapította, hogy alkotmányellenes helyzet keletkezett azáltal, hogy az Országgyűlés a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról szóló 1991. évi IV. törvényben nem alkotta meg az OÉT-nek, mint az országos foglalkoztatáspolitikai érdekegyeztetés szervezetének létrehozására és működésére vonatkozó törvényi rendelkezéseket. Az AB a döntését a következőkre alapozta: az 1991. évi IV. törvény 9. § b) pontja értelmében a Munkaerőpiaci Alap Irányító Testületét (MAT) az OÉT évente beszámoltatta, valamint a törvény 9. § c) pontja alapján a munkájában résztvevő országos munkaadói és munkavállalói szövetségek útján kijelölte a MAT munkaadói, továbbá munkavállalói képviselőit, és javaslatot tett a visszahívásukra. Továbbá a törvény 12. § (1) bekezdése alapján a munkaügyi tanácsokba is az OÉT-ben képvisellel rendelkező munkavállalói és munkaadói szövetségek jelöltek egy-egy tagot.²⁰

Az AB értelmezése alapján a MAT és a munkaügyi tanácsok – a Munkaerőpiaci Alap, mint elkülönített állami pénzalap felhasználásának kérdéseire vonatkozó döntési jogaik alapján – közhatalmi jogosítványokkal rendelkeztek. A határozat értelmében a közhatalmi jogosítványokkal rendelkező államigazgatási feladatokat ellátó szerv beszámoltatása, azaz a szerv feletti kontroll gyakorlása közhatalmi jogosítványt jelent. Ennek értelmében az OÉT, mivel évente beszámoltatta a MAT-ot, közhatalmi jogosítványokkal rendelkezett.²¹

Az AB megállapította, hogy az OÉT-t, mint közhatalmat gyakorló, ill. közhatalmat gyakorló testületek (MAT, munkaügyi tanácsok) megalakításában résztvevő szervezetet a jog formálisan nem intézményesítette. Azonban „formálisan létre sem hozott, jogi legitimációval nem rendelkező szervezet értelemszerűen nem legitimálhat összetételében tőle függő, ugyancsak közhatalmat gyakorló további szervezeteket (MAT, munkaügyi tanácsok) sem”.²²

Az AB felhívta az Országgyűlést, hogy az alkotmányellenes mulasztás megszüntetése érdekében jogalkotási kötelezettségének 2006. március 31-ig tegyen eleget.²³ Az Országgyűlés végül 2006. december 11-én fogadta el az Országos Érdekegyeztető Tanácsról szóló törvényt.

Sólyom László akkori köztársasági elnök azonban a kihirdetésre megküldött törvényt nem írta alá, hanem 2006. december 28-án előzetes normakontrollra küldte az AB-hoz. Álláspontja szerint az OÉT tekintettel az AB korábban már idézet 40/2005. (X. 19.) határozatára, s tekintettel arra, hogy az elfogadott törvény 3. § (2) bekezdése

²⁰ 40/2005. (X. 19.) AB határozat

²¹ Uo.

²² Uo.

²³ Uo.

jogszabály-alkotással kapcsolatos egyetértési jogot²⁴ biztosít neki, közhatalmat gyakorló testület. Márpedig az Alkotmány 2. §. (2) bekezdése alapján a Magyar Köztársaságban minden hatalom a népé, amely a népszuverenitást közvetlenül és választott képviselői útján gyakorolja. Ebből következően minden közhatalom gyakorlásnak alkotmányos feltétele a demokratikus legitimitáció megléte. Más szavakkal az alkotmány értelmében közhatalmat csak olyan személy vagy szerv gyakorolhat, amelyet erre a közhatalom forrása, a közhatalom alá tartozók közössége közvetlenül vagy közvetve felhatalmazott.²⁵

Mivel az OÉT nem választott szerv, ezért közvetlenül, a választópolgárok részvételével rendezett választások útján nincs felhatalmazva közhatalom gyakorlásra. Közvetve sincs felhatalmazva, mivel nem egy, a választópolgárok által megválasztott szerv, testület választotta meg a tagjait. Éppen ezért az OÉT legitimitációját a benne részt vevő szervezetek által képviselt tagok adhatják. Ehhez az lenne szükséges, hogy az OÉT-ben részt vevő szervezetek a közhatalom gyakorlással érintettek – a választópolgárok – túlnyomó többségét tagjaik között tudják.²⁶

Az OÉT törvény bár megfogalmazza azokat a feltételeket, amelyeknek a teljesítése esetén egy munkavállalói, ill. munkaadói szervezet részt vehet az OÉT-ben, de nem követeli meg, hogy az OÉT bármelyik oldala vagy akár egésze a választópolgároknak, vagy akár csak a foglalkoztatásra irányuló jogviszonyok alanyainak túlnyomó többségét képviselje. Ezért a törvény úgy konstituálja az OÉT-et, hogy nem teremti meg annak demokratikus legitimitációját. Éppen ezért a fentebb kifejtett okok alapján az Elnök álláspontja szerint a törvénytervezet alkotmányellenes.²⁷

Sólyom ugyanakkor indítványában hangsúlyozta, hogy az alkotmányellenesség az OÉT által gyakorolt közhatalmi jogosítványok okán áll fenn. Az OÉT ilyen összetétellel való létrehozása nem lenne aggályos, ha feladatai csak a hagyományos érdekegyeztetésre terjednének ki, s nem gyakorolna közhatalmat.²⁸

Sólyom László indítványa várható volt, hiszen már korábban is arra az álláspontra helyezkedett, hogy az érdekképviseletnek az állam és a társadalom viszonyában fontos közvetítő szerepe van, de ez a szerep a jogalkotás terén – az érvényes alkotmányossági korlátok mellett – csak szakértői közreműködés, azaz konzultatív jellegű lehet. Úgy vélte, hogy az OÉT-ét a jogszabályalkotás terén gyakorolt egyetértési, azaz közhatalmi jogosítványaival együtt a jogállam még az előző rendszertől örökölte, amely „a központi bérszabályozás leépítése idején a bérek feletti állami ellenőrzést szolgáló, az államigazgatásba ágyazott nem független szervezet volt.”²⁹

²⁴ Az Alkotmánybíróság 39/1997. (VII. 1.) határozata alapján az államigazgatási eljárásban gyakorolt egyetértési jog és a normaalkotás is közhatalmi jogosítványnak minősül.

²⁵ Sólyom László köztársasági elnök indítványa az Alkotmánybírósághoz:

http://www.polhist.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=76&Itemid=86

²⁶ Uo.

²⁷ Uo.

²⁸ Uo.

²⁹ Sólyom 2004 192-193.

Az AB 124/2008 (X. 14.) számú határozatában helyt adott az elnök indítványának. Értelmezése szerint az indítvány alapján elsőként abban a kérdésben kellett állást foglalnia, hogy alkotmányosan részt vehetnek-e a jogszabályok egyetértési joggal való megalkotásában az OÉT, ill. az OÉT-ben részt vevő országos szakszervezeti szövetségek. Ha erre a kérdésre igen a válasz, akkor kell megvizsgálnia az AB-nak, hogy esetükben fennállnak-e a demokratikus legitimáció feltételei.³⁰

Az AB végül a második kérdést nem vizsgálta, mert az első kérdésre nemleges választ adott, a következő érvelés alapján: a „jogalkotás közvetlenül az alkotmányon alapuló és ezért törvénnyel nem korlátozható közhatalmi hatáskör, az Alkotmány maga határozza meg, hogy mely állami szerv és milyen formában bocsáthat ki jogszabályt”. Az AB értelmezése alapján az alkotmány a jogszabályalkotás tekintetében egy zárt rendszert képez, maga határozza meg a jogszabályok nevét és kibocsátóit, valamint a jogszabályok hierarchiáját. Ebben a zárt rendszerben maga az Alkotmány a legmagasabb rangú jogi norma, éppen ezért magában az Alkotmányban meghatározott hatásköröket más alacsonyabb rangú jogszabály, így törvény sem korlátozhat.³¹

Az AB fenti értelmezéséből fakadóan jogalkotó hatáskörrel csak maga az Alkotmány ruházhat fel egy szervet. Mivel sem az OÉT, sem az OÉT-ben részt vevő szakszervezeti konföderációk nincsenek nevesítve az Alkotmányban, mint jogalkotó szervek, ezért a közhatalmi jogosítványnak minősülő – törvényben biztosított – jogszabályalkotásban való egyetértési joguk alkotmányellenes. Ilyen jogot csak magában Alkotmányban lehetne számukra garantálni, ehhez azonban módosítani kellene az Alkotmány jogforrási rendszerre vonatkozó szabályait.³²

A fent említett két egymással összefüggő határozat, s különösen Sólyom László érvelésének az egybevetése érdekes dilemmára vett fényt. A 40/2005. sz. határozatában az AB ugyanis nem abban látta az alkotmányellenességet, hogy a demokratikus legitimációval nem rendelkező OÉT gyakorolt közhatalmat, hanem pusztán csak abban, hogy az Országgyűlés nem alkotta meg az OÉT létrehozására és működésre vonatkozó törvényi rendelkezéseket. A határozatban az AB *expressis verbis* ki is mondta, hogy „az állam és az érdekszerveztek képviselőiből álló testületeknek a felállítása és a testületeknek egyes közhatalom gyakorlására jogosító hatáskörökkel valló felruházása önmagában nem feltétlenül alkotmányellenes”.³³

Sólyom László érvelése az Alkotmánybíróság demokratikus legitimáció értelmezésével kapcsolatos korábbi gyakorlatán is alapult. A 38/1993. (VI. 11.) és a 16/1998. (V. 8.) határozatokban az AB maga is kifejtette, hogy közhatalom gyakorlásának a demokratikus legitimáción kell alapulni, amely vagy a

³⁰ 124/2008 (X. 14.) AB határozat

³¹ Uo.

³² Uo.

³³ 40/2005. (X. 19.) AB határozat

választópolgárok közvetlen választása vagy pedig egy közvetlenül választott szervezet általi választás útján jöhet létre.³⁴

Így viszont felmerül a kérdés, hogy az AB fent említett két álláspontja hogyan egyeztethető össze egymással, azaz hogyan lehetséges, hogy egy az állam és az érdekszerveztek képviselőiből álló testület alkotmányosan, azaz demokratikus legitimáción alapuló módon gyakoroljon közhatalmat. Az AB gyakorlata erre a kérdésre nem ad választ.

Véleményem szerint a lehetséges megoldás egy Sólyom László érvelésétől eltérő megközelítés. Sólyom ugyanis figyelmen kívül hagyta azt, hogy az OÉT egy három egyenrangú oldalból álló testület volt, amelynek az egyik oldala, a kormány, elvitathatatlanul demokratikus legitimációval rendelkezett. Azaz az OÉT közhatalom gyakorlására (amit nem az egyes oldalak, hanem az OÉT, mint testület gyakorolt) nem kerülhetett sor egy kétségkívül demokratikusan legitim szerv beleegyezése nélkül.

Itt kell megemlíteni azt is, hogy az AB által a 124/2008. sz. határozatban hivatkozott más EU tagállamok társadalmi párbeszédet megvalósító intézményeire is, amelyek jogosítványai kizárólag konzultatívak. Azonban mindenképpen megjegyzendő, hogy a hivatkozott intézmények kivétel nélkül a kormányok részvétele nélkül működnek, s az AB nem tekintette át a más EU tagállamokban működő, az OÉT-vel megegyezően tripartit fórumokat, amelyek közül a Litván Köztársaság Tripartit Tanácsa együtdöntési joggal is rendelkezik.³⁵

3. Az Alaptörvény és a társadalmi párbeszéd alkotmányos alapjai

A kormány és az érdekképviseltek, társadalmi szervezetek közötti párbeszéd tekintetében az Alaptörvény hatálybalépése annak ellenére is kétségkívül visszalépést jelent, hogy az együttműködésre, az érintett szervezetek véleményének kikérésére az előző alkotmány sem jelentett biztosítékot. Az Alaptörvény ugyanis a korábbi alkotmánytól eltérően nem említi a kormány társadalmi szervezetekkel való együttműködési kötelezettségét, s nem tartalmaz a korábbi alkotmány 4. §-ához hasonló, az érdekképviseltek szerepével foglalkozó rendelkezést sem. Az OÉT-ét felváltó Nemzeti Gazdasági és Társadalmi Tanácsról szóló törvény preambuluma, szemben az OÉT-ről szóló törvény preambulumaival a törvény megalkotásának indokaként ennek megfelelően már nem is említi a munkavállalók és munkáltatók alkotmányos érdekvédelmi és érdekképviselési jogainak biztosítását.³⁶ Ugyancsak nem hivatkozik az Alaptörvényre a jogszabályok előkészítésében való társadalmi részvételről szóló 2010. évi CXXXI. törvény sem, ami az érintett szervezetekkel való egyeztetést, az

³⁴ Sólyom beadványában maga is hivatkozik a 38/1993. (VI. 11.) AB határozatra és 16/1998. (V. 8.) AB határozatra.

³⁵ Chabanet-Trechsel 2011 85.

³⁶ Lásd: az Országos Érdekegyeztető Tanácsról szóló 2009. évi LXXIII. törvény, ill. a Nemzeti Gazdasági és Társadalmi Tanácsról szóló 2011. évi XCIII. törvény preambulumát.

1987. évi XI. törvénnyel szemben, csak lehetőségként, s nem kötelezettségként tartalmazza.³⁷

A visszalépés több szempontból is sajnálatos. Egyrészt a demokratikus jogállami intézményrendszer normális működtetésének szempontjából, aminek az AB álláspontja alapján is feltétele, hogy az állami döntéshozatal mechanizmusában jelentőséget tulajdonítsanak az érdekképviseltek véleményformálásának.³⁸ Másrészt a minőségi jogalkotás szempontjából, aminek szerves része, hogy olyan jogszabályok szülessenek, amelyek alkalmasak a szándékolt joghatás, eredmény elérésére. Ehhez pedig elengedhetetlen az érdekelttekkel való konzultáció.³⁹

Ugyanakkor – tekintettel arra, hogy a társadalmi párbeszédnek a munkavállalók és a munkaadók, ill. érdekképviseltek közötti kétoldalú párbeszéd is szerves része – azt is meg kell említeni, hogy ebből a szempontból az Alaptörvény figyelemreméltó előrelépést jelent. A korábbi alkotmánnyal szemben ugyanis, ami a kétoldalú párbeszédre nézve semmilyen rendelkezést nem tartalmazott, az Alaptörvény ezt két helyen is említi. Egyrészt a XVII. cikk (1) bekezdése szerint a „munkavállalók és a munkaadók – a munkahelyek biztosítására, a nemzetgazdaság fenntarthatóságára és más közösségi célokra is figyelemmel – együttműködnek egymással.” Másrészt a XVII. cikk (2) bekezdése alapján a munkavállalóknak, a munkaadóknak és szervezeteiknek törvényben meghatározottak szerint joguk van ahhoz, hogy egymással tárgyalásokat folytassanak és annak alapján kollektív szerződést kössenek.

Mindenképpen szükséges azonban leszögezni, hogy a fenti alkotmányos rendelkezések tényleges tartalommal való megtöltéséhez jogi és más típusú ösztönzők lennének szükségesek, különös tekintettel az egymunkáltatósnál magasabb szintű kollektív szerződések rendkívül alacsony számára.

³⁷ Lásd: a 2010. évi CXXXI. törvény 13. és 14. §-át, ill. az 1987. évi XI. törvény 27. §. c) pontját, valamint a 38. §. (3) bekezdését.

³⁸ Lásd: a 40/2005 (X. 19.) AB határozatot.

³⁹ Drinóczi-Kocsis 2012 59. és 77.

Felhasznált irodalom

Chabanet, Didier – Trechsel, Alexander H. (2011): *EU National Economic and Social Councils and Similar Institutions*. Robert Schuman Center for Advanced Studies, European University Institute⁴⁰

Drinóczi Tímea – Kocsis Miklós (2012): *A jogalkotási eljárás materiális feltételeiről*. In: *Scientia Juris* 2012/1-2.

Héthy Lajos – Ónodi Irén (2008): *Országos Társadalmi Párbeszéd – Az Országos Érdekegyeztető Tanács és a Gazdasági és Szociális Tanács*. Foglalkoztatási és Szociális Hivatal, Budapest

Sólyom László (2004): *Pártok és érdekszervezetek az alkotmányban*. Rejtjel Kiadó, Budapest

Dokumentumok

Sólyom László köztársasági elnök indítványa az Alkotmánybírósághoz az Országos Érdekegyeztető Tanácsról szóló törvény alkotmányosságával kapcsolatban⁴¹

Jogszabályok

Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.)

1949. évi XX. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmánya

1987. évi XI. törvény a jogalkotásról

2009. évi LXXIII. törvény az Országos Érdekegyeztető Tanácsról

2010. évi CXXXI. törvény a jogszabályok előkészítésében való társadalmi részvételről

2011. évi XCIII. törvény a Nemzeti Gazdasági és Társadalmi Tanácsról

Franciaország, Görögország, Hollandia, Lengyelország, Olaszország, Portugália, Románia és Spanyolország alkotmányai⁴²

⁴⁰ Elérhető: http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/19356/EUDO_Report_2011_03.pdf?sequence=1

⁴¹ Elérhető: http://www.polhist.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=76&Itemid=86

⁴² Forrás: www.constituteproject.org

1. Barát vagy ellenség?

Meglehetősen ellentmondásos a nacionalizmus² és az ökológiai politikai viszonya: ahogyan a következőkben látni fogjuk, számtalan közös pontos tud(na) a két ideológia együttműködni, de végtére is a köztük lévő alapvető ellentmondások felülírják ezt a viszonyt. Általában is elmondható, hogy csak azokat a nacionalizmusokat érdemes összevetni az ökológiával, amelyek valamelyest egalitárius alapon állnak, a sovinszta nacionalizmusok (amelyek valamely nemzet uralkodó jellegét hirdetik) nem pusztán az ökológiával, hanem az alapvető demokratikus értékekkel is inkompatibilisek. A következőkben – de-Shalit alapján (2007) – bemutatom azokat a közös pontokat, amelyekben osztozhat a nacionalizmus és az ökológia.

A nacionalizmus szolidaritást és a politikai közösség többi tagja felé felelősségvállalást követel meg az egyéntől. A nacionalisták számára igen veszélyes, ha a nemzet tagjainak attitűdje feloldódik az önérdékkövetésben és a gazdaság által közvetített fogyasztói kultúrában. A fogyasztói kultúrát állampolgári kultúrává kell formálni a nacionalizmusban, s ez kell, hogy legyen a politika középpontjában. A nemzetnek ez a hozzáállást kell megerősíteni az emberekben, különben szinte lehetetlen őket mobilizálni, továbbá biztosítani arról őket, hogy a közjó érvényesül. A nemzethez tartozás tehát megköveteli azt, hogy ügyeljünk mások jóllétére, hiszen ez az alapja saját jóllétünknek. Mivel egy közösség tagjai vagyunk, ezért elkerülhetetlenül figyelembe vesszük a közösségünk tagjainak érdekeit, jóllétét, hiszen a közösség egészségének állapota vissza fog hatni az egyének helyzetére. De miből is áll a nemzettársak jólléte? Általában tartozik a vagyon, az egészség, a lakhatás, az oktatáshoz való hozzáférés, talán a munkalehetőség, és persze a biztonság. A környezetvédelem teoretikusai szerint a jó élet, a jóllét sokkal inkább tiszta és természetes környezettől függ. Ezek a természeti javak alapozzák meg a mentális egészséget. De-Shalit szerint³ az embereknek a

¹ Jelen tanulmány a szerző *Ökopolitika, ideológia, baloldal* című, megjelenés alatt álló kötete vonatkozó részeinek felhasználásával készült.

² A nacionalizmus itt olyan ideológiaként fogom fel (lásd erre: de-Shalit 2006 75-76.), amelynek egyaránt vannak gyakorlati és normatív követelményei. Gyakorlati szempontból a nacionalizmus azt jelenti, hogy az emberek egy olyan közösség részei, amelyet nemzetként definiálnak, s amely viszonylagos etnikai egységen, közös történelmen, szokásokon és hagyományokon, s gyakran közös nyelven és értékeken alapszik. Ezek az emberek érzelmileg és politikailag kötődnek a nemzethez. A normatív oldalt pedig az képviseli, hogy jó és érdemes a nemzethez tartozni. Vagyis kialakul egy pozitív viszonyulás a nemzetiségi léthez. Valakik ezt pszichológiai okokkal indokolják (a nemzethez tartozás az önkitaljesítésnek legjobb módja, megvéd az elidegenedéstől – ezek általában jobboldali irányzatok), mások ontológiai indokokra hivatkoznak (a nemzet forrása a személyes identitásnak), megint mások a nemzethez tartozás gazdasági és szociális előnyeit hangsúlyozzák (a nemzet az igazságosság megvalósulásának egyfajta előfeltétele – ezek liberális, baloldali irányzatok). Ugyanakkor utalni kell arra is, hogy vannak, akik nem tekintik önmagában ideológiának a nacionalizmust: Hamilton szerint egyfajta ideológiai „parazitával” állunk szemben, amely politikai vállalkozók előszeretettel alkalmazott eszköze a hatalom megszerzését illetően (pl. Hamilton 2002 29.)

³ De-Shalit 2006 77.

természettel való kapcsolata tulajdonképpen annak az előfeltétele, hogy megszabaduljunk az elidegenedéstől. Az ökológia az az út, melynek segítségével az embereket demokráciára lehet nevelni, továbbá hozzájárul ahhoz, hogy érdeklődjenek az őket körülvevő (természetes és épített) környezet iránt, ilyenformán erősíti az állampolgári kultúrát – sőt a környezetbarát politikák az igazán szabad és igazságos társadalomnak az előfeltételei. Ezen a vonalon el lehet jutni ahhoz is, hogy mások jólléthez való hozzájárása kapcsolatban van az állatok és a természet jóllétével. A nacionalizmus tehát magában foglalja azt az erős elköteleződést, hogy ügyelni kell a honfitársa és annak a jóllétére, s mivel a jóllét igen szorosan függ természettől és annak integritásától, ezért a nacionalizmus magában foglalja a környezeti értékek védelmét is. Ahhoz, hogy átérezzük e közösgyalapú megközelítés szükségességét az ökológia kapcsán, végig kell gondolni azt, hogy egy individualista megközelítésben mi történne az ökológiával. Ebben az esetben az önérdékkövető és a jövőbeli előnyöktől függő egyént az *instrumentális racionalitás* vezérelné: vagyis a környezetre pusztán a saját (pl. rekreáció) érdekei mentén tudna tekinteni. De-Shalit úgy véli, hogy a nacionalizmus számot vet azzal, hogy pusztán azért, mert valaki egy nemzet része, még nem tud, és nem akar lemondani akár a környezetszennyezésről vagy éppen az instrumentális gondolkodásról, viszont mivel egy közösségben növünk fel és annak a részei vagyunk, ezért megtanuljunk helyesen megvonni a környezetvédelem és az egyéb kötelességek közötti mérleget. Vagyis a nacionalizmus arra sarkall bennünket (s ezért lehet fontos az ökológia számára), hogy túllépünk önérdékünk, továbbá a gazdasági racionalitás és az instrumentális gondolkodás által megbéklyózott szűk játéktereinken.

A nacionalisták úgy vélekednek, hogy a nemzethez tartozás erősen táplálja a (társadalmi, kulturális, történelmi) örökség eszményét, s ez – de-Shalit szerint⁴ – minden valószínűség szerint a megőrzésre vonatkozó politikákat és a természetvédelmet bontakoztatja ki. A nacionalisták számára az ősök öröksége olyan áthagyományozandó értékstruktúra, amelyet tovább kell adni a következő generációknak. Az örökség nem szükségképpen kézzelfogható dolgokban testesül meg, hanem gyakran mítoszok kötődnek hozzá. A nemzeti történelemnek kettős funkciója van, egyrészt legitimálja azt a nemzetet, amelyhez az egyén tartozik, másrészt pedig biztosítja a nemzeti értékeket és szokásokat. Így tehát a közös örökségnek az a legfontosabb funkciója, hogy fenntartja a nemzettagok egymás iránti szolidaritását és kötelezettségeit. Az örökség általában olyan történetekhez, mítoszokhoz kapcsolódik, amelyek egyfajta alapító eseményként vonulnak be a köztudatba. A környezet szempontjából mindez azért érdekes, mert a történetek és mítoszok mind-mind elválaszthatatlanul kötődnek a nemzeti értékekhez és a helyi normákhoz, ebből pedig levezethető azoknak a helyeknek és atmoszféráknak a védelme, amelyekbe ágyazottan működnek. Ezek az érvek nem a környezetvédelem klasszikus érvkészletéből valók. A nacionalizmus ugyanis egy másik szféráját nyitja meg a környezetvédelem megokolásának, mely szerint nem az épített környezetet, nem

⁴ De-Shalit 2006 78.

tavakat, erdőket kell védeni és megőrizni, hanem a hozzájuk kötődő elgondolásokat, a „nemzeti történeteket” és narrációkat. Vagyis a nacionalisták számára a védelem és a megőrzés valójában az eredeti és kívánatos állapot helyreállítását jelenti, amellyel a nemzeti örökség is helyére kerül.

Az eddigiekben azt láthattuk, hogy az „örökség” fogalma a nacionalizmusban az élő nemzetteknek a múlt felé irányuló kötelezettségeiben öltött testet, azonban a nemzet koncepciója a jövő nemzedékek felé irányuló kötelezettségeket is magába foglalja de-Shalit szerint.⁵ A nacionalizmus ott tud az ökopolitika „keze alá dolgozni”, hogy megtanítja a nemzetteknek azt, hogy az identitásukat kiterjessék a jövő vonatkozásában, beleértve a haláluk utáni időszakot is. A nemzethez tartozók sajátja lesz a közösségek, művészeti alkotások, a természetes környezet értékeinek védelme és megőrzése, méghozzá nem pusztán a saját életük perspektívájában. A nacionalizmus ezzel tehát alkalmas lesz arra, hogy legyőzze a most általános időperspektívát, amely egyébként a környezetvédelmi politikák sikeres végrehajtásának egyik legjelentősebb akadályozója. Vagyis a nacionalizmus ilyenén felfogott és kiterjesztett időperspektívája ráirányítja a figyelmet környezetvédelmi politikák lehetséges sikereire, amelyek – jellegüknél fogva – csakis a jövőben következhetnek be (mindez felveti a jövő generációkkal kapcsolatos igazságossági dilemmákat). A nacionalizmus de-Shalit feltételezése szerint oldali tudja a környezetpolitikák jövőbeli hatásaival és a jövő generációkkal kapcsolatos feszültségeket, méghozzá azzal a tézissel, hogy elképzelése szerint a nemzet egy folyamatos, generációkon átívelő láncolat (ebben a vonatkozásban nagyon hasonlóan érvel a konzervativizmushoz). A jövő generációi felé megnyilvánuló kötelezettségek rendszere a fenntartható fejlődés kulcsát képezi: ugyanis a jövő generációinak okozott kár tulajdonképpen a nemzet folyamatosságát sérti.

A következőkben azt vizsgálom meg, hogy az együttműködés lehetséges terepei mellett, s azokat részben felülírva, miért nem lehet működőképes a nacionalizmus és az ökológiai kapcsolata, s miért jelent fenyegetést a nacionalizmus az ökológiai gondolkodásra. A nacionalizmus alapvetően szembemegy az ökológia egyik fundamentális tézisével, mely szerint a környezeti problémákat ugyan helyben lehet hatékonyan kezelni, legalábbis ott kell elkezdni, ahol az emberek eredményesen bevonhatóak és érdekeltté tehetőek, ugyanakkor a zöldeknek (éppen a környezeti krízis határokön átívelő jellegére) mindig globális perspektívákban kell gondolkodniuk. A nacionalizmus ugyanis elvárja a helyi szerveződésektől, hogy alárendeljék érdekeit és preferenciáikat a nemzeti érdekeknek. Az ökopolitika és a nemzeti érdek közötti feszültség egészen nyilvánvaló válik akkor, amikor az állam vagy az éppen aktuális kormányzat – saját politikai céljai mentén – határozza meg, hogy mit kell nemzeti érdek alatt érteni. Ez lehetőséget biztosít a nemzeti érdek önérdékké formálására vagy éppen arra, hogy az adott nemzetet egyfajta „ostromlott várként” tüntessen fel a nemzetközi kontextusban, ahol is a többi állam érdeke az adott nemzet eltiprása. Mindez ahhoz

⁵ De-Shalit 2006 79-80.

vezet, hogy a nacionalista érdekek számtalan esetben zátonyra futtatják a nemzetközi környezetvédelmi megállapodásokat (ezt korábban már vizsgáltam a környezetvédelem világpolitikai intézményrendszere kapcsán felmerült dilemmák körében – Első rész I. pont). A nemzeti érdek tehát olyan „biankó csekké” válik, amit bármikor be lehet vetni aktuálpolitikai küzdelmekben, amelynek vesztes csakis az ökopolitika lehet (pl. az USA 1997-ben a „nemzeti érdekre”, továbbá a nemzetbiztonsági érdekre hivatkozva tagadta meg a Kiotói Jegyzőkönyv aláírását).

Ellentétben azzal a közkeletű (és fentebb már tárgyalt) vélekedéssel, mely szerint a nacionalizmus szükségképpen magában foglal egyfajta elképzelést az élőhelyről, de-Shalit úgy véli⁶, hogy a nacionalizmus hely-konceptiója (amely jó indulattal is csak a vidék iránti romantikaként fogható fel) misztikus, absztrakt és instrumentális, s mint ilyen, szükségképpen gyengíti az ökológiai politikát. A nacionalizmus összefonódik a területiséggel, s ezért igen fontosak az ideológia számára az adott terület határai, függetlenül attól, hogy mi határozza meg a határokon belül élők identitását, függetlenül attól is, hogy mi van a határokon túl – utóbbi nem csak, hogy kevésbé fontos, de nem is a „nemzeté”, s mint ilyen más, sőt ellenségnek is tekinthető. A nacionalizmus számára a nemzet tézisének túl (kik vagyunk?), tehát fontos lesz a nemzet antitézise is (kik nem vagyunk?), melyben már ott lakozik az ellenségkép. A nacionalizmus számára a természetes környezet csakis a nemzeti közösség történetén keresztül érhető és értelmezhető: a nacionalisták számára az anyaföld sosem hely vagy ökoszisztéma, hanem történelmi mítoszok mentén konstruált és dekonstruált szimbólumrendszer.

További ellentmondás a két ideológia között az, hogy amíg az ökoszisztéma és az ökológiai problémák függetlenek a politikailag definiált egységektől (így a határoktól), addig a nacionalizmus éppen e politikai entitásokat (pl. a szuverén államok mindenhatóságát) próbálja a végsőkéig konzerválni. Vagyis a környezetvédelem igen gyakran a (nemzeti) szuverenitás⁷ megsértésével jár együtt,⁸ sőt a környeztkárosításokat sokszor éppen a nemzeti szuverenitás égisze alatt (mintha a szuverenitás legitimálná azt) követik el.⁹ A környezetvédelem szükségképpen „határsértő” cselekvés. Az ökológia tehát természetesnek és magától értetődőnek fogja fel a szuverenitás-konfliktusokat, valamint azt, hogy a 21. században az államnak igen gyakran kell lemondania a teljes szuverenitásról (pl. nemzetközi szervezetek vagy éppen NGO-ok vonatkozásában), mindezt a nacionalizmus nem tűri el. A globális

⁶ De-Shalit 2006 82-83.

⁷ Szuverenitás alatt is olyan legfőbb hatalmat értek, amelynek teljessége nem korlátozható más hatalom által, s ha ez mégis megtörténik, akkor az jogi és/vagy politikai normaszegést jelent.

⁸ Lásd erre az MTA TK Jogtudományi Intézete és a K108790 számú OTKA-projekt Államtudományi Kutatócsoportja által rendezett, *Az állam szuverenitása: eszmény és/vagy valóság* című konferencián elhangzott előadásomat 2014. március 21-én. A címe: *A környezetvédelem hatása az állami szuverenitásra*. Elérhető: <http://antalattila.blogspot.hu/2014/03/a-kornyezetvedelem-hatasa-az-allami.html>

⁹ De-Shalit 2006 83.

környezetvédelmi együttműködés és a különféle nemzetközi rezsimek egyre erodálják a szuverenitás klasszikus felfogását.¹⁰

Végére is, a nacionalizmus erősen, már-már megátalkodottan antropocentrikus. Az ökológia egyik alapvető tétele – amint korábban láthattuk – az emberi fajtól való elvonatkoztatás, s a nem emberi létezők, illetve más fajok morális tényezőként való értékelése. De-Shalit egy minimalistább álláspontot képvisel¹¹, s úgy véli, ahhoz, hogy valakinek fontos legyen a környezete, nem kell a természeti létezőknek önértéket tulajdonítania, vagy éppen az ökocentrikus megközelítéssel azonosulnia, hanem elegendő addigi masszívan antropocentrikus hozzáállását átértékelni és „felvilágosult antropocentrizmusra” váltani. A nacionalizmusnak ritkán van mondanivalója az állatokról, azok jogairól és a nem emberi létezők morális státuszáról. A nacionalizmus csak akkor kalkulál nem emberi létezőkkel, ha az valamit hozzá tud tenni a nemzeti karakterhez, mítoszhoz (pl. szimbólumként) – az is előfordulhat, hogy ilyenkor is a környezet húzza rövidebbet (pl. a rókavadászat, mint nemzeti jelkép), hiszen a környezeti előírások betartatása vagy szigorítása a nacionalista kontextusban a nemzeti életmód elleni támadásként tűnhet fel.¹²

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy a mérleg nyelve afelé billen (főként a mélységes antropocentrizmus, a környezeti problémák politikai határok felettségének figyelmen kívül hagyása miatt), hogy az ökológiai politika és a nacionalizmus között több feloldhatatlan ellentét van, ezért – nagyon is úgy tűnhet, hogy – a nacionalizmus általában sokkal inkább a környezetvédelem akadálya, semmint azt segítő nézetrendszer.

2. Polgári és etnikai nacionalizmus

Eddig a kellő általánosság szintjén beszéltem a nacionalizmusról, s nem voltam arra figyelemmel, hogy a nacionalizmusnak is több ága, irányzata van. A következőkben azzal igyekszem árnyalni a fenti képet, hogy külön-külön vizsgálom meg a nacionalizmus két meghatározó formájának a viszonyát az ökológiával.

Hamilton (2009) polgári és etnikai nacionalizmust különböztet meg¹³. A *polgári nacionalizmus* a szabadságért küzd, s legális-rationális formája a társadalmi uniónak, sokkal inkább kötődik a társadalomhoz (*gesellschaft*), mintsem a közösséghez (*gemeinschaft*). A polgári nacionalizmus nem ír elő egyetlen követendő kultúrát sem,

¹⁰ Sőt, az ökopolitikai hívei a nemzetközi környezetvédelmi rezsimek hatékonyabbá tétele érdekében odáig is elmennek, hogy nemzetközi intervenciók (főleg gazdasági) eszközöket kellene alkalmazni a környezetvédelmi normasértések esetében. Ez egyértelműen sértené a nacionalisták érdekeit. Bár egy ilyen beavatkozás a szuverenitás sérelmével járna (egészen pontosan az állam külső szuverenitása sérülne, a belső nem), de senkinek sem megengedhető az, hogy mások egészségét és jóllétét pusztán amiatt veszélyeztesse, hogy saját autonómia fennmaradjon.

¹¹ De-Shalit 2006 87-88.

¹² Ez a megállapítás egyébként a konzervativizmusra is igaz: gondoljunk a szenvedélyes rókavadász Roger Scrutonra.

¹³ Hamilton 2009 30.

megengedi a politikai közösséghez való csatlakozást, de azt is, hogy elhagyjuk azt. A polgári nacionalizmus voluntarista és mindenki számára nyitva áll (ezért is szokták „jó” nacionalizmusnak is nevezni). Továbbá alá van támasztva alkotmányos értékekkel, s ezért gyakran alkotmányos patriotizmusként tartják számon.

Mindez nem igaz az *etnikai nacionalizmusra*, amely szerint az ember nem léphet be tetszése szerint egy etnikai nacionalista alapon álló társadalomba, s nem hagyhatja el azt, amikor csak akarja. Az etnikai nacionalizmus esetében biológiai-genetikai kötőerők tartják össze a csoportot. Ez a nacionalizmus atavisztikus, a megváltoztathatatlanságot hirdeti és mások felé kirekesztő. Főként a nemzet különféle jellemző jegyeire (így a nyelv, biológiai jellemzők) fókuszál az ilyen nacionalizmus.

Az etnikai alapú nacionalizmus egyfajta legyőzendő és meghódítandó tényezőként tekint a természetre, amíg a polgári nacionalizmus egyfajta nemzeti büszkeséget lát bele a természeti környezetbe. Az USA-ban például a természet meghódítása egy olyan közös aktus volt, amely egységbe forrasztotta az európai telepeseket: tulajdonképpen a természet közös élménye adott egyfajta nacionalista tartást az oda özönlő közösségeknek. A polgári nacionalizmus sem tekinthető egy ökológiailag megalapozott nézetrendszernek (meghatározó számára is a modern nemzetállamokban és azok határiban való gondolkodás), ugyanakkor a természet megkülönböztetett figyelmet kap ebben az ideológiában. A polgári nacionalizmus társadalmi konstrukció, s nem foglalkoztatja valamilyen mitikus származástörténet, ugyanakkor a társadalmi igazságtalanságokon, a kulturális sokféleség elpusztításán keresztül végül is eljut oda, hogy mindez veszélyezteti az ökológia biztonságát is. Az emberi társadalom és a természet egyidejű és összekapcsolódó veszélyeztetettségének egyik legjobb példája az emberi nyelvek kihalása a kolonizáció, a genocídiumok és az antropogén környezeti katasztrófák miatt. A nyelvi homogenizációt nagyban segíti a kapitalista termelési mód általánossá válása, amely arra kényszeríti az őslakos közösségeket, hogy feladják természetes életformájukat a túlélés érdekében.

Ebben a kontextusban tehát – amikor kicsit jobban szétszálazzuk a nacionalizmus komponenseit és alakzatait¹⁴ – Hamilton szerint elképzelhetőnek tűnik, hogy a különféle nacionalista mozgalmak előbb-utóbb hiteles ökopolitikát fognak folytatni, vagy éppen a környezeti kihívásokat fogják felhasználni ahhoz, hogy célkitűzéseiket érvényesítsék.¹⁵ A jövő generációkért és az elődeinkért érzett felelősség, a környezeti értékek társadalmi kontextusa a polgári és a területhez kötött identitást ökológiai köntösbe burkolhatja. Ez alapvetően eltér a manapság igencsak valószínű forgatókönyvektől, amelyek szerint a modern nacionalizmus keretei között természeti erőforrásokért fogunk háborúkat vívni. Egy *ökológiai polgári nacionalizmus* ideológiai alapja lehet a természeti erőforrások egymás iránti felelősséggel való használatához

¹⁴ Hamilton egyébként a skóciai és walesi nacionalista mozgalmak és a környezetvédelem kapcsolatán keresztül mutatja be a nacionalizmus zöldítésének lehetőségeit (lásd erre: Hamilton 2009 34-38.).

¹⁵ Hamilton 2009 44.

Felhasznált irodalom

Antal Attila (2014): *A környezetvédelem hatása az állami szuverenitásra*. Előadás az MTA TK Jogtudományi Intézete és a K108790 számú OTKA-projekt Államtudományi Kutatócsoportja által rendezett, *Az állam szuverenitása: eszmény és/vagy valóság* című konferencián 2014. március 21-én.¹⁶

de-Shalit, Avner (2006): *Nationalism*. In: Dobson-Eckersley (szerk.) (2006): *Political Theory and the Ecological Challenge*. 78-90.

Dawson, Jane I. (2000): *The two faces of environmental justice: Lessons from the eco-nationalist phenomenon*. In: *Environmental Politics*, 9:2, 22-60.

Dobson, Andrew – Eckersley, Robyn (szerk.) (2006): *Political Theory and the Ecological Challenge*. Cambridge University Press

Fowler, Carwyn – Jones, Rhys (2006) *Can environmentalism and nationalism be reconciled? The Plaid Cymru/Green Party alliance, 1991–95*. In: *Regional & Federal Studies*, 16:3, 315-331.

Hamilton, Paul (2002): *The Greening of Nationalism: Nationalising Nature in Europe*. In: *Environmental Politics*, 11:2, 27-48.

¹⁶ <http://antalattila.blogspot.hu/2014/03/a-kornyeztvedelem-hatasa-az-allami.html>

TÁBORI FERENC: AZ 1990 ÉS 2010 KÖZÖTT MEGTARTOTT ÁLTALÁNOS ORSZÁGGYŰLÉSI
VÁLASZTÁSOKON ALKALMAZOTT VÁLASZTÁSI RENDSZER HATÁSAI A MAGYAR
TÖBBPÁRTRENDSZERRE

Dolgozatom azon céllal jött létre, hogy az 1990 tavaszi és 2010 tavaszi általános országgyűlési választások között tartott hat általános országgyűlési választás során alkalmazott választási rendszer hatásait vizsgáljam az 1988 óta működő magyar többpártrendszerre. Munkám során külön kívánom vizsgálni, hogy az egyes pártokra leadott szavazatok az országgyűlési választási rendszer három mandátumszerzési ágán mennyire arányosan transzformálódtak törvényhozási mandátumokká, valamint, hogy az egyes ágak hogyan járultak hozzá a kormányzati többség megteremtéséhez. A dolgozat témája még a választási rendszer pártrendszerre gyakorolt egyéb hatásai, például a küszöb kérdése, és annak szelektációs hatásai. A területi listás ágánál külön kívánok foglalkozni az implicit küszöbökkel. A fentiek alapján igyekszem megállapítani, hogy az 1990 és 2010 között alkalmazott országgyűlési választási rendszer milyen hatással volt a magyarországi többpártrendszerre.

Egy ország pártrendszerét meghatározó tényezők között szerepel az adott ország választási rendszerének milyensége.¹ Azt is fontos leszögezni, hogy a választási rendszer sohasem semleges technika, az egyik jelöltnek vagy pártnak kedvez, a másiknak hátrányos.²

A választási rendszerekkel szemben két fő elvárást támasztanak: az arányosság követelményét és a kormányozhatóság megteremtését.³ Az arányosság követelménye a gyakorlatban azt jelenti, hogy az egyes pártokra leadott összes szavazatok százalékos aránya minél inkább megegyezzen a pártok által megszerzett törvényhozási mandátumok százalékos arányával.⁴ A kormányozhatóság követelménye pedig azt jelenti, hogy a választási rendszer képes-e úgy törvényhozási mandátumokká transzformálni az eredményt, hogy a törvényhozásban a győztes párt(ok) képesek legyenek biztosítani a stabil kormányzáshoz szükséges többséget.⁵ Az arányosság és a kormányozhatóság követelménye ellentétes hatású, az egyik követelmény érvényesítése általában a másik rovására történhet.

Az 1990 és 2010 között alkalmazott választási rendszer megalkotói eredetileg egy választásra szánták⁶, de némi módosulásokkal ezen választási rendszert alkalmazták hazánkba 1990 és 2010 között hat általános országgyűlési választáson. A legjelentősebb módosulás 1994-ben történt, amikor is a 4%-os parlamenti küszöböt felemelték 5%-ra⁷, valamint 1997-ben elfogadták a választási eljárásról szóló törvényt.⁸

¹ Bihari 2009 361.; Lijphart 1994 9.

² Enyedi-Körösényi 2004 244.; Körösényi-Tóth-Török 2005 241.

³ Kovács 1997 20.

⁴ Fábán-Kovács 2004 12.; Kovács 1997 19.; Szoboszlai 1998 314.

⁵ Kovács 1997 20.

⁶ Bihari 2005 455.

⁷ 1994. évi III. törvény az országgyűlési képviselők választásáról szóló 1989. évi XXXIV. törvény

2011. év végén az Országgyűlés új választójogi törvényt⁹ fogadott el, amely jelentősen átalakította a választási rendszert, majd 2014 tavaszán ezen új választási rendszerrel tartottak általános országgyűlési választásokat Magyarországon.

Az előbbiek után biztosan kijelenthető, hogy a jövőben már nem fognak általános országgyűlési választásokat rendezni az 1990. és 2010. között alkalmazott rendszer alapján. Így elérkezettnek látom az időt arra, hogy az 1990. és 2010. között használt országgyűlési választási rendszer működését megvizsgáljuk és az ennek keretein belül lezajlott választásokat összegző értékelését elvégezzük.

Ezen munkát már 2012-ben elkezdtem, az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán tartott doktorandusz konferencián az 1990 és 2010 között alkalmazott választási rendszer jelöltállítási tapasztalatait vizsgáltam, az előadásom tanulmányformában is megjelent.¹⁰ Most ezt folytatni kívánom a parlamenti mandátumok megoszlásának vizsgálatával.

A politikatudományban általánosan elfogadott tétel: ahhoz, hogy egy pártrendszerrel, egy választási rendszerrel, illetve azok összefüggéseiről általánosított következtetéseket lehessen levonni, legalább három parlamenti cikluson és legalább három parlamenti választáson keresztül szükséges vizsgálni úgy, hogy az adott választások és parlamenti ciklusok során nem változott jelentősen sem a választási rendszer, sem az állami berendezkedés, sem a kormányzati rendszer, sem pedig az ezekre vonatkozó jogrendszer állapota.¹¹ Ezen kitételeknek megfelel az általunk vizsgált időszak.

A fentiek alapján tehát először a magyar választási rendszert a kormányozhatóság és arányosság követelményei alapján kívánom vizsgálni.

Az 1990. és 2010. között alkalmazott magyar választási rendszerben a pártok három ágon szerezhettek mandátumot a választások során:

- kétfordulós egyéni választókerületi ág, itt 176 egyéni választókerületben választottak képviselőket
- területi listás ág, itt 152 képviselői mandátum került kiosztásra (valójában nem sikerült ennyit kiosztani, az itt ki nem osztott mandátumok az országos listán kerültek kiosztásra)
- országos kompenzációs listás ág, itt 58 és a területi listákról „felcsúszott” mandátumokat osztották ki.¹²

Az elemzés elvégzéséhez az egész tanulmány során a Nemzeti Választási Iroda internetes adatbázisában¹³ és az Országgyűlés honlapján¹⁴ fellelhető hivatalos adatokat használom. A honlapok adataihoz képest megjelenő plusz adatok a saját számolásaim.

módosításáról és kiegészítéséről

⁸ 1997. évi C. törvény a választási eljárásról

⁹ 2011. évi CCIII. törvény az országgyűlési képviselők választásáról

¹⁰ Tábori 2012.

¹¹ Bihari 1999 265.

¹² Bihari 2005 456.; Körösenyi-Tóth-Török 2005 241-242.

¹³ www.valasztas.hu

¹⁴ www.parlament.hu

Az 1990-es választásoknál (lásd. Mellékletek 1. táblázat) azt láthatjuk, hogy csak az MDF és az SZDSZ felülreprezentált összes mandátumai tekintetében a listás voksaihoz képest. Az MDF különösen az volt, hisz 17,75%-kal magasabb volt a mandátumainak aránya, mint szavazataié. A többi párt közül az FKGP mandátum aránya felelt meg a leginkább szavazati arányainak, hisz itt egy százalékponton belül volt a különbség, de az FKGP is alulreprezentált volt a mandátumainak tekintetében, mint ahogy a többi párt is.

Az 1994-es választások (lásd. Mellékletek 2. táblázat) eredményeképpen egyedül az első helyen végző MSZP volt felülreprezentált – de az kiugróan – hisz a mandátumainak aránya 21,16%-kal volt jobb, mint szavazataié, és majdnem 33%-os eredménnyel egyedül abszolút többsége lett a parlamentben. A többi pártoknál azt láthatjuk, hogy mind alulreprezentáltak voltak mandátumszámaik tekintetében a listás szavazatokhoz képest.

1998-ban (lásd. Mellékletek 3. táblázat) az MSZP, Fidesz-MPP (ha a közös egyéni jelöltként bejutott képviselőket is hozzá adjuk) és az MDF voltak felülreprezentáltak. Az MDF nem lépte át a parlamentbe jutáshoz szükséges küszöböt listás szavazatainak tekintetében, azonban a Fidesszel kötött választási szövetségnek (közös jelöltek és koordinált jelöltállítások) köszönhetően végül 17 fős parlamenti frakciót tudott alakítani, és így 1,6%-kal magasabb volt mandátumainak aránya, megszerzett listás szavazatainak arányánál. Míg a többi párt alulreprezentált volt, közülük az FKGP mandátum aránya egyezett meg majdnem a szavazatainak arányaival, hisz itt is kevesebb, mint egy százalékkal volt alulreprezentált.

2002-ben (lásd. Mellékletek 4. táblázat) a Fidesz-MDF-nek és az MSZP-nek volt magasabb a mandátum aránya, mint összes listás szavazataié, a Fidesz-MPP-é még akkor is magasabb volt, amikor eldőlt, hogy a vele közösen induló MDF frakciójához hány képviselő csatlakozik. Az SZDSZ alulreprezentáltság pedig egy 1% ponton belül volt.

A 2006-os választás (lásd. Mellékletek 5. táblázat) eredményeképpen az MSZP és a Fidesz-KDNP volt felülreprezentált mandátum arányainak tekintetében, majd mikor eldőlt, hogy hány fővel alakulnak a Fidesz-MPSZ és a KDNP parlamenti frakciói, akkor a Fidesz már alulreprezentált volt mandátumait tekintve. Az SZDSZ és az MDF alulreprezentáltak voltak.

2010-ben (lásd. Mellékletek 6. táblázat) egyedül a Fidesz-KDNP mandátum aránya volt – kiugróan – magasabb, mint listás szavazatainak aránya, a Fidesz-MPSZ-é még a frakcióalakítások után is magasabb volt. A többi pártok alulreprezentáltak voltak mandátumszámaik tekintetében a listás szavazatokhoz képest.

Összességében a számsorokat végignézve arra a megállapításra jutottam, hogy kb. 20%-os listás választási eredmény volt az a határ, amely fölött a választási rendszer felülreprezentálta mandátumszámaik tekintetében a pártokat, egy kivétel az MDF 1998-ban a már említett okok miatt. A más szabályszerűséget a mandátum arányok és listás szavazati arányok eltérésében nem lehetett megállapítani.

Ha mandátumszerzési áganként nézzük az arányosságot: a hat általános országgyűlési választáson (lásd. Mellékletek 1-6. táblázat) az egyéni kerületekben (beleszámolva a közös jelölteket is) az országosan első két helyen végző párt szerezte meg az egyéni mandátumok több mint 80%-át, sőt 1994-ben és 2010-ben az első helyen végző párt egymaga megszerezte a mandátumok több mint 80%-át. Az első két helyezett utáni pártok, viszont 1990-ben az egyéni mandátumok 10,8%-át, 1994-ben 6,25%-át, 1998-ban 17,61 %-át, 2002-ben 1,7%-át, 2006-ban 3,41%-át, míg 2010-ben 0%-át szereztek meg. (A 2002-ben az MDF, 2006-ban és 2010-ben a KDNP egyéni mandátumait az első két párt mandátumainál vettem figyelembe). Az 1998-as magasabb arány a már említett Fidesz-MDF szövetségnek és ezek második fordulás FKGP-vel összehangolt visszaléptetési stratégiájának volt köszönhető. 2002-ben és 2006-ban az SZDSZ egyéni mandátumai az MSZP-vel közös jelölteknek, vagy azzal történt másodikfordulás visszaléptetéseknek volt köszönhető. A Somogyért jelöltje is az MSZP jelölt visszalépésének köszönhette egy egyéni mandátumát 2006-ban. Teljesen önállóan parlamenten kívüli párt egyedül az Agrárszövetség volt, amely 1990-ben és 1994-ben mandátumot tudott szerezni egyéni választókerületben. Tehát az állapítható meg, hogy az egyéni kerületekben mandátumszerzésre a legfőbb esélyes az első két párt volt. Ez egyébként, az egyéni választókerület tipikus jellemzőiből adódik.

Mindezek mellett az állapítható meg, hogy az egyéni választókerületi ág volt az, amely leginkább torzított az összes mandátumok és listás szavazatok tekintetében a pártok eredményeinél, de nem egyedül ez okozta az aránytalanságokat.

A területi listákon, a Hagenbach-Bischoff formula segítségével allokálták a mandátumokat. Az így megkapott egy mandátumhoz szükséges minimum szavazatszám alapján meg lehet határozni az ún. implicit küszöbök területi listáinként.¹⁵ Ha megnézzük ezeket a Mellékletek 13. számú táblázatában, akkor az állapítható meg, hogy a budapesti területi választókerületben volt ez a legalacsonyabb és Nógrád-, Tolna-, és Vas megyei területi választókerületekben a legmagasabb. Budapest és Pest megye kivételével pedig mindenhol magasabb volt az országosan alkalmazott többségében 5%-os küszöbnél. A területi listás ágon a mandátumszerzéseknél azt tapasztalhatjuk, hogy az 1990-es és 1994-es választásokon az első két párt megszerezte a mandátumok több mint 60%-át, 1998-ban és 2010-ben több mint 70%-át, míg 2002-ben és 2006-ban több mint 90%-át. 1990. és 1998. között és 2010-ben átlag 3-4 párt tudta átlépni az implicit küszöböt a területi listákon, addig 2002 és 2006-ban a Budapesti és Pest megyei lista kivételével csak az első két párt lépte át a területi listákon az implicit küszöbök és tudott mandátumot szerezni. További érdekesség, hogy többször előfordult, hogy olyan párt is átlépte az implicit küszöböt egy-egy területi listán, ami nem lépte át a listás mandátumszerzéshez szükséges 4 majd 5%-ot országosan: 1990-ben Budapesten az MSZMP, MSZDP, 1994-ben Budapesten a KP, a MIÉP, és az MP, 1998-ban Borsod-Abaúj-Zemplén megyében az MP, Budapesten az

¹⁵ Lijphart 1994 25-30.; Körösnéyi-Tóth-Török 2005 245-246.

MP, az MDF és az MDNP, 2002-ben Budapesten a MIÉP és a Centrum, Pest megyében a MIÉP, 2006-ban Budapesten a MIÉP-Jobbik, 2010-ben Budapesten az MDF. Tehát a területi listás ágon is nagyobb esélye volt a magasabb támogatottságú pártoknak a mandátumszerzésre, és idővel (a pártrendszer koncentrálódásának köszönhetően is) egyre inkább torzította ez az ág is az aránytalanságot az összes mandátumok és listás szavazatok tekintetében.

Az országos kompenzációs listás ágon (lásd. Mellékletek 1-6. táblázat) csak az a párt nem volt felülreprezentálva, amelyik a legtöbb egyéni választókerületet nyerte. Az, hogy melyik párt mennyire volt felülreprezentált ezen az ágon, azt értelemszerűen az döntötte el, hogy melyik párt mennyi töredékszavazatot tudott hozni az egyéni választókerületekből és a területi listákról. Ennek is volt köszönhető az, hogy – a pártrendszer koncentrálódásának és a küszöböt átlépő pártok számának csökkenése hatására – 2002-ben és 2006-ban már az első két helyen végző párt szerezte meg ezen az ágon is a kiosztott mandátumok több mint 50%-át. Tehát ez az ág nem csak a kisebb pártokat kompenzálta, hanem nagyobb több egyéni kerületben vesztes pártokat is. Ennek is köszönhető volt az, hogy az egyéni kerületek és a területi listák torzító hatását az országos kompenzációs lista az 5 és 20% között végző pártok számára nem tudta teljes mértékben kompenzálni.

Kormányozhatóság szempontjából vizsgálva a választási rendszert az állapítható meg, hogy 1990 és 2010 között (lásd. Mellékletek 7-12. táblázat) négy alkalommal fordult az elő, hogy a kormánykoalíciót alkotó pártok nem tudhatták maguk mögött országos összesítésben a listás szavazatok több mint 50%-át, csak 1994-ben és 2010-ben volt több mint 50%-nyi szavazatuk. Ennek ellenére a választási rendszer képes volt úgy mandátumokká alakítani a voksokat, hogy minden parlamenti ciklus elején az új kormány tudta biztosítani a parlamenti többséget. Persze ehhez a választási rendszer hatásai mellett legalább olyan fontos volt, hogy a parlamentben olyan pártok legyenek jelen, amelyek egymás irányába magas koalíciós potenciállal rendelkezzenek, és tudják biztosítani a többséget. Érdekesség még, hogy amikor a kormánykoalíció háta mögött tudhatta a leadott érvényes listás szavazatok több mint 50%-át, akkor az Országgyűlésben több mint kétharmados többséggel rendelkeztek.

A szakirodalomban elterjedt megállapítás, hogy a kormányzás sorsa az egyéni választókerületekben szokott eldőlni.¹⁶ Ez majdnem teljesen igaz, de 2002-ben előfordult az, hogy a választásokat követően az ellenzéki padosorokba több egyéni képviselő került, mint a kormánypártiba, a másik öt választás után a kormánykoalíciót alkotó pártok képviselőinek több mint fele ezen az ágon jutott be a törvényhozásba.

A területi listás mandátumokat nézve arra a következtetésre juthatunk, hogy itt minden esetben a kormánykoalíciókban több területi listán bejutott képviselő volt, mint az ellenzéknél.

¹⁶ Körösenyi-Tóth-Török 2005 261.; Gallai-Török 2005 442.

Az országos listás ágról bejutó képviselők többsége az ellenzéki pártokat erősítette egy kivétellel, 2002-ben több volt a kormánypárti országos listás képviselő, mint az ellenzéki. Ez azért érdekes, mert ekkor volt az egyetlen olyan alkalom, amikor az egyéni mandátumok többsége nem a kormánytöbbség biztosításához járult hozzá. Tehát ennek alapján olyan eset is megvalósult, hogy nem kellett a felálló új koalíciónak az egyéni választókerületek többségét megnyerni ahhoz, hogy kormányozhassanak.

Arányosság és kormányozhatóság kérdésében tehát arra a megállapításra lehet jutni, hogy az 1990 és 2010 között alkalmazott választási rendszer egyértelműen a kormányozhatóság megteremtésére volt alkalmas, míg a pártok választási eredményeit nem tudta arányosan törvényhozási mandátumokká alakítani.

A választási rendszer aránytalanságával szemben megfogalmazott kritikákra is általában az volt a válasza a politikai elitnek, hogy ez megakadályozza az ország „weimarizálódását” és biztosítja a kormányozhatóságát.¹⁷

Most áttérek a parlamenti a küszöb kérdésére. Az 1990-es első választáson még 4%-os volt a parlamentbe jutási küszöb, majd az 1994-es törvénymódosításnak köszönhetően 1994-től már országos összesítésben a leadott érvényes szavazatok 5%-át kellett megszereznie egy pártnak, hogy listás mandátumokat szerezhessen. Küszöböt a választási rendszerekben annak érdekében szoktak alkalmazni, hogy megakadályozzák a pártrendszer elaprózódását. A küszöb intézménye több kritikát kapott.

Én itt a küszöbvel kapcsolatban csak néhány dologra szeretném felhívni a figyelmet. A küszöb 4-ről 5%-ra történő emelése az általam vizsgált 20 évben (lásd. Mellékletek 14. táblázat) csak egy pártot érintett igazán, a MIÉP-et 2002-ben, mivel a MIÉP volt az egyetlen olyan pár 1994 és 2010 között, amely törvényhozásba be nem jutó pártok közül 4% feletti szavazatarányt tudott elérni. Azt érdemes még megjegyezni, hogy az 1998-as választások során az első forduló után, a Munkáspárt is 4 % felett tudott teljesíteni, azonban két megyében érvénytelen lett a területi listás választás, és a második fordulóban a Munkáspárt gyengébben szerepelt ebben a két megyében, és a hivatalos végeredmény szerint, a listás szavazatok 3,95%-át szerezte meg.

A küszöbvel kapcsolatban kritikaként az elvesző szavazatok kérdése szokott még felmerülni. Ezzel kapcsolatban azt lehet megfigyelni, hogy 2002-ig a leadott érvényes listás szavazatok több mint 10%-a nem eredményezett törvényhozási mandátumot. Majd 2006-ban és 2010-ben már csak a szavazatok 3-4%-a vezett el. Mindemellett az elvesző listás szavazatok aránya 2006-ig folyamatosan csökkent.

Ez a csökkenés azon választói viselkedéssel van összefüggésben, hogy a választók az évek során „megtanulták” mely pártokra érdemes leadni szavazataikat, hogy azok ne vesszenek el.¹⁸ Ebből következően véleményem szerint felmerül az a kérdés is, hogy ezen választói magatartás hogyan hatott az új pártok törvényhozásba bekerülési esélyeire?

¹⁷ Szoboszlai 2003 49.

¹⁸ Szoboszlai 1998 320.; Körösenyi-Tóth-Török 2005 263.

A küszöbvel szemben még kritikaként szokott megfogalmazódni, hogy torzítja az arányosságot.¹⁹

Végezetül az előbbieken foglaltak alapján és további (itt terjedelmi okok miatt be nem mutatott) kutatásaim eredményei alapján azt gondolom, hogy az 1990. és 2010. között alkalmazott választási rendszer a következő hatásokkal volt a magyar többpártrendszerre: a magyar választási rendszer ajánlási rendszere²⁰ és a 4 majd 5%-os küszöb révén jelentősen szelektálta az országgyűlési választáson induló pártokat.

Az egyéni választókerületi mandátumszerzési ág és a küszöb is választási együttműködésre, választási szövetségkötésre ösztönözte a pártokat. A jobb oldalon ez Fidesz MDF, majd Fidesz KDNP választási szövetségkötésben (ez közös jelöltek és listákat jelentett) nyilvánult meg egyfelől. Másfelől azon pártokban, amelyekben valamilyen oknál fogva kétségessé vált a küszöb átlépése a következő választáson, a pártszakadások után a Fidesszel együttműködni akaró csoportok politikusai a Fidesz szövetségi rendszerébe integrálódva indultak és jutottak a parlamentbe a Fidesz színeiben a választásokon, ilyen oknál fogva az KDNP-ből, FKGP-ből, MDF-ből és más pártokból is érkeztek politikusok a Fideszbe. A baloldalon 1998-ban és 2002-ben az Agrárszövetség és 2002-ben és 2006-ban az MSZDP politikusai indultak egyéniben és/vagy listán az MSZP színeiben. De az is előfordult, hogy parlamenten kívüli pártok jegyeztettek be közösen egy „választási ernyőpártot”, hogy közösen kíséreljék meg átlépni az 5%-os határt, ilyen volt pl. Együtt Magyarorszáért Unió (Köztársaság Párt és mások), Összefogás Centrum Magyarorszáért (KDNP, MDNP és mások) MIÉP-Jobbik (két parlamenten kívüli nemzeti radikális párt közösen ezen a néven bejegyeztetett párttal kísérelt a parlamentbe jutni 2006-ban), stb.

Mivel a kormánytöbbséget biztosítani lehetett az egyes általános országgyűlési választásokat követően, így olyan oknál fogva nem kellett előrehozott választást tartani, hogy nem tudnak a törvényhozásba jutott pártok kormányt alakítani. Ez stabilan hatott nem csak a politikai rendszerre, hanem a pártrendszerre is.

A parlamenti küszöb és a három mandátumszerzési ág együttesen járul hozzá ahhoz, hogy egyfelől nem jöhetett létre kétpártrendszer, másfelől nem aprózódott el a pártrendszer, hanem egy mérsékelt plurális többpártrendszer működött az általam vizsgált időszakban.

¹⁹ Szoboszlai 1998 317.

²⁰ Lásd: Tábori 2012.

Felhasznált irodalom

Bihari Mihály (1999): *Politikai libikóka, avagy kormányzati váltógazdálkodás, 1990-1998*. In: Kurtán Sándor – Sándor Péter (1999): *Magyarország politikai évkönyve 1998-ról*. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány 265-271.

Bihari Mihály (2005): *Magyar politika 1944-2004*. Osiris Kiadó, Budapest

Bihari Mihály (2009): *A politikai pártok*. In.: Bihari Mihály – Pokol Béla (2009): *Politológia*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 333-377.

Enyedi Zsolt – Körösi András (2004): *Pártok és pártrendszerek*. Osiris Kiadó, Budapest

Fábián György – Kovács László Imre (2004): *Parlamenti választások az Európai Unió országában (1945-2002)*. Osiris Kiadó, Budapest

Kovács László Imre (1997): *Választás és választási rendszer*. In: Fábián György (szerk.) (2007): *Választási rendszerek*. Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium 11-23.

Körösi András – Tóth Csaba – Török Gábor (2005): *A magyar politikai rendszer*. Osiris, Budapest

Lijphart, Arend (1994): *Electoral systems and party systems – A study of twenty-seven democracies, 1945-1990*. Oxford University Press

Szoboszlai György (1998): *Pártrendszer és választások a rendszerváltás után*. In: Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.) (1998): *Magyarországon Magyarország Politikai Évtizedkönyve*. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány 302-324.

Szoboszlai György (2003): *Polarizálódó pártstruktúra a választási rendszer tükrében*. In: Bóhm Antal – Gázsó Ferenc – Stumpf István – Szoboszlai György (szerk.) (2003): *Parlamenti Választások 2002. – Politikai szociológiai körkép*. MTA Politikai Tudományok Intézete – Századvég Kiadó, Budapest, 2003. 26-49.

Tábori Ferenc (2012): *A magyar országgyűlési választások jelöltállítási tapasztalatai 1990-2010*. In: Antal Attila (szerk.) (2012): *Politikatudományi tanulmányok – Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskoláinak III. Konferenciája 2012. április 20.* Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Budapest 2012. 217-236.

Török Gábor – Gallai Sándor (2005): *Választási rendszerek*. In.: Gallai Sándor – Török Gábor (szerk.) (2005): *Politika és politikatudomány*. Aula Kiadó, Budapest, 2005., 433-456.

Vida István (szerk.) (2011): *Magyarországi politikai pártok lexikona 1846-2010*. Gondolat Kiadó – MTA-ELTE Pártok, Pártrendszerek, Parlamentarizmus Kutatócsoport, Budapest

Mellékletek

1. táblázat: Pártok országgyűlési választási eredményei és mandátumainak megoszlása 1990

Párt	Eredmény szerint								Frakcióalakulás szerint								Listás szavazatok	
	Egyéni		Területi		Országos		Összesen		Egyéni		Területi		Országos		Összesen			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
MDF	114	64,77	40	33,33	10	11,11	164	42,48	115	65,34	40	33,33	10	11,11	165	42,75	1 214 359	24,73
SZDSZ	35	19,89	34	28,33	23	25,56	92	23,83	37	21,02	34	28,33	23	25,56	94	24,35	1 050 799	21,39
FKGP	11	6,25	16	13,33	17	18,89	44	11,39	11	6,25	16	13,33	17	18,89	44	11,39	576 064	11,73
MSZP	1	0,57	14	11,67	18	20,00	33	8,55	1	0,57	14	11,67	18	20,00	33	8,55	535 064	10,89
FIDESZ	1	0,57	8	6,67	12	13,33	21	5,44	2	1,14	8	6,67	12	13,33	22	5,7	439 649	8,95
KDNP	3	1,7	8	6,67	10	11,11	21	5,44	3	1,7	8	6,67	10	11,11	21	5,44	317 278	6,46
FIDESZ-SZDSZ	2	1,14	0	0	0	0	2	0,52										
ASZ	1	0,57	0	0	0	0	1	0,26									154 004	3,13
FIDESZ-KDNP-SZDSZ	1	0,57	0	0	0	0	1	0,26										
ASZ-SZFV	1	0,57	0	0	0	0	1	0,26										
Független	6	3,41	0	0	0	0	6	1,55	7	3,98	0	0	0	0	7	1,81		
Összesen	176	100	120	100	90	100	386	100	176	100	120	100	90	100	386	100		

2. táblázat: Pártok országgyűlési választási eredményei és mandátumaiknak megoszlása 1994

Párt	Eredmény szerint								Frakcióalakulás szerint								Listás szavazatok	
	Egyéni		Területi		Országos		Összesen		Egyéni		Területi		Országos		Összesen			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
MSZP	149	84,66	53	42,4	7	8,24	209	54,15	149	84,66	53	42,4	7	8,24	290	54,15	1 780 009	32,99
SZDSZ	16	9,09	28	22,4	25	29,41	69	17,88	17	9,66	28	22,4	25	29,41	70	18,13	1 064 788	19,73
MDF	5	2,84	18	14,4	15	17,65	38	9,84	5	2,84	18	14,4	15	17,65	38	9,84	633 157	11,73
FKGP	1	0,57	14	11,2	11	12,94	26	6,74	1	0,57	14	11,2	11	12,94	26	6,74	476 127	8,82
KDNP	3	1,7	5	4	14	16,47	22	5,7	3	1,7	5	4	14	16,47	22	5,7	379 322	7,03
FIDESZ	0	0	7	5,6	13	15,29	20	5,18	0	0	7	5,6	13	15,29	20	5,18	378 678	7,01
ASZ	1	0,57	0	0	0	0	11	0,26									113 332	2,10
FIDESZ-LPSZ-VP-ASZ-SZDSZ	1	0,57	0	0	0	0	1	0,26										
Független									1	0,57	0	0	0	0	1	0,26		
	176	100	125	100	85	100	386	100	176	100	125	100	85	100	386	100		

3. táblázat: Pártok országgyűlési választási eredményei és mandátumainak megoszlása 1998

Párt	Eredmény szerint								Frakció alakulás szerint								Listás szavazatok	
	Egyéni		Területi		Országos		Összesen		Egyéni		Területi		Országos		Összesen			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
MSZP	54	30,68	50	39,06	30	36,59	134	34,72	54	30,68	50	39,06	30	36,59	134	34,72	1 497 231	32,92
Fidesz	55	31,25	48	37,5	10	12,2	113	29,27	90	51,14	48	37,5	10	12,2	148	38,34	1 340 826	29,48
FKGP	12	6,82	22	17,19	14	17,07	48	12,44	12	6,82	22	17,19	14	17,07	48	12,44	597 820	13,15
SZDSZ	2	1,14	5	3,91	17	20,73	24	6,22	2	1,14	5	3,91	17	20,73	24	6,22	344 352	7,57
MIÉP	0	0	3	2,34	11	13,41	14	3,63	0	0	3	2,34	11	13,41	14	3,63	248 901	5,47
MDF	2	1,14	0	0	0	0	2	0,52	17	9,66	0	0	0	0	17	4,4	127 118	2,80
Fidesz-MDF	50	28,41	0	0	0	0	50	12,95										
Független	1	0,57	0	0	0	0	1	0,26	1	0,57	0	0	0	0	1	0,26		
	176	100	128	100	82	100	386	100	176	100	128	100	82	100	386	100		

4. táblázat: Pártok országgyűlési választási eredményei és mandátumaik megoszlása 2002

Párt	Eredmény szerint								Frakció alakulás szerint								Listás szavazatok	
	Egyéni		Területi		Országos		Összesen		Egyéni		Területi		Országos		Összesen			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
MSZP	78	44,32	69	49,29	31	44,29	178	46,11	78	44,32	69	49,29	31	44,29	178	46,11	2 361 997	42,05
Fidesz-MDF	95	53,98	67	47,86	26	37,14	188	48,70	76	43,18	65	46,43	23	32,86	164	42,49	2 306 763	41,07
									19	10,8	2	1,43	3	4,29	24	6,22		
SZDSZ	2	1,14	4	2,86	13	18,57	19	4,92	3	1,7	4	2,86	13	18,57	20	5,18	313 084	5,57
SZDSZ-MSZP	1	0,57	0		0		1	0,26										
	176	100	140	100	70	100	386	100	176	100	140	100	70	100	386	100		

5. táblázat: Pártok országgyűlési választási eredményei és mandátumainak megoszlása 2006

Párt	Eredmény szerint								Frakció alakulás szerint								Listás szavazatok	
	Egyéni		Területi		Országos		Összesen		Egyéni		Területi		Országos		Összesen			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
MSZP	98	55,68	71	48,63	17	26,56	186	48,19	102	57,95	71	48,63	17	26,56	190	49,22	2 336 705	43,21
Fidesz-KDNP	68	38,64	69	47,26	27	42,19	164	42,49	57	32,39	61	41,78	23	35,94	141	36,53	2 272 979	42,03
									11	6,25	8	5,48	4	6,25	23	5,96		
SZDSZ	3	1,7	4	2,74	11	17,19	18	4,66	5	2,84	4	2,74	11	17,19	20	5,18	351 612	6,50
MDF	0	0	2	1,37	9	14,06	11	2,85	0	0	2	1,37	9	14,06	11	2,85	272 831	5,04
MSZP-SZDSZ	6	3,41	0	0	0	0	6	1,55										
Somogyért	1	0,57	0	0	0	0	1	0,26										
Független									1	0,57	0	0	0	0	1	0,26		
	176	100	146	100	64	100	386	100	176	100	146	100	64	100	386	100		

6. táblázat: Pártok országgyűlési választási eredményei és mandátumainak megoszlása 2010

Párt	Eredmény szerint								Frakció alakulás szerint								Listás szavazatok	
	Egyéni		Területi		Országos		Összesen		Egyéni		Területi		Országos		Összesen			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Fidesz-	172	97,73	87	59,59	3	4,69	262	67,88	152	86,36	72	49,32	3	4,69	227	58,81	2 706 292	52,73
KDNP									21	11,93	15	10,27	0	0	36	9,33		
MSZP	2	1,14	28	19,18	29	45,31	59	15,28	2	1,14	28	19,18	29	45,31	59	15,28	990 428	19,30
Jobbik	0	0	26	17,81	21	32,81	47	12,18	0	0	26	17,81	21	32,81	47	12,18	855 436	16,67
LMP	0	0	5	3,42	11	17,19	16	4,15	0	0	5	3,42	11	17,19	16	4,15	383 876	7,48
Fidesz-KDNP-MVMP	1	0,57	0	0	0	0	1	0,26										
Független	1	0,57	0	0	0	0	1	0,26	1	0,57	0	0	0	0	1	0,26		
	176	100	146	100	64	100	386	100	176	100	146	100	64	100	386	100		

7. táblázat: Kormány és ellenzék mandátum- és szavazat arányainak megoszlása 1990

	Egyéni		Területi		Országos		Összesen		Listás szavazatok	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Kormánykoalíció	129	73,3	64	53,33	37	41,11	230	59,59	2 107 701	42,92
Ellenzék	47	26,7	56	46,67	53	58,89	156	40,41	2 025 512	41,23
	176	100	120	100	90	100	386	100		

8. táblázat: Kormány és ellenzék mandátum- és szavazat arányainak megoszlása 1994

	Egyéni		Területi		Országos		Összesen		Listás szavazatok	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Kormánykoalíció	166	94,32	81	64,8	32	37,65	279	72,28	2 844 797	52,72
Ellenzék	10	5,68	44	35,2	53	62,35	107	27,72	1 867 284	34,59
	176	100	125	100	85	100	386	100		

9. táblázat: Kormány és ellenzék mandátum- és szavazat arányainak megoszlása 1998

	Egyéni		Területi		Országos		Összesen		Listás szavazatok	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Kormánykoalíció	119	67,61	70	54,69	24	29,27	213	55,18	2 187 547	48,10
Ellenzék	57	32,39	58	45,31	58	70,73	173	44,82	1 968 701	43,29
	176	100	128	100	82	100	386	100		

10. táblázat: Kormány és ellenzék mandátum- és szavazat arányainak megoszlása 2002

Párt	Egyéni		Területi		Országos		Összesen		Listás szavazatok	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Kormánykoalíció	81	46,02	73	52,14	44	62,86	198	51,3	2 675 081	47,62
Ellenzék	95	53,98	67	47,86	26	37,14	188	48,70	2 306 763	41,07
	176	100	140	100	70	100	386	100		

11. táblázat: Kormány és ellenzék mandátum- és szavazat arányainak megoszlása 2006

	Egyéni		Területi		Országos		Összesen		Listás szavazatok	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Kormánykoalíció	107	60,8	75	51,37	28	43,75	210	54,4	2 688 317	49,71
Ellenzék	69	39,2	71	48,63	36	56,25	176	45,6	2 545 810	47,07
	176	100	146	100	64	100	386	100		

12. táblázat: Kormány és ellenzék mandátum- és szavazat arányainak megoszlása 2010

	Egyéni		Területi		Országos		Összesen		Listás szavazatok	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Kormánykoalíció	173	98,3	87	59,59	3	4,69	263	68,13	2 706 292	52,73
Ellenzék	3	1,7	59	40,41	61	95,31	123	31,87	2 229 740	43,45
	176	100	146	100	64	100	386	100		

13. táblázat: Implicit küszöbök nagysága területi listákon, és az azokat átlépő pártok száma 1990-2010

Területi lista	IK	1990	1994	1998	2002	2006	2010
Bács-Kiskun	7,41	4	5	3	2	2	3
Baranya	9,52	3	3	3	2	2	3
Békés	9,52	4	4	3	2	2	3
Borsod-Abaúj-Zemplén	5,56	6	6	5 (4)	2	2	3
Budapest	2,3	8 (6)	9 (6)	8 (5)	5 (3)	5 (4)	5 (4)
Csongrád	9,52	3	4	3	2	2	3
Fejér	9,52	4	5	3	2	2	3
Győr-Moson-Sopron	9,52	5	4	3	2	2	3
Hajdú-Bihar	7,41	4	5	3	2	2	3
Heves	11,11	3	2	3	2	2	3
Jász-Nagykun-Szolnok	9,52	4	4	3	2	2	3
Komárom-Esztergom	11,11	2	2	3	2	2	3
Nógrád	13,33	3	2	2	2	2	3
Pest	4,44	6	6	5	4 (3)	4	4
Somogy	11,11	4	3	3	2	2	3
Szabolcs-Szatmár-Bereg	6,67	6	6	3	2	2	3
Tolna	13,33	3	2	3	2	2	3 (2)
Vas	13,33	2	2	3	2	2	2
Veszprém	9,52	4	4	3	2	2	3
Zala	11,11	2	4	3	2	2	3

14. táblázat: Parlamenti küszöböt el nem érő, országos listát állító pártok listás szavazatinak megoszlása 1990-2010

	1990		1994		1998		2002		2006		2010	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Küszöb	196 449	4,00	269 727	5,00	227 394	5,00	280 837	5,00	270 402	5,00	256 626	5,00
MSZMP, MP, MKMP	180 964	3,68	171 801	3,18	179 672	3,95	121 503	2,16	21 955	0,41		
MSZDP	174 434	3,55	51 095	0,94								
ASZ	154 004	3,13	113 332	2,10								
VP, LPSZ-VP	92 689	1,89	33 360	0,61								
HVK	91 922	1,87										
MNP	37 047	0,75										
KP			136 827	2,53								
MIÉP			85 431	1,58	5% felett		245 326	4,37				
EKGP			44 307	0,82								
NDSZ			28 058	0,52								
MZP			8 811	0,16								
MDF	5% felett		5% felett		127 118	2,80	5% felett		5% felett		136 895	2,67
KDNP	5% felett		5% felett		104 892	2,31			5% felett		5% felett	
MDNP					61 004	1,34						
ÚSZM					22 220	0,49						
EMU					8 786	0,19						
NF					5 895	0,13						
Centrum							219 029	3,90	17 431	0,32		
FKGP	5% felett		5% felett		5% felett		42 338	0,75				
ÚJ B							3 198	0,06				
MIÉP-Jobbik									119 007	2,20		
MCF RÖP									4 459	0,08		
MVPP									2 789	0,04		
KDP									2 362	0,02		
CM											45 863	0,89
Egyéb	46 717	0,94	9 447	0,15	8965	0,20	3 512	0,07	5 920	0,11	13 741	0,27
Elvesző listás szavazatok	777 777	15,81	682 469	12,59	518 552	11,21	634 906	11,31	173 923	3,18	196 499	3,83

1. Bevezetés

A tanulmány a jelenlegi thaiföldi belpolitikai válságot egy hosszabb ideje tartó folyamat részeként, tágabb összefüggéseibe helyezve értelmezi.¹ A 2013 novemberétől, a kormányellenes tüntetések felerősödésétől az idén májusban bekövetkezett katonai hatalomátvételig tartó időszak egy 2005 óta húzódó, változó intenzitású politikai konfliktus legújabb állomásának tekinthető. Az évtizednyi hosszúságú politikai válság szakaszainak felvázolását követően sor kerül az e mögött húzódó többdimenziós társadalmi szembenállás, illetve a szintén meghatározó jelentőségű eliten belüli megosztottság hátterének ismertetésére.

Thaiföldön a 2014. május 22-én végrehajtott államcsíny az abszolút monarchia 1932-es megdöntése óta a tizenharmadik sikeres puccs² volt a délkelet-ázsiai ország történetében.³ Miután a Prayuth Chan-ocha tábornok, a szárazföldi haderőnem parancsnoka által vezetett junta magához ragadta a végrehajtó hatalmat, felfüggesztette az előző katonai puccs (2006) nyomán elfogadtatott 2007-es alkotmányt a királyra vonatkozó második fejezet kivételével, továbbá eltörölte a Képviselőház tavaly decemberi feloszlását követően a törvényhozás egyetlen működő kamaráját, a Szenátust. A katonai hatalomátvétel újabb fordulópontot jelent a kilenc éve húzódó politikai konfliktusban, amely egyúttal a fél éve tartó intenzív kormányellenes tüntetéseknek is véget vetett. Thaiföld államformáját tekintve alkotmányos monarchia, annak ellenére, hogy a tanulmány megírása idején⁴ az országnak nincs alkotmánya. A délkelet-ázsiai országban a katonai hatalomátvétel rendszerint együtt jár az alkotmány eltörlésével (jelen esetben a felfüggesztésével), amit követően a junta viszonylag rövid időn belül egy ideiglenes kartát léptet majd hatályba az új, „végleges” alkotmány megszövegezéséig.⁵ Azt követően tehát, hogy felszámolta a parlamentáris kormányformát keretező alkotmányos rendet, a magát Béke és Rend Nemzeti Tanácsának (National Council for Peace and Order, NCPO) nevező katonai kormányzat jelenleg teljhatalmat gyakorol Thaiföldön. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a globális demokratizálódás harmadik hullámába sorolható délkelet-ázsiai ország a Freedom House éves „Freedom in the World” jelentéseiben utoljára 2005-ben kapott „szabad” minősítést, azt követően pedig minden évben „részben szabadként” vagy „nem szabadként” osztályozták.⁶ Thaiföld tehát a katonai puccsot

¹ Szakmai segítségért köszönettel tartozom Dr. Kevin Hewisonnak és Suluck Lamubolnak.

² Jelen tanulmány a katonai puccs, a katonai hatalomátvétel, illetve az államcsíny fogalmát szinonimaként használja.

³ Ezen felül Nicholas Farrelly szerint 6 sikertelen puccskísérletre is sor került az elmúlt 82 évben. Megjegyzendő, hogy a sikeres és sikertelen katonai hatalomátvételek pontos számát illetően nincs teljes konszenzus a kutatók körében. In Farrelly, Nicholas: Counting Thailand's coups In: New Mandala, 8 March 2011. <http://asiapacific.anu.edu.au/newmandala/2011/03/08/counting-thailands-coups/>

⁴ 2014 júniusa.

⁵ A nyugati típusú konstitucionalizmus gyengéségét jól illusztrálja, hogy 1932 és 2014 között összesen 18 alkotmánya volt az országnak. In Somchai Preechasilpakul (2013): *Dynamics and Institutionalization of Coups in the Thai Constitution*. Institute of Developing Economies. Japan External Trade Organization, V.R.F. Series, No. 483. July 2013. 4.

⁶ Freedom in the World 2005-2013 közötti éves jelentései. Forrás: Freedom House. <http://www.freedomhouse.org/>.

megelőzően is inkább a hibrid rezsimek, mintsem a demokráciák táborába tartozott az elmúlt tíz évben.

A hosszú ideje húzódó politikai konfliktus gyökerei az 1997-ben elfogadott, az ország történetében legliberálisabbnak tekintett alkotmány és az annak nyomán 2001-ben megválasztott Thaksin Shinawatra miniszterelnök és Thai Rak Thai (Thaiok Szeretik a Thaiokat) nevű pártja hatalomra kerüléséig nyúlnak vissza. 2001 óta összesen hat képviselőházi választást tartottak az Thaiföldön, amelyből négyet a telekommunikációs üzletágban meggazdagodott Thaksin által támogatott pártok nyertek (2001, 2005, 2007, 2011), a másik két választást (2006, 2014) pedig az Alkotmánybíróság érvénytelenítette. A legnagyobb ellenzéki erő, a Demokrata Párt (Phak Prachathipat) utoljára 1992-ben végzett az első helyen, azóta mind a hat érvényes választást (1995, 1996, 2001, 2005, 2007, 2011) elveszítette, a két, bírói úton érvénytelennek nyilvánítottat pedig eleve bojkottálta. Ennek ellenére, figyelemre méltó teljesítménynek tekinthető, hogy a Demokraták két alkalommal is koalíciós kormányt vezethettek, először 1997 és 2001, majd másodszor 2008 és 2011 között.

Ezzel szemben Thaksint – aki demokratikusan választott miniszterelnökként a thai történelemben először töltötte ki a teljes négy éves mandátumát és szintén példátlan módon újra is választották 2005-ben, ráadásul abszolút többséggel – katonai puccsal üzték el a hatalomból egy évvel második kormányának megalakulását követően. Azóta napjainkig további négy demokratikus felhatalmazással rendelkező Thaksin-közeli kormányfőt távolítottak el a hivatalából: 2008 szeptemberében Samak Sundaravejnek, majd alig két hónappal később közvetlen utódának, mellesleg Thaksin sógorának, Somchai Wongsawatnak kellett távoznia az Alkotmánybíróság (AB) döntése nyomán. Ez év május 7-én az AB Thaksin húgát, az akkor már csak ügyvezető miniszterelnökként tevékenykedő Yingluck Shinawatra-ot is megfosztotta hivatalától, 15 nappal később pedig katonai puccs döntötte meg Niwatthamrong Boonsongpaisan ideiglenes ügyvivő miniszterelnök hatalmát. Ha csak a kormányfői pozíciót tekintjük, a mérleg a következőképpen vonható meg: az elmúlt nyolc évben az összes többségi választói támogatottsággal rendelkező miniszterelnöknek idő előtt kellett távoznia katonai vagy alkotmánybírósági beavatkozást követően.

2. A 2013-14-es thaiföldi politikai válság mint a 2005 óta húzódó tartós szembenállás legújabb állomása

A 2013 novemberétől intenzív kormányellenes tüntetésekkel kezdődő és a 2014 májusában végrehajtott katonai hatalomátvétellel tetőpontjához ért politikai válság ugyan szűkebb kontextusában is értelmezhető, ugyanakkor érdemes azt tágabb összefüggéseiben is megvizsgálni. Ennek tükrében a 2013-14-es események egy 2005 óta húzódó konfliktus ötödik szakaszának tekinthetők:⁷

1. **szakasz 2005-2006:** A kormányzásának kezdetén a thai társadalom legtöbb szegmensének támogatását élvező Thaksin első ciklusának végéhez közeledve támogatói bázisának szélesítése, illetve állandósítása érdekében egyre nagyobb hangsúlyt helyezett a politikai ellenfelei által populistának bélyegzett programok megvalósítására, melyekkel a választók

⁷ Az eseménytörténeti áttekintés nagyrészt Terwiel (2011) és Hewison (2010) munkáin alapul.

többségét alkotó szegényebb vidéki tömegeket igyekezett megnyerni. Fölényes újraválasztása, illetve autoriter irányba elmozduló kormányzasi módszerei: a végrehajtóhatalmat korlátozni hivatott fékek és ellensúlyok kiiktatása, a sajtószabadság korlátozásának irányába tett lépései, illetve a déli tartományok felkelőivel szemben és a kábítószer-ellenes hadjárata során tapasztalt súlyos emberi jogi visszaélések, valamint a burjánzó korrupció egyre visszataszítóbbá tette Thaksint és a Thai Rak Thai (TRT) pártot a középosztály szemében. A miniszterelnök elleni tüntetések először 2005-ben öltöttek tömeges méreteket, melyeknek aztán újabb lökést adott, hogy 2006 elején Thaksin az adófizetést megkerülve eladta hatalmas vállalatbirodalmának részvényeit a szingapúri Temasek Holdingnak. A Thaksin-ellenes, royalista ún. „sárga inges” mozgalom (People’s Alliance for Democracy, PAD) gerincét alkotó középosztály és konzervatív elit soraiban tapasztalható látványos elégedetlenséget érzékelve, Thaksin biztos győzelme tudatában előrehozott választásokat írt ki 2006 áprilisára, melyet azonban az ellenzék bojkottált, alkotmányos válságot előidézve ezzel. Bhumibol Adulyadej király bírói beavatkozásra sürgető szavaira válaszként az Alkotmánybíróság nem sokkal később érvénytelenítette a választásokat.⁸ A politikai huzavona végül 2006. szeptemberi katonai hatalomátvétellel érte el tetőpontját, mely Thaksin bukásához, az 1997-es alkotmány érvénytelenítéséhez és a demokrácia felfüggesztéséhez vezetett Thaiföldön.

2. **szakasz 2007-2008:** A hadsereg, a konzervatív elit és a királyi udvar támogatását élvező kinevezett kormány 2007 augusztusában népszavazás útján új alkotmányt erőszakolt az országra⁹, amely többek között a korábbihoz képest nagyobb teret engedett a bíróságok és más, elvben függetlennek tekintett alkotmányos intézmények beavatkozásának, továbbá felerészben kinevezett Szenátust hozott létre a korábban teljes egészében választott kamara helyett.¹⁰ Az új alkotmány elfogadását követően decemberben módosított szabályok alapján megrendezett képviselőházi választásokon a sárga ingesek megrökönyödésére ismét Thaksin pártja, az Alkotmánybíróság által feloszlított Thai Rak Thai helyébe lépő Phak Phalang Prachachon (Népi Erő Pártja, PPP) győzött és Thaksin bizalmasa, Samak Sundaravej alakíthatott koalíciós kormányt. Az alkotmány módosításának programjával választást nyerő Samakot azonban 2008 szeptemberében az Alkotmánybíróság megfosztotta hivatalától arra hivatkozva, hogy miniszterelnökként is folytatta szerepléseit egy tévés főzőműsorban, s a fellépéséért elfogadott tiszteletdíj elfogadásával megsértette az alkotmányt. Samak kényszerű távozását követően Thaksin sógora, Somchai Wongsawat vette át a kormányt. Őt alig két hónappal később fosztott meg hivatalától a taláros testület, azt követően, hogy az egy évvel korábbi képviselőházi választásokon elkövetett szabálytalanságokra hivatkozva ismét feloszlatta a kormánypártot és vezetőit – a miniszterelnök Somchait is beleértve – öt évre eltiltotta a politikától. Végül a volt kormánypárt egyik frakciójának és más kisebb parlamenti

⁸ Dressel, Björn (2010a): *Judicialization of politics or politicization of the judiciary Considerations from recent events in Thailand*. In: The Pacific Review, Vol. 23, No. 5. December 2010. 679-680.

⁹ Pasuk, Phongpaichit – Baker, Chris (2009): *Thaksin*. Chiang Mai: Silkworm Books, 2009. 302-304., Harding, Andrew – Leyland, Peter (2011): *The Constitutional System of Thailand: A Contextual Analysis*. Oxford – Portland, OR: Hart Publishing, 2011. 24.

¹⁰ Constitution of the Kingdom of Thailand, B.E. 2550 (2007) Section 111-114.

pártoknak a megnyerésével az ellenzéki Demokrata Párt alakíthatott kormányt Abhisit Vejajiva vezetésével 2008 decemberében.

3. **szakasz 2009-2010:** A konfliktus harmadik szakaszát az Abhisit-kormány ellen szerveződő, jelentős részben Thaksin támogatóit felsorakoztató ún. „vörös inges” mozgalomnak (United Front for Democracy Against Dictatorship, UDD) az előrehozott választások kikényszerítéséért folytatott küzdelme fémjelzi. A vörösingesek nem ritkán erőszakba torkolló tüntetéseinek végül a konzervatív elittel és a Demokrata Párttal szövetséges hadsereg fegyveres beavatkozása vetett véget, több mint 90 halálos áldozatot maga után hagyva, döntő többségében a demonstrálók oldaláról.
4. **szakasz 2011-2012:** Az elhúzódó politikai konfliktus 2011 és 2012 során jelentősen enyhült, tüntetésekre mindkét oldal részéről csak szórványosan és viszonylag alacsony intenzitással került sor. A 2011 júliusában megtartott képviselőházi választásokon ismét a száműzetésben élő Thaksin Phak Pheu Thai néven újjáalakult pártja aratott fölényes győzelmet, Thaksin húga, Yingluck Shinawatra vezetésével.
5. **szakasz 2013-2014:** A 2013 novemberében indult tüntetéshullám eredetileg egy a kormány által támogatott, a felségsértésért elítéltek kivételével a sok éve tartó konfliktus minden résztvevőjének amnesztiát garantáló törvényjavaslat miatt kezdődött, majd a tüntetők kibővítették követeléseik listáját. A Népi Demokratikus Reformbizottság (People’s Democratic Reform Committee, PDRC) nevű esernyőszerkezetbe tömörülő kormányellenes tiltakozók elsődleges célkitűzései között szerepelt az ún. „Thaksin-rezsim” felszámolása, tehát a választásokat populista programjaival újra és újra megnyerő, a kormánypártot a háttérből ténylegesen irányító Thaksin Shinawatra politikából való kiiktatása, a korrupció felszámolása, továbbá a jövőbeni korrupció és választási visszaélések lehetőségét megakadályozó, de közelebbről meg nem határozott reformok végrehajtása, mint az új választások megtartásának előfeltétele. A Thaksin-ellenes tüntetők egy a szükségesnek vélt politikai reformokat bevezető kinevezett ún. „népi kormány” beiktatását is követelték a kormány által 2014 februárjára kiírt előrehozott választások megtartása helyett.¹¹ Amellett, hogy a volt Demokrata párti képviselő Suthep Thaugsuban vezette PDRC ellenezte a mindenkire, így a korábban bíróság által elítélt Thaksinra is kiterjedő amnesztiatörvényt, elutasította azt a kormány által támogatott alkotmánymódosítást is, amely lehetővé tette volna, hogy a Szenátus minden tagja választások útján nyerje el megbízatását. Továbbá ellenezte a korrupciónak és pazarlónak ítélt rizsár-támogatási programot és a kabinet rendkívül költséges, magánkölcsönből megvalósítani szándékozott közlekedési infrastruktúra-fejlesztési tervét is. A Szenátus, az Alkotmánybíróság, a Legfelső Közigazgatási Bíróság és más elvben független alkotmányos intézmények (Nemzeti Korrupcióellenes Bizottság, Ombudsmani Hivatal, Választási Bizottság, stb.) a kormányellenes tüntetők követeléseivel összhangban, és nem egyszer a hatályos jogszabályok kreatív értelmezésével sikeresen akadályozták meg a kormány célkitűzéseinek megvalósítását.¹² A PDRC támogatói a Választási

¹¹ PM’s resignation the solution, Suthep tells army In Bangkok Post, 14 December 2013. <http://www.bangkokpost.com/news/local/384843/military-refuses-to-pick-a-side>

¹² Chambers, Paul (2014): *Thailand in 2014: A Democracy Endangered by Juristocracy?* In: Fair Observer, 3 April 2014. <http://www.fairobserver.com/article/thailand-democracy-endangered-juristocracy-69712>; Streckfuss,

Bizottság hallgatólagos együttműködésével meghíúsították a tüntetésekre válaszul idén februárra kitűzött előrehozott választások szabályos lebonyolítását is, amelyet végül az Alkotmánybíróság érvénytelenített, ezzel hatalmi vákuumot idézve elő.¹³ Mivel a Képviselőház decemberi feloszlata óta már csak ügyvezetői minőségben működő kabinet és Yingluck miniszterelnök lemondását nem sikerült elérni, az Alkotmánybíróság végül hivatali hatalommal való visszaélés vádjával távolította el az ügyvezető kormányfőt és további kilenc kormánytagot május 7-én.¹⁴ Az ügyvezető kabinet lemondását azonban ezzel sem sikerült kikényszeríteni, így a politikai patthelyzet feloldására és az összesen 28 halálos áldozatot követelő erőszak megfékezésére hivatkozva a hadsereg utólagos királyi jóváhagyással átvette a hatalmat május 22-én és megfosztotta hatalmától Niwatthamrong Boonsongpaisant, a Yingluck helyébe lépett ideiglenes miniszterelnököt és kormányát.¹⁵ A puccsot követően a politikai konfliktusban továbbra is semlegességét hangoztató katonai kormányzat felvázolta három lépcsős reformtervét, amely szerint új választásokra legkorábban 15 hónap múlva kerülhetne sor az ország politikai rendszerének egy új alkotmányban testet öltő megreformálását követően.¹⁶ Eddigi intézkedései alapján kijelenthető, hogy a junta célkitűzései lényegi egyezést mutatnak a Thaksin-ellenes tüntetők követeléseivel.

3. A thaiföldi politikai válság háttérében húzódó többdimenziós konfliktus

Az előbbieken felvázolt politikai válság mibenlétének megértéséhez szükséges megvizsgálni az alapjául szolgáló, egymásra rakódó és egymást erősítő törésvonalak mentén súlyos megosztottságot eredményező társadalmi szembenállást, illetve az arra ráépülő eliten belüli konfliktust egyaránt. Ezt kívánja szemléltetni a Melléklet 1. számú ábrája.

3.1. Társadalmi és elit szintű szembenállás¹⁷

A tematikus ábrán látható, hogy a társadalmi szintű és az elit szintű szembenállás kölcsönhatásban áll egymással és a konfliktus mindkét szinten azonos kulcskérdések körül összpontosul: 1) küzdelem a (politikai) hatalomért; 2) küzdelem az erőforrásokért; továbbá 3) az ideológiai küzdelem. Utóbbi további három, egymással szorosan összefüggő komponens

David (2014): *Thailand's „polite coup” should put itself on right side of history*. In: Nikkei Asian Review, 13 June 2014. <http://asia.nikkei.com/Politics-Economy/Policy-Politics/Thailand-s-polite-coup-should-put-itself-on-right-side-of-history-David-Streckfuss>

¹³ *Court voids Feb 2 general election* In: Bangkok Post, 21 March 2014.

<http://www.bangkokpost.com/news/politics/401024/court-voids-feb-2-general-election>

¹⁴ *Yingluck removed, Niwatthamrong acting PM* In: Bangkok Post, 7 May 2014.

<http://www.bangkokpost.com/news/politics/408561/yingluck-removed-niwatthamrong-acting-pm>

¹⁵ *Prayuth: Coup is necessary* In: Bangkok Post, 22 May 2014

<http://www.bangkokpost.com/news/politics/411226/prayuth-coup-is-necessary>;

Charter suspended In: Bangkok Post, 23 May 2014.

<http://www.bangkokpost.com/news/politics/411298/charter-suspended>

¹⁶ *Elections 15 months away* In: Bangkok Post, 30 May 2014.

<http://www.bangkokpost.com/news/coup/412730/prayuth-give-us-time>

¹⁷ A tanulmány társadalmi és elit szintű szembenállást tárgyaló része nagyban támaszkodik Keyes (2012), Baker-Pasuk (2009) 8. és 9. fejezet, és Pasuk-Baker (2012) munkáira.

köré szerveződik, melyek a következők: a) legitimációs küzdelem, amely alapjául szolgál a b) versengő demokráciaértelmezéseknek, továbbá c) a jó kormányzás illetve az erkölcsös politika értelmezésével kapcsolatos viták, a korrupció elleni harccal a középpontban. Ezen felül megítélésem szerint az elit szintjén egy további lehetséges konfliktusforrás is felmerül, a közeli trónöröklés körüli hatalmi küzdelem kérdése.

A társadalmi konfliktus szintjén az egymásra rakódó és így egymást felerősítő törésvonalak eredményeként, a szembenállást leegyszerűsítve két ellentétes blokk kirajzolódása figyelhető meg. Az egyik blokkhoz tartoznak a szegényebb társadalmi rétegek és az alsó középosztály szemben a másik blokkhoz sorolható hagyományos középosztállyal, illetve elittel. A szembeállítás vidéki-urbánus dimenzióban is jelentkezik, kiegészítve azzal, hogy az első blokkba elsősorban a falusiak, faluról származó ingázók, illetve tartósan városban élő, de vidéki gyökereikhez továbbra is ragaszkodó városlakók tartoznak. Velük szemben állnak a több generációs városlakók, elsősorban a fővárosiak, akiknek jelentőse része negatív attitűdökkel viseltetik az általuk gyakran műveletlennek, faragatlannak tekintett vidékiekkel szemben. A társadalmi konfliktus egy további dimenziója a regionális megosztottság, amely elsősorban a kedvezőtlenebb földrajzi adottságokkal rendelkező, szegényebb és elmaradottabb Északi, illetve Északkeleti régió (Isaan), valamint hagyományosan az ország éléskamrájának tekintett és gazdasági fejlesztések szempontjából rendszeresen előnyben részesített Középső régió és Bangkok, továbbá a turisták által leginkább kedvelt Déli régió szembenállásaként írható le. A regionális megosztottság bizonyos tekintetben etnikai vonatkozással is bír: az ország négy nagy régióját benépesítő népcsoportok többnyire közelebbi vagy távolabbi rokonságban állnak egymással: Észak a khon muangok, vagyis északi thaiok, illetve a nem thai eredetű „hegyi törzsek” lakóhelye; Isaant vagyis Északkeletet pedig az etnikai szempontból inkább laóknak, mintsem thaioknak tekintő khon isaanok népesítik be. Ezzel szemben a Középső régióban zömmel középső thaiok (khon pak lang) élnek, akiknek a kultúrája a nemzetállam építésének korában dominánssá, és az egységesként vizionált thai nemzeti kultúra alapjává vált. A középső régióhoz sorolható főváros, Bangkok lakosságának meghatározó hányada a többi etnikumhoz képest gazdasági és anyagi szempontból mindig is kedvezőbb pozícióban lévő asszimilált vagy vegyes házasságokból származó thai-kínaiak közül kerül ki. A Déli régiót déli thaiok (khon tai) lakják, míg a maláj határhoz közeli tartományok lakossága maláj eredetű, és többségi thaiokkal szemben az iszlám követője.

Az elit szintjén a szembenállás az ún. „network monarchia”¹⁸ (a királyi udvar által kiépített informális politikai hálózat), a hadsereg, az állami civil bürokrácia, a konzervatív értelmiség és a tradicionális gazdasági csoportok által megjelenített hagyományos elit, illetve a milliárdos üzletember és volt miniszterelnök Thaksin Shinawatra körül csoportosuló és az elmúlt néhány évtizedben felemelkedő új gazdasági, politikai elit, a progresszív-liberális értelmiség, továbbá a Thaksinnal rendőrtiszti múltja okán szoros kapcsolatokat ápoló rendőrség között figyelhető meg. Thaksin és körének tömegbázisát pedig elsősorban a társadalom szegényebb rétegei, a vidékiek, illetve az elmaradottabb régiókban élő, a

¹⁸ McCargo, Duncan (2005): *Network monarchy and legitimacy crises in Thailand*. In: *The Pacific Review*, Vol. 18, No. 4. December 2005. 500.

fővárosiak, a középső és déli thaiok által gyakran lenézett északiak és isaaniak alkotják, míg a hagyományos elit támogatói inkább a városi középosztály (elsősorban a bangkokiak), a Középső és Déli régióban élő, tehát a kedvezőbb gazdasági helyzetű középső thaiok, thaikínaiak és déli thaiok közül rekrutálódnak.

3.1.1. Küzdelem a (politikai) hatalomért

A társadalmi és eliten belüli konfliktust a politikai hatalomért folytatott küzdelem prizmáján keresztül vizsgálva a következő egymással ellentétes pozíciók írhatók le:

Társadalmi szinten a Thaksin támogató tömegek követelése arra irányul, hogy lehetőséget kapjanak a politikában való érdemi részvételre és nagyobb beleszólásuk legyen a közügyekbe, azaz demokratikus választásokon a többségi akaratot érvényesítve dönthessenek a politikai vezetők személyéről.¹⁹ Ezzel szemben a „többség zsarnokságától”, a populistának címkézett jóléti programokkal lekenyerezett iskolázatlan, szűklátókörű és személyes anyagi boldogulásukat a nemzet egészének jóléte elé helyező tömegek uralmától rettegő városi középosztály és elit a népszuverenitás fékekkel és ellensúlyokkal való korlátozásában és privilegizált társadalmi státuszának fenntartásában érdekelt. 2005 óta megfigyelhető tendencia az ország erős regionális megosztottsága a választási eredmények alapján. A Melléklet 2. számú ábráján látható 2011-es képviselőházi választások eredményeit illusztráló térképen jól kirajzolódik, hogy míg az Északi és Északkeleti régiók a Thaksin-párti Pheu Thai, illetve a vörös inges mozgalom erősségeinek tekinthetők, addig a Középső régió választókerületeinek jelentős részében, illetve a déli tartományokban rendszerint a hagyományos elit által favorizált Demokrata Párt arat győzelmet és szintén ezeken a területeken volt különösen erős a Thaksin-ellenes, royalista sárga inges mozgalom, illetve a tavaly év végén alakult és a korábban feloszlott sárga ingesek pozícióit számos tekintetben elfoglaló Népi Demokratikus Reformbizottság támogatottsága is.

Az elit szintjén a politikai hatalomért folytatott küzdelem egyfelől a Thaksin és az általa támogatott párt köré csoportosuló új politikai-gazdasági elit, a vörös inges mozgalom és a rendőrség vezetői, másfelől a Demokrata párt és szövetségei, a királyi udvar, a hadsereg tisztkara, a vezető állami bürokraták és konzervatív üzletemberek szembenállásaként írható le.

3.1.2. Küzdelem az erőforrásokért

Az erőforrásokért folytatott küzdelemben társadalmi szinten a kevésbé jómódúakból és többnyire Északon, valamint Isaanban élő vidékiekből összetevődő blokk számára a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentése, illetve az állami jóléti intézkedések bevezetése, illetve kiterjesztése jelent prioritást, ezzel szemben a városi középosztály, a déliek és a középső thaiok inkább a belföldi tőke érdekeit védő protekcionista, de piacpárti gazdaságpolitikát, illetve a minimális állami szerepvállalást szorgalmazzák.²⁰

¹⁹ Pasuk-Baker 2012 222-225.

²⁰ Uo. 215-219.

Ugyanez a kérdés az elit szintjén a hagyományos elit, illetve a Thaksin körül csoportosuló új elit között az erőforrások feletti kontrollért folytatott versengésként összegezhető. Támogatói bázisának fenntartása érdekében Thaksin és köre a szegényebb rétegeknek kedvező, populistának címkézett gazdaságpolitikai programok bevezetésének élharcosaként írható le, emellett azonban talán nem teljesen alaptalanul érte őket az a vád, hogy a politikai hatalom megszerzésének elsődleges célja gazdasági pozíciók további erősítése és üzleti vetélytársaik, a mélyen beágyazódott gazdasági érdekeltségeiket veszélyeztetve érző hagyományos elit kiszorítása volt.²¹ Annak ellenére, hogy népszerűsége növelése érdekében ma már a Demokrata Párttól sem idegen bizonyos populista gazdaságpolitikai és jóléti programok támogatása, a konzervatív elit ideológiájában továbbra is meghatározó szerepet játszik a Bhumibol király nevével fémjelzett ún. „sufficiency economy” filozófiájának előmozdítása, különösen a falusi szegényebb rétegek irányába. Úgy vélem, a „sufficiency economy” filozófiájának konkrét mibenléte elég nehezen ragadható meg, mivel nem kizárólag a gazdasági szféra számára kíván iránymutatással szolgálni, hanem Andrew Walker megfogalmazásában inkább, egy az egyének viselkedését erkölcsi vonatkozásban szabályozni igyekvő vízió.²² A hivatalos interpretáció szerint az elmélet az egyén, a közösség és a társadalom szintjén egyaránt a mértékletességet, az ésszerűséget, a belső és a külső hatásokkal szembeni önvédelem szükségességét, a megfontoltságot, a körültekintést és az erkölcs szerepét hangsúlyozza.²³ Szintén nagy jelentőséget tulajdonít a türelemnek, az állhatatosságnak, és a szorgalomnak a felgyorsult társadalmi, gazdasági, környezeti és kulturális változások által támasztott kihívások leküzdésében. A „sufficiency economy” filozófiájából származó „új mezőgazdasági elmélet” alapvetően a fenntarthatóságot ösztönzi, illetve lényegében arra sarkallja a mezőgazdaságból élőket, hogy kerüljék a felesleges kockázatvállalást, és többé-kevésbé ériék be azzal, amijük van. Walker úgy véli, a „sufficiency economy” tana nem fogadja el az emberek anyagi gyarapodásra és a magasabb szintű fogyasztásra vonatkozó igényeit, hanem az egyszerű vidéki élettel való megelégedettséget népszerűsíti körükben.²⁴ Ezzel szemben Thaksin a jóléti programok bevezetésével, a kapitalista vállalkozói kultúra falusiak körében való előmozdításával, és a fogyasztás ösztönzésével új perspektívát nyitott a vidéki tömegek előtt, szembehelyezkedve így a király és a konzervatív elit által támogatott politikai irányvonallal.

²¹ Pasuk-Baker 2009 356.; Ukrist, Pathmanand (2008): *A Different Coup d'État?* In: Journal of Contemporary Asia, Vol. 38, No. 1. February 2008. 133.

²² Walker, Andrew (2008): *Sufficiency Economy, Sufficiency Democracy, and rural constitution.* In: Prachatai, 9 August 2008. <http://www.prachatai.com/english/node/746>

²³ Sufficiency Economy Movement Sub-committee (2007): *Sufficiency Economy Implications and Applications.* Office of the National Economic and Social Development Board, Bangkok 7-8.

²⁴ Walker 2008

3.1.3. Ideológiai küzdelem

Az ideológiai küzdelem három lényeges, egymással összefüggő kérdés körül összpontosul, melyek a következők: a) legitimációs küzdelem, amely alapjául szolgál a b) versengő demokráciaértelmezéseknek, továbbá c) a jó kormányzás illetve az erkölcsös politika értelmezésével kapcsolatos viták, a korrupció elleni küzdelemmel a középpontban.

a) Legitimációs küzdelem

Úgy vélem a legitimációs küzdelem kérdésében nem lehet érdemi különbséget tenni a társadalmi szinten és az elit szintjén zajló konfliktus között, mert ebben az esetben egy-egy társadalmi blokk és a hozzájuk kötődő elitcsoportok ideológiai álláspontja lényegét tekintve egybeesik, ilyen módon egydimenzióssá egyszerűsítve a kérdést. A legitimációs küzdelem napjainkban így a kevésbé tehetős vidéki tömegek és a Thaksin körül csoportosuló új gazdasági-politikai elit által támogatott modern, nyugati eredetű népszuverenitás eszméjén alapuló legitimitás, illetve a városi középosztály és a hagyományos elit által előnyben részesített, a népszuverenitás szupremáciáját a királyi hatalom által korlátozott tradicionális legitimitás szembenállásaként írható le.²⁵

Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a politikai hatalom igazolásának problémája sokkal hosszabb ideje, legalább az abszolút monarchia 1932-es megdöntése óta élénken jelen van a thai politikai diskurzusban. Röviden összefoglalva a legitimitás tradicionális értelmezése szerint annak ellenére, hogy az alkotmányban rögzített demokratikus uralom eszméjét az 1980-es évek óta növekvő mértékben tették magukévá a thai polgárok, a hatalom legitimitásának végső forrását továbbra is a monarchia jelenti.²⁶ Thaiföld utolsó két állandó alkotmánya, az ország történetében legdemokratikusabbnak tekintett 1997 és 2006 között hatályos, illetve a legutóbbi, 2007 és 2014 között érvényben lévő karta egyaránt rögzítette a harmadik cikkelyében, hogy a szuverén hatalom a thai néphez tartozik, és ezt a hatalmat a király mint államfő gyakorolja a Nemzetgyűlésen, a Minisztertanácson, illetve a bíróságokon keresztül az alkotmány rendelkezéseivel összhangban.²⁷ Charles Keyes álláspontja szerint ez a cikkely thai kontextusban úgy értelmezendő, hogy annak, aki a legitim hatalom megszerzésére törekszik, nem elégséges pusztán a választói támogatás, hanem azon felül szükséges van az uralkodó jóváhagyására is.²⁸ Thaiföldön a hatalom legitimitációjának tehát két forrása van a hagyományos értelmezés szerint, így azáltal, hogy Thaksin a miniszterelnöksége alatt visszautasított minden őt ért kritikát a széles körű népi felhatalmazásra való hivatkozással, lényegében kihívást intézett a tradicionális legitimitás-koncepcióval és a királlyal, mint a legitimitás végső forrásával szemben.

²⁵ Dressel, Björn (2010b): *When Notions of Legitimacy Conflict: The Case of Thailand*. In: *Politics & Policy*, Vol. 38, No. 3. 2010. 462-463.

²⁶ Keyes, Charles (2006): *The Destruction of a Shrine to Brahma in Bangkok and the Fall of Thaksin Shinawatra: The Occult and the Thai Coup in Thailand of September 2006*. In: *Working Papers Series No. 80*. Asia Research Institute, National University of Singapore. December 2006. 15.

²⁷ Constitution of the Kingdom of Thailand, B.E. 2540 (1997) Section 3., illetve Constitution of the Kingdom of Thailand, B.E. 2550 (2007) Section 3.

²⁸ Keyes 2006 16.

b) Versengő demokráciaértelmezések

Az ideológiai küzdelem második fontos összetevőjéről a versengő demokráciaértelmezésekről, a legitimációs küzdelemhez hasonlóan elmondható, hogy nincs érdemi különbség a társadalmi szinten és az elit szintjén zajló konfliktus között, azok a lényegét tekintve azonosak. A modern és a tradicionális legitimáció közötti küzdelem, illetve a választási demokrácia és az ún. thai típusú demokrácia (prachathipatai baep thai) koncepciója közötti versengés valójában egy érem két oldalának tekinthető, s így nem választhatók el egymástól. A hatalom modern vagy tradicionális legitimációja közötti választás egyúttal meghatározza a modern legitimációból származó választási demokrácia, illetve a hatalom legitimációjának tradicionális értelmezéséből eredő thai típusú demokrácia közötti választást is.

A Thaksin és hívei által előnyben részesített modern, népszuverenitáson alapuló választási demokrácia azonban nem vezet szükségszerűen a nyugati liberális demokratikus normák konszolidációjához Thaiföldön, így Duncan McCargo és Ayse Zarakol érvelése alapján a középosztály félelmei a „többség zsarnokságának” megvalósulásától nem teljesen megalapozatlanok.²⁹ Björn Dressel szintén meggyőzően érvel amellett, hogy a szemben álló felek egyik sem tette magáévá a nyugati értelemben vett liberális alkotmányfelfogást. Ennek látványos igazolásaként említhető Thaksin törekvése a végrehajtó hatalmat korlátozni hivatott fékek és ellensúlyok rendszerének szisztematikus lebontására miniszterelnökségének éveiben, illetve a másik oldalról a demokratikusan megválasztott kormányok katonai puccsal történő megdöntésének támogatása a középosztály részéről.³⁰

A hatalom legitimációjának tradicionális értelmezésén alapuló és elsősorban a középosztály, illetve a hagyományos elit által támogatott thai típusú demokrácia előfeltevése szerint a thai kultúra, különösen a hatalom kulturális konstrukciója nem kompatibilis a nyugati típusú demokráciával.³¹ A thai típusú demokrácia koncepciójának középpontjában a monarchia áll, amelyre nem a demokrácia akadályozójaként, hanem éppen annak elősegítőjeként tekintenek. Ebben az értelmezésben a nemzet atyjának szerepében megjelenő jóságos és erkölcsös, a buddhista erények birtokában lévő uralkodó, mint a kormány morális ellensúlya jelenik meg.³² Tanulmányukban Kevin Hewison és Kengkij Kitirianglarp azonban úgy tekintenek a thai típusú demokráciára, mint egy olyan eszmére, amelyet megalkotói a konzervativizmus és az autoritarianizmus igazolására hoztak létre.³³ A koncepcióra annak megalkotása óta Thaksin hatalomra kerülése jelentett először fenyegetést, mivel jóléti intézkedéseinek következtében a vidéki és a szegény szavazók egyre inkább úgy tekintettek rá, mint jóságos vezetőjükre, s ebben az értelemben konkurenciát kezdett jelenteni a kiterjedt

²⁹ McCargo, Duncan – Zarakol, Ayse: Turkey and Thailand: *Unlikely Twins*. In: *Journal of Democracy*, Vol. 23, No. 3. July 2012. 77-78.

³⁰ Dressel 2010 457.

³¹ Pattana, Kitiarsa (2006): *In Defense of the Thai Style-Democracy*. Asia Research Institute, National University of Singapore, October 12, 2006. 4.

³² M.R. Kukrit Pramoj (1911-1995) arisztokrata származású politikus, értelmiségi a monarchia politikai szerepéről lásd: Hewison, Kevin – Kengkij, Kitirianglarp (2010): „*Thai-Style Democracy*” *The Royalist Struggle for Thailand's Politics*. In: Ivarsson, Soren – Isager, Lotte (szerk.) (2010): *Saying the Unsayable: Monarchy and Democracy in Thailand*. Copenhagen. Nordic Institute of Asian Studies Press, 2010. 188.

³³ Uo. 190.

vidékfejlesztési programjai és több évtizedre visszanyúló széleskörű jótékonyági tevékenysége okán a „szegények bajnokaként” lefestett király számára.³⁴

c) A „jó kormányzás” és az erkölcsös politika értelmezése

Az ideológiai küzdelem harmadik, az előző kettővel szorosan összefüggő komponense a „jó kormányzás” és az erkölcsös politika értelmezéséhez kapcsolódik, a korrupcióellenes küzdelemmel a középpontjában. A lényegét illetően e kérdés esetében sincs különbség a társadalom, illetve az elit szintjén zajló konfliktus között. A városi középosztály és a hagyományos elit nézőpontjából a kormányzás minősége és a kormányzók erkölcsi kvalitásai, a politika erkölcsi dimenzióban való értelmezése meghatározó jelentőséggel bír. Számukra a „jó kormányzás” elsősorban erkölcsileg feddhetetlen és megvesztegethetetlen ún. „jó vezetők”, „jó emberek” felelős kormányzását jelenti. A thai típusú demokrácia támogatóinak álláspontja szerint a demokrácia e sajátos thai formájának a buddhista alapelveken kell alapulnia, magába foglalva a jó kormányzás eszméit, a jóságos, Buddha tanait követő uralkodóval együtt.³⁵

A thai típusú demokrácia koncepciójának egyik prominens támogatója, a politológus Surin Maisrikrod szintén az erkölcs fontosságát hangsúlyozza a thai vezetők legitimitásának egyik legfontosabb összetevőjeként.³⁶ Surin és a royalista tábor számára természetesen Bhumibol király, a valóban széles népszerűségnek örvendő uralkodó az erkölcsös vezető megtestesülése. Az érvelés szerint viszont Thaksin politikájából hiányoznak a hagyományos buddhista erkölcsi értékek és híján van a jó vezetőhöz szükséges erényeknek, ellentétben a királlyal és annak környezetével. Ebben az értelemben, konzervatív royalista perspektívából Thaksin és politikai ellenfeleinek szembenállása a „rossz” és a „jó”, az erkölcstelen és az erkölcsös, az áruló, a külföldi tőke lakója, illetve a thai hazafi küzdelmeként írható le. Hasonló logika figyelhető meg a Thaksin-párt összes későbbi kormányfőjével kapcsolatban: rendszeresen megfogalmazódott velük szemben a korrupció, a kapzsiság, a hatalommal való visszaélés vádja. Az elhúzódó politikai válság legutóbbi, 2013-14-es szakaszában is meghatározó érv volt a kormányellenes tüntetők részéről az ún. „Thaksin rezsim” által megtestesített, az országot romba döntő mértéktelen korrupcióra való hivatkozás.³⁷

A városi középosztállyal és a hagyományos elittel szemben a Thaksint támogató szegényebb vidéki tömegek máshová helyezik a hangsúlyt a „jó kormányzás” megítélése során. Számukra a jó kormány azt jelenti, hogy a politikai vezetés fogékony a választók igényei, szükségletei iránt, tehát a gazdasági helyzetüket és életminőségüket érdemben javító, populistának címkézett politikai programok megvalósulását fontosabbnak tekintik a kormányon lévők politikai erkölcsénél és a korrupcióellenes harcnál.³⁸ A Thaksin-párti kormányok pedig ezen választói tömegek elégedettségére hivatkoztak, mint a jó kormányzás és hatalmuk legitimitásának alapjára, kiegészítve ezt a Thaksin számára mindig is kulcsfontosságú kormányzati hatékonyság fontosságának hangsúlyozásával.

³⁴ Uo. 194-195.

³⁵ Pattana 2006 4.

³⁶ Surin 2007 349.

³⁷ Saxer, Marc (2014): *Middle class rage threatens democracy*. In: New Mandala, 21 January 2014. <http://asiapacific.anu.edu.au/newmandala/2014/01/21/middle-class-rage-threatens-democracy/>

³⁸ Keyes 2012 176.

3.2. A trónöröklés körül folytatott hatalmi küzdelem kérdése

A politikai hatalomért és erőforrásokért folytatott harcok, valamint az ideológiai típusú nézetkülönbségek mellett felmerül egy további, elsősorban az elit szintjén releváns probléma, a közelgő trónöröklés körül folyó hatalmi küzdelem kérdése.

Az alattvalói körében széleskörű tiszteletnek és hatalmas népszerűségnek örvendő jelenlegi király, az 1927-es születésű, trónját 1946-ban elfoglaló Bhumibol Adulyadej uralkodása hamarosan a végéhez ér. Joggal merül fel a kérdés, hogy vajon fenntartható-e a monarchia a jelenlegi formájában a sokak által a nemzeti egység szimbólumának, a politikai szférában a stabilitás megtestesítőjének és végső kriízismegoldónak tekintett Bhumibol király halálát követően, egy jóval kisebb tekintéllyel és népszerűséggel rendelkező uralkodó alatt? Ebből a szempontból a Chakri dinasztia jövője nincs megnyugtató módon biztosítva, mivel a hivatalosan trónörökösnek kijelölt Maha Vajiralongkorn herceg, a király egyetlen fia nemcsak, hogy nem rendelkezik apja karizmájával, de botrányos életvitelének köszönhetően kifejezetten népszerűtlen az alattvalók körében. Erősen kérdéses, hogy miként tud majd megfelelni a Bhumibol király által kialakított uralkodói szerepmoddellnek és eleget tenni az erényes buddhista király tradicionális eszményének. Ameddig egészségi állapota lehetővé tette, Thaiföld királya és a monarchia intézménye az egymást követő alkotmányokban lefektetett formális korlátok ellenére is meghatározó szerepet játszott, illetve játszik az ország politikai, gazdasági és kulturális életében egyaránt. Számos elemző osztja azt a nézőpontot, hogy a hivatalosan kijelölt trónörökös ellenére sem tudható teljes bizonyossággal, ki fogja majd követni trónján a jelenlegi uralkodót. Egyes spekulációk szerint akár a trónörökös húga, a rendkívül népszerű Maha Chakri Sirindhorn hercegnő is átveheti apja szerepét az ország első királynőjeként, vagy esetleg a trónörökös fiának, a kilenc éves Dipangkorn Rasmijoti hercegnek régenseként, annak nagykorúságáig.³⁹ Tekintve a thai uralkodó központi szerepét a politikai rendszerben, döntő jelentősége lehet, hogy melyik politikai erő alkot éppen többséget a Nemzetgyűlésben a király halálakor. A katonai junta által felfüggesztett alkotmány egyetlen hatályban tartott fejezetének rendelkezései szerint ugyanis a törvényhozás, illetve a Nemzetgyűlés elnöke kulcsfontosságú szerepet játszik az új uralkodó beiktatásában.⁴⁰

³⁹ Például Andrew Marshall MacGregor a Reuters volt bangkoki tudósítója jelenlegi munkásságának középpontjában a trónöröklés körül zajló küzdelem és a Vajiralongkorn koronaherceg valamint Sirindhorn hercegnő közötti feltételezett rivalizálás áll. A témával kapcsolatos írásait lásd: <http://www.zenjournalist.com/>.

⁴⁰ Constitution of the Kingdom of Thailand, B.E. 2550 (2007) Chapter II

Felhasznált irodalom

Baker, Chris – Pasuk, Phongpaichit (2009): *A History of Thailand*. Cambridge University Press, Port Melbourne, VIC

Chambers, Paul (2014): *Thailand in 2014: A Democracy Endangered by Juristocracy?* In: Fair Observer, 2014. április 3.⁴¹

Charter suspended. In: Bangkok Post, 2014. május 23.⁴²

Constitution of the Kingdom of Thailand, B.E. 2540 (1997)

Constitution of the Kingdom of Thailand, B.E. 2550 (2007)

Court voids Feb 2 general election. In: Bangkok Post, 2014. március 21.⁴³

Dressel, Björn (2010a): *Judicialization of politics or politicization of the judiciary? Considerations from recent events in Thailand*: In: The Pacific Review, Vol. 23, No. 5. 2010 december, 671-691.

Dressel, Björn (2010b): *When Notions of Legitimacy Conflict: The Case of Thailand*. In: Politics & Policy, Vol. 38, No. 3. 2010, 445-469.

Elections 15 months away. In: Bangkok Post, 2014. május 30.⁴⁴

Farrelly, Nicholas (2011): *Counting Thailand's coups*. In: New Mandala, 2011. március 8.⁴⁵

Freedom House jelentései⁴⁶

Harding, Andrew – Leyland, Peter (2011): *The Constitutional System of Thailand: A Contextual Analysis*. Oxford – Portland, OR: Hart Publishing

Hewison, Kevin – Kengkij Kitirianglarp (2010): „*Thai-style Democracy*” *The Royal Struggle for Thailand's Politics*. In: Ivarsson, Soren – Isager, Lotte (szerk.) (2010): *Saying the Unsayable: Monarchy and Democracy in Thailand*. Nordic Institute of Asian Studies Press, Copenhagen 179-202.

⁴¹ <http://www.faiobserver.com/article/thailand-democracy-endangered-juristocracy-69712>

⁴² <http://www.bangkokpost.com/news/politics/411298/charter-suspended>

⁴³ <http://www.bangkokpost.com/news/politics/401024/court-voids-feb-2-general-election>

⁴⁴ <http://www.bangkokpost.com/news/coup/412730/prayuth-give-us-time>

⁴⁵ <http://asiapacific.anu.edu.au/newmandala/2011/03/08/counting-thailands-coups/>

⁴⁶ <http://www.freedomhouse.org/>

Hewison, Kevin (2010): *Thailand's conservative democratization*. In: Chu, Yin-wah – Wong, Siu-lun (szerk.) (2010): *East Asia's New Democracies: Deepening, reversal, non-liberal alternatives*. Routledge, Abingdon and New York 122-140.

Keyes, Charles (2012): *The Colour of Politics: Thailand's Deep Crisis of Authority*. In: Montesano, Michael J. – Chachavalpongpan, Pavin – Aekapol Chongvilaivan (szerk.) (2012): *Bangkok May 2010: Perspectives on a Divided Thailand*. Institute of Southeast Asian Studies, Singapore 171-189.

Keyes, Charles (2006): *The Destruction of a Shrine to Brahma in Bangkok and the Fall of Thaksin Shinawatra: The Occult and the Thai Coup in Thailand of September 2006*. In: Working Papers Series No. 80. Asia Research Institute, National University of Singapore. 2006 december

McCargo, Duncan (2005): *Network monarchy and legitimacy crises in Thailand*. In: The Pacific Review, Vol. 18, No. 4. 2005 december 499-519.

Pasuk, Phongpaichit – Baker, Chris: *Thailand in Trouble (2012): Revolt of Downtrodden or Conflict among Elites?* In: Montesano, Michael J. – Chachavalpongpan, Pavin – Aekapol Chongvilaivan (szerk.) (2012): *Bangkok May 2010: Perspectives on a Divided Thailand*. Institute of Southeast Asian Studies, Singapore 214-229.

Pasuk, Phongpaichit – Baker, Chris (2009): *Thaksin*. Chiang Mai: Silkworm Books

Pattana, Kitiarsa (2006): *In Defense of the Thai-Style Democracy*. Asia Research Institute, National University of Singapore, 2006. október 12.⁴⁷

PM's resignation the solution, Suthep tells army. In: Bangkok Post, 2013. december 14.⁴⁸

Prayuth: Coup is necessary. In: Bangkok Post, 2014. május 22.⁴⁹

Saxer, Marc (2014): *Middle class rage threatens democracy*. In: New Mandala, 2014. január 21.⁵⁰

Somchai, Preechasilpakul (2013): *Dynamics and Institutionalization of Coups in the Thai Constitution*. Institute of Developing Economies, Japan External Trade Organization, V.R.F. Series, No. 483. 2013 július

⁴⁷ <http://www.ari.nus.edu.sg/showfile.asp?eventfileid=188>

⁴⁸ <http://www.bangkokpost.com/news/local/384843/military-refuses-to-pick-a-side>

⁴⁹ <http://www.bangkokpost.com/news/politics/411226/prayuth-coup-is-necessary>

⁵⁰ <http://asiapacific.anu.edu.au/newmandala/2014/01/21/middle-class-rage-threatens-democracy/>

Streckfuss, David (2014): *Thailand's „polite coup” should put itself on right side of history: David Streckfuss*. In: Nikkei Asian Review, 2014. június 13.⁵¹

Sufficiency Economy Movement Sub-committee (2007): *Sufficiency Economy Implications and Applications*. Office of the National Economic and Social Development Board, Bangkok

Surin, Maisrikrod (2007): *Learning from the 19 September Coup: Advancing Thai-style Democracy?* In: Southeast Asian Affairs 340-359.

Terwiel, Jan Barend (2011): *Thailand's Political History. From the 13th century to recent times*. River Books, Bangkok

Ukrist, Pathmanand (2008): *A Different Coup d'État?* In: Journal of Contemporary Asia, Vol. 38, No. 1. 2008 február 124-142.

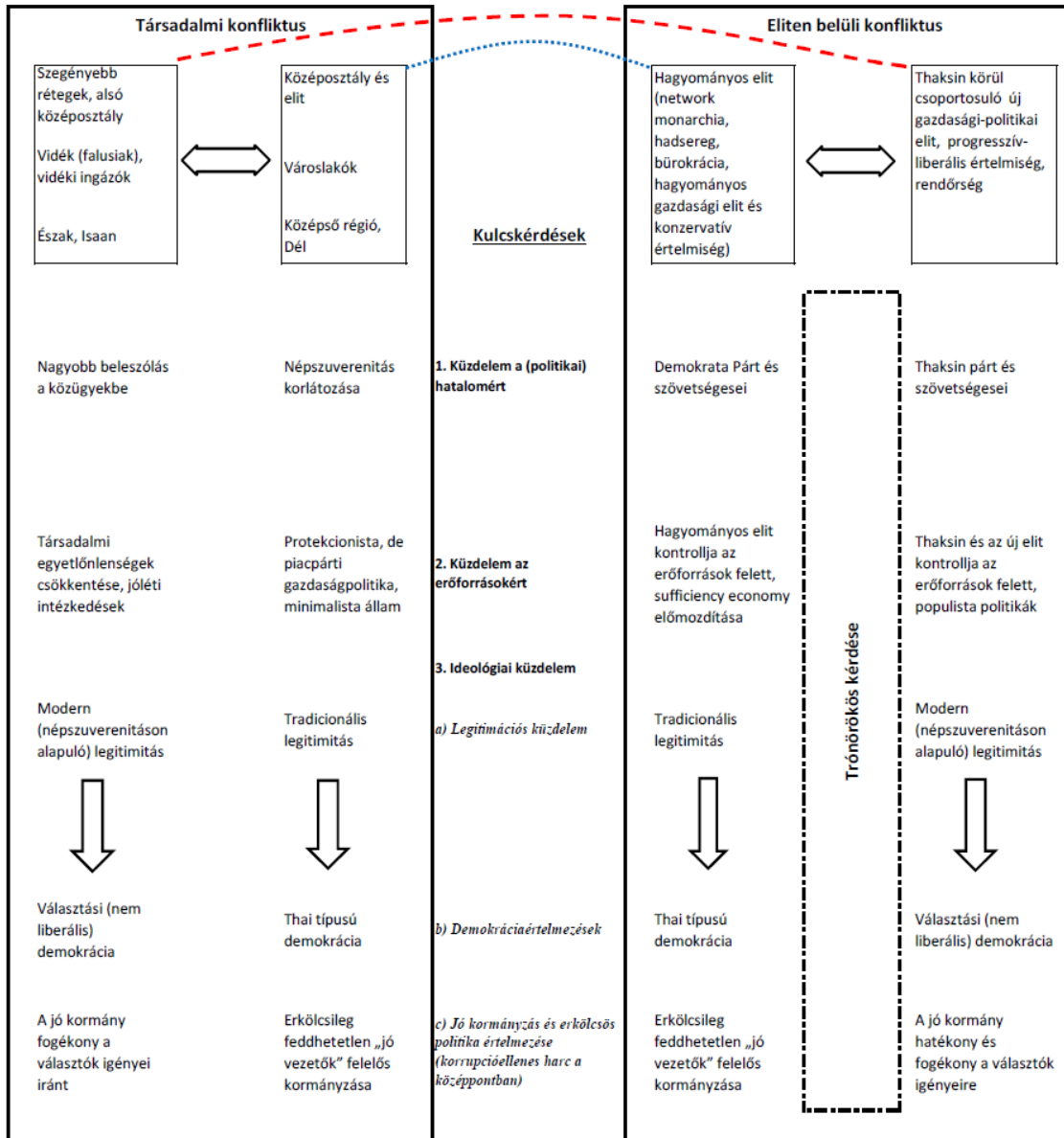
Walker, Andrew (2008): *Sufficiency Economy, Sufficiency Democracy, and rural constitution*. In: Prachatai, 2008. augusztus 9.⁵²

⁵¹ <http://asia.nikkei.com/Politics-Economy/Policy-Politics/Thailand-s-polite-coup-should-put-itself-on-right-side-of-history-David-Streckfuss>

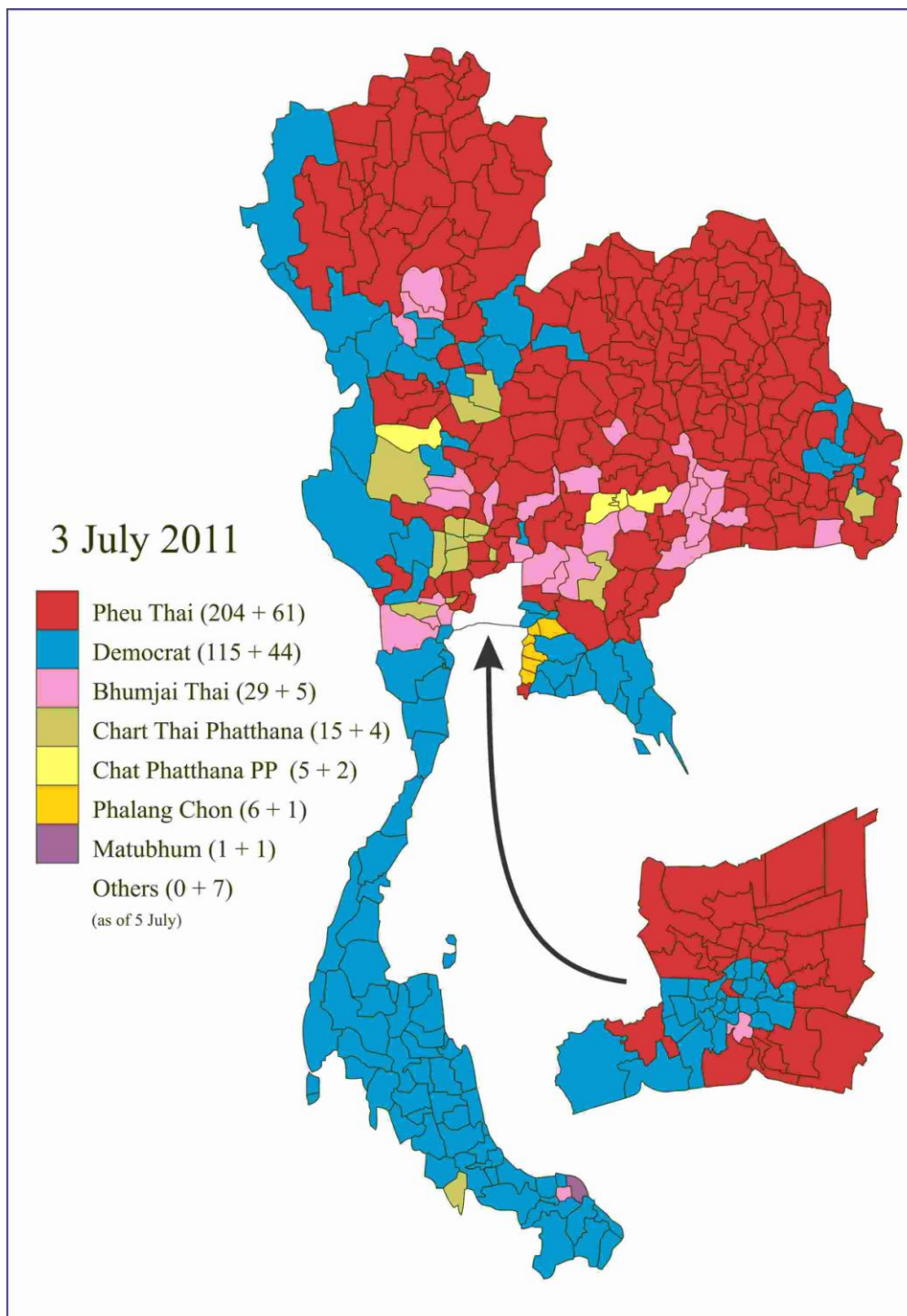
⁵² <http://www.prachatai.com/english/node/746>

Mellékletek

1. számú ábra: A thaiföldi politikai válság háttere

2. számú ábra: A 2011-es képviselőházi választások eredményei⁵³

⁵³ Forrás: Baker, Chris (2011): *Regional voting*. In: New Mandala, 2011. július 4.
<http://asiapacific.anu.edu.au/newmandala/2011/07/04/regional-voting/>

Negyven év politikai, gazdasági örökségének lebontása indult meg a rendszerváltással.

Nyilvánvaló volt, hogy az állami tulajdon túlsúlyát meg kell szüntetni, megfelelő tulajdonszerkezet, korszerű gazdaság felépítése pedig privatizáció nélkül elképzelhetetlennek tűnt.¹ Habár a rendszerváltó országok politikai vezetői megosztottak voltak a gazdasági rendszerváltás ütemét illetően, mégis egyetértés mutatkozott abban, hogy a folyamatnak történelmi léptékkel,² relatíve gyorsan és merőben új technikákkal kell végbemennie.

Írásom középpontjába egy ilyen merőben új technikát szeretnék helyezni, ez pedig a tömeges privatizáció, amit a magyar köznyelv „kuponos” vagy „vócser” privatizációként ismer.

A tömeges privatizáció alatt – a Világbank³ által alkalmazott definíció szerint – olyan folyamatot értünk, amelynek során a kormány a közvagyon jelentős részét rövid idő alatt magánszemélyek széles csoportjának juttatja. Ez leggyakrabban az állami vállalatok részvényeinek ingyenes vagy minimális hozzájárulás melletti kiosztásában valósul meg, általában kuponos technika alkalmazásával.

Ahogy a címben is feltűnik, még egy szűkítést tartalmaz az előadás: csupán a Visegrádi együttműködés országait (tehát Szlovákia, Csehország, Lengyelország és Magyarország) veszem górcső alá. Ennek az az oka, hogy ezek az országok a rendszerváltás élvonalai, példájukból más Közép-Kelet európai rendszerváltó ország is tanultak és okultak.

A tömeges privatizáció ötletét Közép-kelet európai unikumnak tartjuk, habár sem nem új vagy egyedi, se nem közép-kelet európai. A dolgozat igyekszik bemutatni a technika történeti alapjait, kelet-közép európai adaptálódását, tehát azokat a gazdasági és politikai feltételeket, amik a technika alkalmazása mellett vagy ellen hatottak. Mindezek számbavételével megpróbálom vizsgálni a technika integráltságát a privatizációs politikába és megválaszolni azt a kérdést miszerint a technika egy hatékony eszköz a tulajdonváltás folyamatában, vagy csupán egy populista eszköz?

1. Eladni vagy odaadni?

A kuponos privatizáció elméleti gyökereit a szakirodalom általában Lengyelországban véli megtalálni. Két liberális közgazdász, 1988 késő őszén, egy varsói konferencia⁴ keretében mutatják be ezt az akkor merőben forradalminak tűnő koncepciót. Janusz Lewandowski és Jan Szomburg kezdeményezésének szellemi alapjait azonban már korábban, még a '70-es években megalapozta Milton Friedman⁵ amerikai közgazdász egy cikke. Friedman az állami cégek részvényeinek ingyenes szétosztását ajánlotta Olaszország és az Egyesült Királyság számára. Erre azért van szükség – a friedmani érvelés szerint – mivel az államosítás

¹ A privatizáció szükséges, de nem elégséges feltétele a gazdasági átmenetnek.

² Tóth G. 1991 30.

³ Lieberman-Lesto-Desai 1997 5.

⁴ Lewandowski 1997 35.

⁵ Horváth 1991 16.

következtében felmerülő teljesítménycsökkenés terhét a társadalom hordozta. A részvények ingyenes szétosztása pedig megfelelő és igazságos kompenzáció az állampolgárok számára.

Ismerve ezt a friedmani gondolatmenetet a két fiatal közgazdász adaptálta és a közép-kelet európai feltételeknek megfelelően formálta a technikát. Abból indultak ki, hogy Lengyelország súlyos tőkehiányban szenved, az állampolgárok nem rendelkeznek megtakarításokkal, ennek következtében nem tudnak majd részt venni a privatizáció folyamatában.

A koncepció relevanciája ebben a kontextusban érthető meg csak igazán, hiszen a legfőbb célja a minél gyorsabb ütemben megteremteni, a minél nagyobb magántulajdonosi réteget, hiszen magántulajdon nélkül egy modern piacgazdás elképzelhetetlen.

Lewandowski és Szomburg kiindulópontja akkor válik világossá, ha néhány alapvető adatot áttekintünk: Csehszlovákiában a '80-as évek végén az állami szektor gazdasági részesedése elérte a 96%-ot, a legmagasabb a volt szocialista országok között, ami azt jelentette, hogy nagyon gyenge magánszektor létezett. Nem volt jobb a helyzet Lengyelországban és Magyarországon, ahol ez az arány nagyjából 80%.⁶ Összehasonlításképpen a nyugati országok mutatói, még a legmagasabb részesedéssel, sem érték el a 20%-ot.⁷ A kuponos technika pedig a maga egyszerű és gyors alkalmazhatóságával tökéletes megoldásnak tűnt a probléma feloldására.

A hagyományos technikák elvetését még egy sürgető érv erősítette, mégpedig a kommunista elit hatalom átmentésének megakadályozása. Ez mind a lengyel, később pedig a csehszlovák érvrendszer egyik kardinális eleme.

Az eredeti javaslat még arról szólt, hogy csak nagykorú, felnőtt állampolgárok kaphassanak névre szóló – tehát nem forgatható – kuponokat, amelyeket később a tőzsdén részvényre cserélhetnek.

A konferencia meghívottjainak sorában ült Dusan Triska cseh közgazdász-matematikus, akinek viszont megtetszett az ötlet és magával vitte Prágába, ahol az 1989 novemberében bársonyos forradalmat követően lelkesen magukévá tették a csehszlovák közgazdászok.

1.1. Csehszlovákia

Számos kutató szerint, a rendszerváltás időszakában adott gazdasági feltételek megfelelő alapot biztosítottak a neoliberais gazdasági eszmék elterjedésének.

A cseh területek, ezen belül is Morávia és Bohémia az Osztrák Magyar Monarchia legiparosodottabb területét alkották, a monarchia ipari termelésének majd 2/3-t biztosították.⁸ Az első világháborút követően létrejövő föderális állam Csehszlovákia, magába olvasztotta a királyság ipari területeinek majd 70-80%-t, többek között a jól ismert Skoda gyárat és a bohémiai vegyi üzemeket, cukorgyárat és szeszfőzdeket. Nem csoda tehát, hogy az 1930-as években Csehszlovákia a térség legnagyobb egy főre eső GDP-vel rendelkezett, világviszonylatban is a tizenötödik helyen rangsorolták.⁹ Azonban a csehszlovák gazdaság

⁶ Hazlett 1995 1.

⁷ Sárközy 1997 24.

⁸ Weiner 2007 46.

⁹ Privatization barometer – Czech Republic: <http://www.privatizationbarometer.net/atlas.php?id=19&mn=PM>

alapját adó privát szektort 1948 után folyamatosan megszüntették, az államosításokat követően pedig a termelés a nehéz ipari termelés fejlesztése felé irányult.

Magyarországgal ellentétben a '60-as évek nem hoztak reformokat a szocialista rendszerben, habár a Cseh Kommunista Párt elfogadta az Új Gazdasági Modellt,¹⁰ ami a kicsi elemek átültetését és menedzseri autonómiát tervezett megvalósítani, de az 1968-as prágai tavasz elfojtása, konzerválta a korábbi merev szocialista rendszert. A reformtörekvések és a bársenyos forradalom között eltelt 20 év a folyamatos teljesítmény csökkenést eredményezett. Mivel a menedzseri elit szerves része maradt a Kommunista Párt hierarchikus struktúrájának, nem teremtődtek meg azok a feltételek, amik a spontán privatizáció alapjait biztosították volna. Az állami vállalatok feletti kontroll mindvégig centralizált maradt, ennek következtében a Közép-Kelet Európai országok között a legnagyobb állami szektorral rendelkezett a rendszerváltás időszakában. A kommunista rendszer által okozott torzulások ellenére Csehszlovákia jobban teljesített sok más szovjet blokkhoz tartozó országhoz képest. 1989-ben alacsony inflációval, alacsony költségvetési hiánnyal és relatíve alacsony külső adóssággal¹¹ nézett szembe a rendszerváltással.

A rendszerváltást követően 1990-ben a csehszlovák gazdasági átmenet meghatározó alakja Vaclav Klaus pénzügyminiszter,¹² a jobb-közép Polgári Demokrata Párt (ODS) vezetője. A thatcheri pro-market modell mintáját követve az árak minél hamarabbi liberalizálása, a piacok megnyitása és a privatizáció mellett döntött. Természetesen a gazdasági átmenet mikéntje a kormányon belül éles vitákat generált. Két álláspont feszült egymással szemben - a fokozatos átmenet támogatói versus radikálisok – különböző elképzelésekkel a gazdaság megreformálása kapcsán.¹³ A vita enyhe etnikai színezetet is kapott azzal, hogy a szlovákok egy lassabb, sokkal inkább egy szociáldemokrata irányvonalat szeretettek volna követni, a csehek viszont egy gyors, neoliberais diskurzus mentén haladtak volna tovább. Végül a Klaus vezette radikálisok szereztek meg a kormány támogatását. Sem a miniszterelnök helyettes Valtr Komarek, sem pedig az őt váltó Vaclav Vales nem tudott időben a fokozatos átalakulást támogató reformtervet felmutatni, előrevetítve a gradualista irányvonal gyengülését.

A radikális irányvonal nagymértékben tartotta magát a washingtoni konszenzus által meghatározottakhoz, habár abban eltérve, hogy igyekezett a gradualisták által támogatott társadalompolitikai programot beépíteni.

A klauszi stratégia elveti a gradualizmust két szinten is: közgazdaságilag, csak a termelőeszközök többségének privatizációja tud csak végső megoldást kínálni egy grandiózus és gyors szerkezetátalakításra. Politikai szempontból pedig csak egy agresszív, gyors és radikális terv – egy terv kapitalista víziókkal – tudja megtörni a volt rezsim hatalmát és befolyását.

Klausék biztosak voltak benne, hogy a radikális lépések biztosítják azt, hogy a rendszerváltás nem csupán egy reform legyen a többi közül. A strukturális átalakulásnak két

¹⁰ Privatization barometer – Czech Republic

¹¹ Körülbelül 6-8 milliárd \$-ra becsülik ezt az adósságot.

¹² Klaus csak 1989 novemberében jelenik meg a politika palettáján, azzal, hogy a Civil Fórum gazdasági tanácsadója lesz. Majd a kormány megalakulását követően – 1989 decemberétől – pénzügyminiszter. 1991-ben kiválik a Fórumból és a Polgári Demokrata Párt vezetését veszi át. 1992 és 1997 között miniszterelnök majd államfő.

¹³ Weiner 2007 48.

fő eleme van: a tömeges privatizáció, melynek ötletét Dusan Triska emelte be a reformcsomagba, valamint a nagyléptékű privatizációs folyamat beindítása.

1991. január 1-én a Csehszlovákia hivatalosan is megkezdte a radikális gazdasági reformjának megvalósítását.¹⁴ Ezt megelőzően – megalapozva ezt a gazdasági reformot – megtörténtek az első lépések a kétszintű bankrendszer kialakítására, a Tervhivatal felszámolására valamint a nemzetközi kereskedelem állami monopóliumának eltörlésére.

Klaus jó érzékkel ismerte fel az ingyenes privatizáció jelszavának politikai mozgósító erejét. *„Hiszen itt nem csak arról van szó, hogy annyi évtized után minden állampolgár tulajdonos lehet, de arról is, hogy az ingyenes részvényjuttatás morálisan is igazolható, mert kárpótlást jelent a szocializmus évtizedei alatt elszenvedett sérelmekért.”*¹⁵ Klausék persze finomabban érveltek:

1) Csehszlovákiában az állami szektor gazdasági részesedése nyomasztóan nagy, ellentétben Lengyelországgal és Magyarországgal. Tehát az állami tulajdon koncentrátsága, alacsony hatékonysága akadályozza a gazdasági stabilizációt, átmenetet. Stabilizáció pedig addig nem következik be, míg nem biztosított egy erős magánszektor. Jeffrey Sachs¹⁶ az elhúzódó privatizáció veszélyeire utalva azt tanácsolta a rendszerváltó kormányoknak, hogy a gyors privatizációt elősegítő technikákat válasszák, mert így több idő marad a gazdaságok reformjára és a strukturális átalakulás menedzselésére. Az elhúzódó privatizáció nem csupán a kormányoknak, de a gazdaság szereplőinek súlyos nehézségeket és bizonytalanságokat okoz. A technika pedig kellően gyors és hatékornak tűnik.

2) Tőkehiányban szenved a társadalom, s ami fizetőképes keresletet nem feltételez, tehát a társadalom többsége nem tudna részt venni privatizáció folyamatában, viszont a technika biztosítja, hogy a legnagyobb számú állampolgár vehessen részt az állami tulajdon leépítésében.

3) Egyik piacgazdaság sem működhet egyértelműen meghatározott tulajdonosok nélkül. Miután a rendszerváltó szocialista országokban a tőke javaknak még nincs egyértelmű tulajdonosuk, a helyzet alapvetően más, mint Nyugat Európában, ahol a privatizáció csak tulajdonosváltást jelent. A különbség okai megfoghatóak a privatizáció lényegében: amíg kelet-európában egy rendszerváltó, addig nyugat-európában rendszererősítő privatizáció zajlott.¹⁷ Az előbbi *„az állami szektor leépítésével megerősíti a polgári piacgazdaságot”* addig a volt szocialista országokban *„lebontja a társadalmi tulajdont és visszaállítja a magántulajdon dominanciáját”*¹⁸. A rendszerváltó országokban ezért az első tulajdonost meg kell teremteni, ez a feltétele annak, hogy a későbbiekben a piacgazdaság normális működésével együtt járó folyamatos tulajdonváltás a továbbiak folyamán lehetséges legyen.

4) Az állam tulajdonát vagy legalább is nagy hányadát az állampolgárok termelték meg, akik ez által automatikusan jogosultak a részesedésre vagy legalább is a privatizációs politikába való bevonásukra.

¹⁴ Hanousek-Kocenda 2003 282.

¹⁵ Mihályi 2010 1. 16.

¹⁶ Lipton-Sachs 1990 296.

¹⁷ Sárközy 1997 27.

¹⁸ Sárközy 1997 27.

5) A lehető leggyorsabb formája a tulajdonváltásnak a kuponos technika alkalmazása valamint serkenti a fejlődő piac kiterjesztését ezáltal erősíti a magántulajdon arányát és súlyát.

6) A technika támogatója azt is kiemelik, hogy ez a legigazságosabb megoldás, nem tesz különbséget a résztvevők között. Továbbá minden résztvevő a maga belátása szerint fekteti be a kuponját. A befektetési alapok nem közigazgatási egységek, hanem a kereslet és kínálat szerint alakulnak.

A kuponos privatizáció jogi alapjait 1991 októberében¹⁹ hozza meg a csehszlovák kormány.

A részvényekre való licitálás 1992. május 18-án, három héttel az esedékes választások előtt indult meg, amely a Klaus által vezetett pártot kormányra, Klaust magát pedig miniszterelnöki pozícióba emelte. Természetesen a politikai ellenfelek azzal érveltek, hogy maga a tömeges privatizáció nem más, mint populista intézkedések sorozata.

A kuponos technika 1991 és 1994 között dominálta a privatizáció menetét. A két hullámban végbement folyamat, a lakosság majd háromnegyedét vonta be az akcióba.²⁰ A második hullámot követően a privatizáció lelassul és a hangsúly a kézpénzes, külföldi tőke bevonásával folytatódik. A kezdeti szakaszban viszont a külföldi tőke teljesen ki volt zárva.

1.2. Szlovákia

1993. január elsejétől kezdve a két ország privatizációs politikája elválik egymástól. A cseh és a szlovák fél közötti feszültségek²¹ 1992-ben ahhoz megállapodáshoz vezettek, melynek értelmében 1993. január 1-jén felbomlik Csehszlovákia és két önálló államként folytatja működését. Ugyan a megkezdett kuponos privatizáció első hullámát befejezi a szlovák fél, de a második hullám beindítása egyáltalán nem tűnt biztosnak. A korábbi gradualisták és radikálisok között húzódoó viták előrevetítették, hogy szlovák fél a gradualista elképzelésnek megfelelően fogja gazdaságpolitikáját formálni. Ebben a kontextusban a kuponos privatizáció nem vagy csak marginális technikaként merülhetett fel. Habár Vladimír Meciar – szlovák miniszterelnök – elveiben sosem ellenezte a privatizációt, viszont megkérdőjelezte a tömeges privatizáció értelmét, sokkal inkább egy centralizált, állam által befolyásolt gazdaságot képzelt el.

A privatizáció folytatását főleg hagyományos technikák alkalmazásával, mint a közvetlen eladás, nyilvános pályáztatás, nyilvános érverés, habár bizonyos mértékben terveztek kuponos privatizáció alkalmazását is. A kuponos privatizáció háttérbe szorítására felhozott indok szerint nem megfelelő, nem elég hatékony.²²

1993-at követően Szlovákiában inkább lassultak a privatizációs folyamatokat – a kontrasztot jól mutatja Minton F. Goldman által közölt adat, miszerint 1994-ben a szlovák

¹⁹ A cseh és szlovák privatizáció alapja a gyorsaság. A módszer lényege: minden 18. évét betöltött csehszlovák állampolgár számára felajánlották a lehetőséget, hogy – 1035 korona regisztrációs díj ellenében – 1000 pontot érő kuponokat érő füzeteket vásároljon. Ezek a kuponok feljogosították a vásárlókat, hogy közvetlenül részvényekre tegyenek ajánlatot vagy elhelyezzék őket befektetési alapokban.

²⁰ Frydman-Rapaczynski 1994 62.

²¹ Orenstein 2001 62.

²² *Slovakia is balking at privatization*. In: The New York Times, 1994. február 13.

állam tulajdonában lévő állami vagyon csupán 5%-át privatizálta,²³ addig Csehország ugyanebben az évben majd 40%-át – egyre inkább érezhető volt a nemzetközi nyomás az Európai Közösségek és az Európai Unió részérettől a privatizáció folytatása végett. De hiába, mivel a kormány tagjai ellenérdekeltek voltak a privatizáció felgyorsításában, mert minden egyes privatizált vállalattal csak saját befolyásukat, hatalmukat csökkentették volna. Sőt Meciar miután leváltotta privatizációs miniszterét Lubomir Dolgos-t, a saját irányítása alá volta a privatizációs folyamatokat.²⁴

Habár 1992-ben Meciar megnyeri a választásokat viszont a koalíción belüli konfliktusainak, korrupciós botrányainak köszönhetően 1994-ben megvonják tőle a bizalmat. Meciar helyébe Jozef Moravcik kerül. Moravcik rövid, átmeneti kormányzása alatt (1994. március 16 – december 13) ismét előtérbe kerültek a privatizációs tervek. Megindul a kuponos privatizáció második hullámának előkészítése: 1994 augusztusában a szlovák parlament gazdasági és költségvetési bizottsága egy 632 vállalatot tartalmazó listát adott ki,²⁵ melynek ismét nagy százalékát kuponos technika segítségével kívánták értékesíteni. A kuponos füzetekre való regisztráció az év szeptemberében el is indult. Azonban szeptemberben megtartott választások Meciar ismételt kormányalakítását eredményezték, ami egyet jelentett a privatizációs programok azonnali leállításával.

1.3. Lengyelország

A lengyel privatizációt alapjaiban meghatározzák az ország politikai és társadalmi sajátosságai. A választási rendszernek²⁶ köszönhetően, az állandó instabilitást, zsinórban több és eltérő felállású kormányt eredményezett – 1990 és 2001 között 10 kormány váltotta egymást.²⁷ Ennek köszönhetően a privatizációs folyamat késleltetve és gyengítve volt a kormányok tehetetlensége miatt. Ilyen körülmények között képtelenség volt bármiféle folyamatos stratégiát kidolgozni és véghezvinni.

Nem sokkal azután hogy Tadeusz Mazowiecki megalakította a Szolidaritás vezette koalícióját, a kormány szakértői belekezdték egy nagy ívű gazdasági terv kidolgozásába. A felvázolt koncepció szintiszta szakítás volt a Kerekasztal-tárgyalásokon megkötött megállapodással, a program a kapitalizmushoz való visszatérést állította célkitűzéseinek középpontjába.

A Balcerowicz terv²⁸ elsődlegesen gyors választ próbált adni a felmerült súlyos gazdasági problémákra, mint a magas adósság, infláció (ez utóbbi 1989-re elérte az 500%-ot) és az összeomló gazdasági rendszer. A sok terápia öt pontot foglal magában:

- 1) megszorító monetáris politika

²³ Goldman 1999 23.

²⁴ Lesko 1998 235.

²⁵ Goldman 1999 103.

²⁶ Arányos választási rendszer, nagyon alacsony választási küszöbvel az egyéni választókerületekben, 5%-os parlamentbe jutási küszöbvel. Ennek köszönhetően az 1991-es választásokon, például 29 párt jutott be a Sejm-be, a Szenátusba pedig 22.

²⁷ Privatization barometer – Poland

²⁸ Marvin 2010 1.

- 2) az államháztartási hiány csökkentése, a támogatások megvágása és az adókedvezmények megszüntetése
- 3) a külkereskedelem liberalizálása
- 4) árszabályozás megszüntetése
- 5) az állam szerepének csökkentése az iparban, a privát szektor kialakulásának segítése.

A privatizáció kezdetekben nem volt eleme a gazdasági tervnek, Balcerowiczék főleg a gazdasági stabilizációt és az ezzel járó szigorú költségvetési megszorításokat tartották elsődlegesnek.²⁹

Emellett a Mazowiecki-kormánynak a privatizáció kezdetekor az erős szakszervezeti háttérrel is meg kellett küzdenie. Két koncepció ütközött egymással:³⁰ a szakszervezetek által támogatott dolgozói tulajdon és többek között a kuponos privatizáció, valamint a tőkés privatizáció. A Szolidaritás és a munkástanácsok elképzeléseiben egy „harmadik utas” koncepció rajzolódott ki. Ennek értelmében a vállalatok de facto a dolgozók tulajdonába tartoznak tehát magukat a tulajdonjogokat is nekik kell átengedni, de legalább is meghatározó szavuknak kellett lenni a privatizációs politika kialakításában.³¹ A vállalatok szükséges átalakítása is csak akkor indulhatott meg, amikor a szakszervezetek garanciát kaptak a munkahelyvédelem kérdésében.³²

Végül a kompromisszum eredményeként születik meg 1990-ben a privatizációs törvény, ami lengyel tulajdonreformnak színes eszköztárat alkalmazó szemléletet kölcsönöz.³³ A kuponos privatizáció pedig ennek egy elemét testesíti meg (a Szolidaritás támogatásával). Nem egy domináns privatizációs technikáról van szó, mint szomszédai esetében.

A tulajdon reform a spontán jelleg miatt is egyre inkább sürgetővé vált. A Mazowiecki kormány, a brit mintákat követve, el is indította első privatizációs programját.³⁴ A privatizáció nagyon lassan és nehézkesen indult be: hasonlóan a csehszlovák, magyar folyamatokhoz, itt is először a kisprivatizációt folytatják le, mely során kisebb üzletek kerültek értékesítésre.

Az 1990-es elnök választási kampányában Lech Wałęsa ígértet tett arra, hogy felgyorsítja³⁵ a rendszerváltás folyamatát, megválasztását követően pedig fel is kérte Janusz Lewandowski³⁶ egy átfogó és az állampolgárokat is integráló privatizációs program kidolgozására.

Lewandowski a korábban már felmerült kuponos formát emelte a tömeges privatizációs programjának középpontjába. A koncepció releváns eleme a részvényekre beváltható utalvány, amelyet közvetlenül, befektetési alapokon keresztül válthatják be részvényre. Tehát a

²⁹ Lewandowski 1997 37.

³⁰ Lewandowski 1997 36.

³¹ Gomułka-Jasinski 1994 223.

³² Habár a lengyel privatizációt - hasonlóan a magyarhoz - nem a demokratikusan megválasztott kormány indítja meg, nem Wałęsa liberális szakemberei, hanem még a kommunista párthoz közel állók, akik kihasználva a hatalmi vákuumot, pozíciót illetve tulajdont szereztek az „állami vállalatokból lehasított cégekben”.

³³ Gomułka-Jasonski 1994 226.

³⁴ Krzysztof Lis és tanácsadói a klasszikus (nyugati) mintákat követve privatizáltak volna. Ők a vállalatok tömeges eladását, gyors tőzsdealapítást, óvatos vállalatértékesítést, aukción való értékesítést támogattak. Hasonlóan magyarországi folyamatokhoz, Lis a kuponos privatizációt elveti. Lis hatása a Mazowiecki kormány kezdeti privatizációs elképzelésire nagy hatással van.

³⁵ Millard 2010 25.

³⁶ Lewandowski korábban a Szolidaritás gazdasági tanácsadója

cseh mintától eltérően itt nem volt lehetőség az utalványok közvetlen felhasználására. A tervek szerint a kuponokért pedig nem kellett volna regisztrációs díjat fizetni.

Végül az elképzelést nem vezetik be, az egymást, állandóan váltó pártok inkább hatalmuk konszolidálására fordították energiáit, ezzel ismét háttérbe szorítva a privatizáció kérdését.

Az első kormányok gazdaságpolitikája okozta elégedetlenség a korábbi kommunista párt – a rendszerváltást követően már Lengyel Szociáldemokrata Párt – győzelmét hozta az 1995-ös márciusi választásokon.

Ennek eredményeként csupán 1995 júliusában kerülnek aláírásra a befektetési alapokkal a szerződések. Sőt Sejm valamint személyesen Lech Wałęsa kezdeményezésére 1995 decemberében elrendeltek egy referendumot (összesen öt kérdéssel, ebből egyet kezdeményezett az államfő a többit a Sejm) a privatizáció kapcsán.³⁷ Mivel a lakosság kevesebb, mint fele vett részt a népszavazáson, így a privatizációs politikára nem volt hatással a kimenetele. A megjelent szavazók ugyan támogatták az állami vagyon privatizálásának folytatását, valamint a tömeges privatizáció kiterjesztése mellett voksoltak.

1995-ben népszavazást kezdeményez a tömeges privatizáció alkalmazása mellett, ami ugyan érvénytelen, viszont jelezte a baloldali kormány számára, hogy a társadalom jól fogadná a technika alkalmazását. Az 1996-ban bevezetett program nem a privatizáció felgyorsítását célozta, csupán a lengyel állampolgárok megnyugtatására szolgált, arra, hogy igen is ők a legfőbb kedvezményezettek a privatizációs folyamatoknak. Ennek folyamán az állami tulajdon 10%-át, nagyjából 512 nagyobb vállalatot bocsátottak kuponos privatizációra.³⁸

1.4. Magyarország

Magyarország – szemben a többi visegrádi országgal – a 1990-es év közepére, amikor az első szabadon választott kormány feláll, már rendelkezik a piacgazdaság alapintézményeivel, az árakat liberalizálták, kétszintű bankrendszer működött egy független központi és több tucat kereskedelmi bankkal, bevezették nyugati mintára a személyi jövedelemadót. 1988-ban a parlament elfogadta a külföldi befektetéseket elősegítő törvényt, az 1875-ös kereskedelmi törvényt revitalizálták ezáltal lehetőséget biztosítva különböző formájú magáncégek alapításának.³⁹ Tehát Magyarország rendelkezett mindazon intézményekkel, aminek kialakításával a többi országnak még meg kellett küzdenie.

Az 1988-tól megjelenő pártprogramok – ugyan mélységeiben nem – boncolgatták a „*ki legyen az állami vállalatok tulajdonosa?*” kérdéskörét. A tömeges privatizáció minden esetben elutasításra került. Az SZDSZ programja⁴⁰ többek között a szétforgácsoló tulajdont, a vállalat vezetés feletti gyors és hatékony kontroll elvesztését valamint a piaci túlkínálat miatti részvényleértékelődést emelték ki. Sokkal inkább a dolgozói tulajdont valamint az állami vagyon decentralizálását és önkormányzatoknak, biztosítóknak történő szétosztását támogatja.

³⁷ Chicago Tribune, 1996 február 21., és The Moscow Times, 1996. február 21.

³⁸ Lieberman-Lesto-Desai 1997 12.

³⁹ Major-Vezsoni-Szalavetz 1999 158.

⁴⁰ M. Kiss-Vida 2005 284-285

A később kormányt alakító MDF programja⁴¹ erélyesen kiáll az ésszerű és a már jól bevált nyugati eljárások követése mellett, elutasít minden ötletszerű és ideológiai alapú kísérletezést. *„programunk ezért (...) a gazdaság szereplőinek nyújtott számos privatizálási forma együttesétől várja a folyamat végbemenetelét”.*

A Fidesz októberi programja sem tarja célravezetőnek *„az állami vagyon egy részének állampolgári jogon történő szétoztását”*.⁴² Eszerint az állampolgárok az ingyen kapott értékpapírok adásvétel útján túladnának, azok, pedig akik jelentős tőkével rendelkeznek, könnyen jutnak felvásárlással, vagyonhoz. A másodsorban a társadalmi célú intézmények fenntartására szükség van, az állami vagyon értékesítésének pedig ezen intézmények finanszírozását kell elősegítenie. *„Az állami tulajdon belső átstrukturálásának fő iránya ezért az intézményi tulajdonosok térnyerése legyen”*.⁴³

A programok egytől egyik kiállnak a megfontolt, ésszerű, ezáltal lassúbb privatizáció mellett.⁴⁴

1.4.1. Az Antall kormány

Az MDF kormányprogramjában azonban lehetőségként szerepelt a privatizációs kötvény koncepciója.⁴⁵ Megvalósulására egészen 1992-ig várni kellett. A mellette szóló érvek a jól ismert frázisokat ismételve, a széles tulajdonosi és vállalkozói réteg kialakítását célozták. Két éves privatizációs tapasztalattal a háta mögött a kormány érzekelte a folyamat lassúságát, az egyre növekvő elégedetlenséget, egy kuponos technika – vagy, ahogy ebben a kontextusban megjelent, a hiteljegy – a gyorsítás problematikájára megfelelő válasznak ígérkezett. A cseh és szlovák sikerek délibábjai körvonalazódtak a program kezdeményezésekor, erősödtek azok az érvek, miszerint a politika hibás privatizációs pályát választott, ekkora vagyontömeget ugyanis nem lehet komótos eljárással, egyedileg eladni.⁴⁶

A konstrukciót kísérő polémiák élére a pénzügyminiszter Kupa Mihály és Schamschula György munkaügyi miniszter álltak.⁴⁷ Ez a megoldás a vállalati tulajdonosi rendszer szétforgácsolódásához, a vállalati hatékonyság ellen dolgozna valamint mindennemű kockázat nélkül juttatná irányítási pozícióba a magánszemélyeket – akiknek sem szakértelme, sem pedig friss tőkéje sincs, amit a vállalatba tudna injektálni. Előtérbe kerültek a költségvetés érdekei is, hiszen az ingyenes osztogatásból nem származik semmiféle bevétele az államnak. A 21 milliárd dollárnyi külföldi adósság mellett véghezvitt ingyenes osztogatás pedig nem vette volna jól ki magát a hitelezőkkel szemben.

⁴¹ Uo. 460.

⁴² Uo. 403

⁴³ Uo. 403.

⁴⁴ Kivéve az MSZP, aminek a programjában a privatizáció gondolata fel sem merül.

⁴⁵ A Magyar Köztársaság Programja 1990 37.

⁴⁶ A kuponos privatizáció gondolata, nem idegen a magyar tulajdonreform vitákban sem. A Liska-féle örökségen nevelkedett Síklaky István vagy Bokros Lajos igyekeztek a viták részévé és valós alternatívvá tenni a technikát. Diczházi Bertalan gondolata a népi részvény alkalmazásáról szintén az elégtelen belföldi keresletet helyezi a probléma középpontjába.

⁴⁷ Mihályi 2010 1. 114-115.

1993 márciusában felvázolt tervek szerint, évente 3 vagy 4 társaságot úgy vezettek volna be a tőzsdére és a részvények bizonyos százalékát felkínálták volna kisbefektetőknek is.⁴⁸ Ezekből a részvénycsomagokból azok vásárolhatnak, akik – a cseh mintához hasonlóan – 100 ezer forint regisztrációs díjat fizetnek.⁴⁹ A program pedig a Kisbefektetői Részvényvásárlási Program (KRP) elnevezést kapta. A program előkészítése után 1993 nyarára leállt, mivel az ÁVÜ átgondolva a konstrukció feltételeit, rájött arra, hogy a cégeket előtte (mivel tőzsdére vezetik be és eladásra kerülnek) tőzsdeképessé kell tenni, ami igen nagy anyagi terhet ró az ÁVÜ-re is.⁵⁰ Végül októberben, megváltozott elnevezéssel (Kistulajdonosi Részvényvásárlási Program) ismét elővette az ÁVÜ a konstrukciót. Beemelte a részletfizetéses konstrukciót valamint a kárptólási jeggyel történő fizetést is.

Antall József halálát követően a Boross-kormány új kormányprogramja, nagy ívű kistulajdonosi programot hirdetett. Ennek keretein belül ismét előveszik a KRP programot. Az ÁVÜ végül 1994 februárjában négy társaságot jelölt ki a programban való részvételre (Pannonia Hotels Rt., Soproni Sörgyár Rt., Pannonplast Rt., Globál TH Rt.). A tőzsdei forgalomba hozatalukra áprilisban valamint májusban került sor.⁵¹ A programot végül a kormányra kerülő Horn-kabinet leállíttatja.

1.4.2. Új Tulajdonosi Program

A másik programkezdeményezés, amit meg kell említenünk a tömeges privatizáció gyakorlati átültetése kapcsán az Gyurcsány Ferenc Új Tulajdonosi Programja. A Miniszterelnök 2008 februárjában elmondott éwertékelő beszédében felveti, hogy állami cégekben, pár ezer forint befektetéssel, nagy értékű részvényeket vásárolhassanak az állampolgárok. A kezdeményezés váratlanságát jelzi, hogy a nem sokkal korábban felállt Nemzeti Vagyonkezelő Zrt. Vezetőinek nyilatkozata alapján a privatizációt lezártnak tekintették, privatizációs program beindítását egyáltalán nem tervezték. A konstrukció kidolgozását követően erős hasonlóság mutatkozott az 1994-es programhoz: tőzsdei úton, kedvezményes feltételekkel állampolgárok vásárolhattak volna részvényeket.⁵²

2008 őszén viszont a pénzügyi válságnak köszönhetően a program leállításra kerül. Gyurcsány Ferenc 2008 októberében meghirdetett 12 pontos stabilizációs programja keretében felfüggeszti, egyben elrendeli a kijelölt vállalatok tőzsdei, hagyományos értékesítését.

2. A rész-egész kérdése

Ahogy már az írás elején is jeleztem, igyekszem górcső alá venni a kuponos privatizáció integráltsági fokát az adott privatizációs elképzelésbe és ezzel választ kapni arra, hogy

⁴⁸ Mihályi 2010 1. 115.

⁴⁹ Olyan vállalatok kerültek a konstrukcióba, mint a Kőbányai Sörgyár, Pannonplast, HungarHotels vagy a Matáv.

⁵⁰ Mihályi 2010 1. 114.

⁵¹ Két vállalat részvényei kelnek el, a Soproni Sörgyár valamint a Pannonplast.

⁵² A tervek szerint az MVM, Mavir, Állami Autópálya Kezelő Rt, Szerencsejáték Zrt, Magyar Posta részvényei kerültek volna.

mennyire segíti elő a technika az eredeti célját, magyarán a magántulajdon minél gyorsabb elterjedését. Röviden szeretném három fő faktor segítségével megvizsgálni ezt az integráltsági fokot.

1) időbeliség: a kuponos technika eredeti célja minél gyorsabban minél nagyobb magántulajdonosi réteg létrehozása valamint az állami tulajdon leépítése. Minél korábban alkalmazzák a technikát, annál nagyobb mértékben teljesíti a célját a technika. Habár Lengyelországból indul ki az ötlet, mégis ők valósítják meg legkésőbb a kuponos privatizációt. A privát szektor ugyan alacsonyabb, mint a többi Visegrádi országban, mégsem gazdasági, hanem politikai viták alakítják a kupon bevezetését. Lech Wałęsa tűzi zászlajára a Szolidaritás által, a '90-es évek óta támogatott programot, egyfajta szembeszegülésként a szocialisták által támogatott kézpénzes és stratégiai vállalatok eladásával.

Magyarország ugyan 1994-ben tiszavirág életű programmal próbálkozik, ebben az esetben is a csehszlovák sikerek és a privatizációs politikát ért sorozatos csalódások munkálkodnak. Mind a kormány bizonyos körei, mind az ÁVÜ szeretett volna sikerélménnyel gazdagodni és a program közvetlen választások előtti beindítása pedig erősen felveti vajon a Boross kormány mennyire számított a program beindítása folytán pozitív visszatükrözésre a választási eredményekben.

Csehszlovák privatizációs politika az első pertől kezdve éllovasa a kuponos technika alkalmazásának, amit akkurátus módon véghez is vittek. Ezt a technikát tartották a megfelelő gyorsaságú és az elvárt eredményt meghozó programnak.

2) A kormányok privatizáció politikájában való elhelyezése: egyértelműen a privatizációs politika kezdeti fő hangsúlyát a kuponos technika adta meg Csehszlovákiában, majd a szétválást követően Csehországban. A cseh kormány először az ún. előprivatizációs programmal kezdte meg a folyamatot, majd ezt követően a kuponos privatizáció egészen 1995-ig dominálta a privatizációs politikát. 1995-re a magán szektor részesedése a GDP-ben elérte a 66%-ot. A külföldi tőke hiányát a privatizáció menetében jól tükrözi, hogy az értékesítésből származó bevételek 1996-ban csupán 3-4%-át adták. Habár a cseh kormány később lelassította a privatizáció ütemét és a közvetlen eladás módszerét és kézpénzes jellegét részesítette előnyben. A stratégiai jellegű vállalatok eladására majd csak ezután került sor. Ezzel Csehország mutatta a legnagyobb és leggyorsabb növekedést a magánszektor terén az összes többi Visegrádi ország közül, köszönhetően a gyors privatizációnak illetve az új vállalkozások gombamód szerű elterjedésének.

A szétválást követően szlovák kormány háttérbe szorítja a kuponos jelleget 1995-ben pedig véglegesen lezárásra kerül, habár az első hullám nagyban elősegítette a privatizáció előrehaladását. A kuponos technikával való felhagyás valamint Vladimír Meciar klientúra építő privatizációs lépései teljesen hátravetették a privatizáció ütemét. A megbízhatatlan és átláthatatlan privatizációs politika a külföldi tőke távolmaradását is nagyban elősegítette. Tehát maga a kuponos technika nem képezi szerves részét a sem a rendszerváltást közvetlenül majd a későbbi kormányok politikájának.

Lengyelország végül csupán egy technikaként alkalmazta a kuponos privatizációt, nem vált – a kezdeti reményekkel ellentétben – meghatározó jellegűvé. Csupán 1995-ben alkalmazzák, egyszeri jelleggel a vócser rendszert, annak is legfőbb oka a társadalmi elégedetlenség megszüntetése. Végül Magyarország, ahol a kormányok programjában nem jelent meg integrált koncepcióként, inkább ötletszerű használata jellemző.

3) A gazdasági mutatók mennyire támasztják alá, a kormány döntését, magyarul megérdemelten lehet-e ingyenesen osztogatni?

Szemben 1989-es adatokkal, amikor csupán 4-28% a magánszektor aránya a Visegrádi országokban, addig ez az arány a 2000-es évekre elérte a GDP 70-80%-át. A strukturális reformokat megelőzően Lengyelország rendelkezett számottevő magán szektorral, ami nagyjából 28%-át termelte meg a GDP-nek. Ugye ez Csehországban alig érezhető mértéket öltött és csupán a GDP 4%-t adta. Szlovákiában ez az arány 10% körül, Magyarországon 20% körül mozgott.⁵³

A külső államadósság mértéke a legkisebb Csehszlovákiában ez nagyjából 6-8 milliárd dollár,⁵⁴ Magyarországon 21 milliárd dollár, Lengyelországé 41 milliárd dollár. Mindez – kivéve Csehországot és Szlovákiát – megtévezve egy nagyarányú belső államadóssággal.⁵⁵ Ezért Magyarország és Lengyelország számára kiemelten fontos volt, hogy fegyelmezett költségvetési politikát folytasson, tartózkodjon az osztogató privatizációs politikától és minden lehetséges bevételt beirányítson a költségvetésbe.

A rendszerváltás az infláció terén is növekedést hozott. Csehország és Szlovákia esetében ez a mérték a GDP 20% illetve 23%-a körül alakult, ezek az értékek 1995-re Csehországban 10%-ra, Szlovákiában 12%-ra esik vissza. Nem ilyen meggyőzőek az értékek Lengyelországban és Magyarországon. Lengyelországot hiperinfláció sújtotta, ami azt jelentette, hogy ez az érték elérte a GDP 500%-át.⁵⁶ A zloty vásárló értéke mélypontra volt. Ez az érték majd 70%-ra csökken a rákövetkező évre. Az számok erősen csökkenő tendenciát mutat, 1995-96-ra 20%-ra esik vissza. Magyarország 34%-os inflációs rátája, lassan, némi megingást követően 1998-ra stabilizálódott, és 10%-körül stagnált.⁵⁷ A gazdasági visszaesés veszélye miatt ismételen Lengyelországnak és Magyarországnak kellett kiemelt figyelmet fordítania az inflációs folyamatainak kordában tartására.

3. Konklúzió

A fentiek alapján azt mondhatjuk, hogy a technika integráltsági foka a legerősebb Csehországban illetve kezdetekben Szlovákiában, csakis azért mert a privatizációs folyamat, még Csehszlovákia keretein belül, tehát együtt kezdtek meg. Csehország gazdasági feltételei valamint konzekvens kiállása a technika alkalmazása és véghezvitele mellett alapvető meghatározó tényezőjévé teszi a tömeges privatizációt az átmenet első szakaszában. A tulajdonszerkezet váltásban vitathatatlanul releváns szerepet tölt be, de nem kizárólagos. Maga a technika osztogató jellege valamint nagy számú hátránya miatt sokszor felmerül a technika, mint politikai népszerűséget megalapozó és növelő megoldás. Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a gyakorlatban kivitelezve számos negatív oldal mutatkozott meg: mint a kuponok nyomtatásában, irodák fenntartásában, reklámozásban rejlő nem elhanyagolható költségek, a tulajdon szétaprózódása valamint a vállalatokban felmerülő

⁵³ Borish-Noel 1996 46.

⁵⁴ Janda 2012 3.

⁵⁵ Izák 2003 6.

⁵⁶ A lengyel adatok forrása a Visegrad Group oldaláról származnak

⁵⁷ Novák 2011 3.

irányítási problémák, nem beszélve arról sem, hogy a részvényekből származó várható osztalék egyáltalán nem volt számottevő. A vállalatok pedig nem jutottak innovatív technológiához és a vállalat vezetési prioritások is meg maradtak. A spontán szerveződő befektetési cégek – amelyeken keresztül legtöbb állampolgár a kuponját befektette – sem váltották be a hozzájuk fűződő reményeket, számos esetben rossz befektetéseket eszközöltek vagy pedig egyszerűen elsikkasztották a befektetők pénzét.⁵⁸

Lengyelország és Magyarország esetében viszont sokkal nagyobb súlyt vet e latban a gazdasági megfontolás, ugyan a kormányok eljárásnak a kuponos technika alkalmazásának gondolatával, csupán részleges – az eredeti elképzeléshez képest – és időben jóval későbbi végrehajtásra kerül sor. A kormányprogramok is csupán egyként, a sok technika közül javasolták a bevezetését. A lengyeleknél a közlő elnökválasztás körül kibontakozó viták központi elemévé vált a tömeges tulajdonhoz juttatás, nálunk, magyaroknál a program a reménytelen és sikertelen privatizációs politika választások előtti szépségtapaszként funkcionált.

Mindezek alapján azt a következtetést vontam le, hogy minél alacsonyabb az integráltsági foka valamint minél inkább előrehaladottabb a rendszerváltás és a magántulajdon dominanciája, annál inkább alkalmas a technika szavazat maximalizáló, populista politika eszközeül.

⁵⁸ Lásd: Harvard Capital and Consulting, az egyik legnagyobb befektetési cég, amelyet Viktor Kozeny vezetett.

Felhasznált irodalom

Borish, Michael S. – Noel, Michel (1996): *Private Sector Development in the Visegrad Countries*. Finance and Development, IMF

Frydman, Roman – Rapaczynski, Andrzej (1994): *Privatization in Eastern Europe. Is the state withering away?* Oxford University Press, USA

Goldman, Minton F. (1999): *Slovakia since independence: struggle for democracy*. Praeger Publisher, USA

Gomułka, Stanisław – Jąkowski, Piotr (1994): *Privatization in Poland 1989-1993: Policies, Methods and Results*. In: Estrin, Saul (szerk.) (1994): *Privatization in Central and Eastern Europe*. Longman, London

Hanousek, Jan – Kocenda, Evzen (2003): *Impact of Czech mass privatization on corporate governance*. In: *Journal of Economic Studies*, Vol. 30 No. 3/4, 2003.

Hazlett, Thomas W. (1995): *The Czech Miracle. Why privatization went right in the Czech Republic*. Reason.com, 1995 április⁵⁹

Horváth D. Tamás (1991): *A privatizáció buktatói Kelet-Európában*. *Külgazdasági Szemle*, Budapest Vol. 35. 1991, 8

Izák, Vratislav (2003): *Public debt service, interest rates and fiscal variables in transition countries*. Congress of the International Institute of Public Finance, Prága, 2003

Lesko, Marian (1998): *Meciar és a meciarizmus*. Balassi-Kalligram

Lewandowski, Janusz (1997): *Political context of mass privatization*. In: Lieberman, Ira W. – Nestor, Stilpon S. – Desai, Raj M. (szerk.) (2007): *Between State and Market: Mass privatization in Transition Economies*. World Bank, USA

Lieberman, Ira W. – Nestor, Stilpon S. – Desai, Raj M. (szerk.) (2007): *Between State and Market: Mass privatization in Transition Economies*. World Bank, USA

Lipton, David – Sachs, Jeffrey (1990): *Privatization on Eastern Europe. The case of Poland*. World Institute for Development Economics Research, Harvard University

M. Kiss József – Vida István (szerk.) (2005): *Magyarországi pártprogramok 1988-1990*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest

⁵⁹ <http://reason.com/archives/1995/04/01/the-czech-miracle>

Major Iván – Vezzoni, Cristiano – Szalavetz, Andrea (1999): *Company Restructuring after Privatization in Hungary between 1988 and 1997*. In: Major Iván (1999): *Privatization and economic performance in Central and Eastern Europe*. EACES, MA, USA

Marvin, Taylor (2010): *Shock therapy – what we can learn from Poland*. In: Prospect – Journal of International Affairs at UCSD. 2010. november 11.

Mihályi Péter (2010): *A magyar privatizáció enciklopédiája, 1-2 kötet*. Veszprém – Budapest, Pannon Egyetemi Kiadó – MTA Közgazdaságtudományi Intézet

Millard, Frances (2010): *Democratic Elections on Poland, 1991-2007*. BASEES/Routledge Series on Russian and East European Studies

Novák Zsuzsanna (2011): *Alternative monetary strategies before EMU membership in Central Europe*. Corvinus University

Janda, Karel (2012): *Reforming the International Trade in Visegrad Countries*. Caucasian Institute for Economic and Social Research

Orenstein, Mitchell (2001): *Out of the Red. Building Capitalism and Democracy in Post-communist Europe*. Ann Arbor, University of Michigan Press

Sárközy Tamás (1997): *A rendszerváltás és a privatizáció joga*. Magyar Tudományos Akadémia

Tóth G. László (1991): *A privatizáció kérdőjelei Kelet-Közép-Európában*. In: Külgazdasági Szemle, Budapest, Vol. 35. 1991, 12

Weiner, Elaine Susan (2007): *Gender, Class and Capitalism in the Czech Republic*. University of Michigan Press

Internetes források

Chicago Tribune, 1996. február 21.⁶⁰

Visegrad Group⁶¹

*Privatization barometer – Poland*⁶²

*Privatization barometer – Czech Republic*⁶³

Slovakia is balking at privatization. In: The New York Times, 1994. február 13.⁶⁴

The Moscow Times – 1996. február 20.⁶⁵

⁶⁰ http://articles.chicagotribune.com/1996-02-21/business/9602210297_1_turnout-privatization-referendum

⁶¹ <http://old.visegradgroup.eu/main.php?folderID=830&articleID=4089&ctag=articlelist&iid=1>

⁶² <http://www.privatizationbarometer.net/atlas.php?id=21&mn=PM>

⁶³ <http://www.privatizationbarometer.net/atlas.php?id=19&mn=PM>

⁶⁴ <http://www.nytimes.com/1994/02/13/world/slovak-is-balking-at-privatization.html>

⁶⁵ <http://www.themoscowtimes.com/news/article/polish-privatization-vote-draws-meager-response/328228.html>

„Ismerősök és barátok gyakran kérdezik, mi az a csodabogár, amit geopolitikának hívnak, és ezt annál inkább teszik, mivel a társadalomtudományok eme újszülöttje igen divatos lett. Az első válaszom eléggé egyszerű. A geopolitikát mindenki ismeri, ha az éjszaka történéseire gondol: kinek mennyi helye van az ágyban, és milyenek a közös takaróért vívott csaták. De a szomszédokkal való viszony is szép geopolitikai kérdéseket vet fel, ahol a kerítés pontos elhelyezkedése, a gyerekek viselkedése, vagy a kerítésen átlógó gallyak fontos tényezők lehetnek. Városainkban a gazdagok más területet foglalnak el és máshol laknak, mint a szegények, akik időnként fellázadnak. Végül ki ne ismerné a történelemben oly gyakori háborúkat, melyeket területekért és új határokért folytattak, vagy szellemi-vallási befolyásért vívott küzdelmeket.”

(Bárdos-Féltoronyi Miklós: Bevezetés a geopolitikába)

1. Bevezetés

A jelen tanulmány arra vállalkozik, hogy bemutassa a geopolitika mint tudomány hasznát az államok számára. A geopolitika azáltal nyer politikai jelentőséget, hogy tisztázza a kormányok, diplomaták és katonai vezetők feladatát, akik arra hivatottak, hogy biztosítsák az általuk szolgált állam fennmaradását és jövőbeli helyzetét a világon. E téma megértéséhez elengedhetetlen feltétel a tudományág mibenlétének megismerése és a klasszikus elméleteinek elemzése. Ezek fényében megpróbáljuk Magyarország és Románia helyzetét és az aktuális orosz–ukrán konfliktust, mint az állami hovatartozás kérdéseit behatárolni. Másik lényeges téma az országok földrajzi adottságok a geopolitika mint tudomány számára. A tudományág két aspektusban segít az államok meghatározásban és a külpolitika kialakításában (az önmeghatározásban más államokkal szemben a külvilág adott államról kialakított véleménye és ennek megnyilvánulásai a nemzetközi szintéren). A bevezető fejezet bemutatja a geopolitika tárgyát, a legfontosabb klasszikus geopolitikai iskolákat és legjelentősebb képviselőiket.

2. A geopolitika tudománytörténete és a klasszikus elméletei

Doina Maria Nastase román geopolitikai kutató tanulmányában olvasható, hogy a geopolitika kifejezést először egy svéd geográfus, Rudolf Kjellen használta egy 1899-ben rendezett konferencia alkalmából. A konferencia címe is azt volt, hogy *Geopolitik*.¹

A geopolitika mint tudomány Bárdos-Féltoronyi Miklós szerint, mintegy száz évvel ezelőtt született Európában. Szerinte, a tudomány születéséhez a politika-földrajztudósok, valamint a katonai gondolkodók már a XIX. században felismerték, hogy a térnek milyen nagy szerepe

¹ Nastase 1998 230.

van a hatalom szempontjából. A nemzetállamok kialakulása Bárdos-Féltoronyi véleménye szerint felvetette a területiség és a határok kérdését.²

Egy másik magyar geopolitikus Pataki Gábor Zsolt tanulmányában (A geopolitika egy multidiszciplináris elemző módszer) úgy látja, hogy a geopolitika egy multidiszciplináris elemző módszer, amely több más diszciplína (történelem, földrajz, politológia) metodológiájának egyesítését követeli meg. A kifejezés Pataki két görög eredetű szóra vezet vissza: *geosz* (Föld) és *politikosz* (állam).³

A tudományág fejlődése szerte Európában a földrajzi karokon kezdődött. Először bemutatjuk ezeket a klasszikus geopolitika iskolákat.

Pataki tesz egy kísérletet az említett tanulmányában, hogy tárgyalja a négy klasszikus geopolitikai iskola történetét, amelyek majdnem egy időben jelentek meg, az akkori a négy nagyhatalom területén: Angliában, Franciaországban, Németországban és az Egyesült Államokban. Ezek az iskolák Pataki szerint négy különböző világméretű vázolat, amelyek mindig kapcsolatba hozhatóak az illető állam geostratégiai érdekeivel, melyek nyilván földrajzi reprezentációra is épültek.⁴

Így például Sir Halford J. Mackinder (1861-1947) a történelem és a földrajz viszonyát kutatta a Brit Birodalom szellemében. Szerinte a földgolyón egyetlen hatalmas szárazföldi massa létezik, nevezetesen Európa-Ázsia-Afrika, melyet World Island néven, világszigetként említ. A világsziget központja Heartland (magterület) és az Oroszországban található. Innen érkezik el a híres mondásához: „Aki uralkodik Kelet-Európán, kormányozza a magterületet, aki uralkodik a magterületen, kormányozza a világszigetet, aki uralkodik a világszigeten, kormányozza a világot.”⁵

Mackinder szerint a hatalmi tényezők közötti kapcsolatok, valamint a nemzetközi kapcsolatok és a földrajzi környezet lényegét a szárazföldi területek és a tengerek elosztása képezi. Mackinder két alapvető geostratégiai tényezőt különböztet meg: a tengeri hatalmat és a szárazföldi hatalmat.

Pataki említi a geopolitikai eszmetörténet sajátos vonulatát, a francia klasszikus geopolitikai iskolát, melynek egyik fontos képviselője, Paul Vidal de la Blanche (1845-1918), aki nagy fontosságot tulajdonított a különböző régiók és országok közötti kapcsolatoknak és a kommunikációnak, ugyanakkor mégsem ajánlott egy adekvát elemzési módszert.⁶

Pataki Gábor Zsolt szerint a geopolitika tudományos fejlődésére a legnagyobb hatása a német klasszikus geopolitika iskola képviselője Friedrich Ratzelnek (1844-1904) volt. Szintén földrajztudós, akinek nagy hatása volt a román földrajztudományra, és geopolitika mint tudomány születésére. Ratzel két tényezőre építi a geopolitikai elméletét: a térre (Raum), és a helyzetre (Lage).⁷

² Bárdos-Féltoronyi 2006 51.

³ Pataki 1999 9-10.

⁴ Pataki 1999 8.

⁵ Mackinder 1904.

⁶ Bárdos-Féltoronyi 2006 70.

⁷ Pataki 1999 9.

Bárdos-Féltoronyi úgy látja, Ratzel meggyőződéssel vallotta, hogy Németországnak az egész világra kiterjedő politikát kell folytatnia, természetesen a német igényeknek megfelelően.⁸

Bárdos-Féltoronyi említi másik német geopolitikust, Karl Haushofert (1869-1944), aki megpróbálta igazolni a két világháború közötti időszakban a német érdekek védelmének szükségességét, és elméleteivel alapozta az erőszakos német terjeszkedést. Haushofer összeköti egymással a *Lebensraum* (élettér) és a *Deutschtum* (németiség) világnézetét. Folyóiratában (*Zeitschrift für Geopolitik*) publikálta nézeteit, ezzel adott lovat a náci politikának.⁹

Az Egyesült Államok klasszikus geopolitikai iskolájára a harmincas évek során a haushoferi nézetek rejtélyesen nagy hatást gyakoroltak. A geopolitikával foglalkozó amerikaiak már jó előre sürgették az USA-nak a háborúba való belépését, mert a német–japán szövetség az USA-ra mindkét oldalról gyakorolhatott volna nyomást és elvette volna tőle az esélyt, hogy a jövőben is világhatalom legyen.¹⁰ Ezek alapján Mackinder tanítását felhasználva Alfred Mahan és Nicolas Spykman aláhúzták a tengerek feletti uralom fontosságát. Pataki azt állítja, hogy a háború alatt Spykman az új körülményekhez igazította a mackinderi világszemléletét. A világ konfliktusainak metszéspontját nem a tengeri-és szárazföldi hatalom polaritásában látta és Mackinder külső peremívét peremterületként (Rimland) fogta fel. Spykman a konfliktusok két egymást keresztező vonalát azonosította: egyik oldalról konfliktus a tengeri hatalom és a belső ország között, másrészt konfliktus egy belső országból álló koalíciós peremhatalom és a tengeri hatalom között.¹¹

A geopolitika a második világháború után néhány évtizedben a legtöbb államban nemkívánatos tárgynak minősült. Voltak, akik áltudománynak hitték, a kommunista országokban tiltott, gyilkos intellektuális érvelésnek nézték.

A geopolitika elméleteinek ismertetése után a geopolitika elméleti alapjaira tér át a tanulmány, melyek közül a földrajzi adottságok szerepének ismertetésével kezdi.

3. Egy ország földrajzi adottságainak jelentősége

Az ország földrajzi helyzetének ismerete elengedhetetlen feltétele a geopolitika mint tudomány művelésének. Az országok geopolitikai hovatartozása és pozíciójuk meghatározásában a geográfiai jellemzők adhatnak támpontokat, ha a geopolitika klasszikus elméleteire gondolunk.

Ezért nem meglepő, hogy Jacques Ancel, definiálva a politikai földrajz mibenlétét, a német iskola tanítása szerint, úgy gondolja, hogy a politikai geográfia kizárólag a politikai csoportok, vagy szűkebb értelemben véve az államok geográfiáját jelenti. A teljes mértékben Friedrich Ratzel tanításaiból kiinduló iskola a földnek tulajdonítja a legnagyobb jelentőségét, mivel szerinte az határozza meg az államot.¹²

⁸ Bárdos-Féltoronyi 2006 61.

⁹ Bárdos-Féltoronyi 2006 61.

¹⁰ Pataki 1999 9-10.

¹¹ Pataki 1999 9-10.

¹² Ancel 1999 413.

Bárdos-Féltoronyi Miklós szerint a geopolitika mint tudomány számára fontos kérdések lehetnek: az ország terület nagysága, fekvése és alakja, az éghajlati feltételek, milyen természeti kincsek találhatóak, népesség száma, képzettsége, hány természetes vagy mesterséges folyami vagy tengeri kikötővel, repülőtérral rendelkezik, áthalad-e az országon gázvezeték, és milyen hosszúságban, melyek volnának az adott ország ideális határai (hány ország övezze, milyen hosszan?) és nem utolsósorban milyen jellegű a történelmi földrajza, gazdasági és politikai berendezkedése.¹³

Már az 1940-es években Dr. Kalmár Gusztáv magyar geopolitikus hangsúlyozta azt, hogy minden országnak vannak olyan pontjai, vidékei, amelynek geopolitikai fontossága annyira szembeszökő, hogy mindenki tisztában van vele. Itt van például Románia esete, számára nyilván a Fekete-tenger, a Duna és a Kárpátok hegylánca képezik a legnagyobb földrajzi értéket. A földrajzi helyzete és elhelyezkedése táptalajt adtak a román földrajztudósoknak és geopolitikusoknak, hogy segítsék a román politikai elit nemzeti létük fenntartásához. Sőt Borsi-Kálmán Béla írt egy értékelés Tóth Sándor: *A román földrajzi gondolat. Geopolitika, biztonság, földrajzoktatás* című könyvéről.¹⁴ Itt található egy fontos alaptétel a román földrajztudományról nevezetesen „A (román) földrajzoktatás semmi mással egybe nem vethető (nemzet) tudatformáló hatásáról.” Magyarország Bárdos-Féltoronyi szerint úgy értelmezi, hogy a magyarok számára a Kárpátok sok évszázadon keresztül természetes védelmet nyújtott, sőt természeti határnak tűnt. Az ország azonban sem a tatárjárás idején nem szűnt meg, sem azóta, hogy a Kárpátok már nem képez határt majd száz éve.¹⁵

Kalmárnak határozott véleménye, hogy minden államnak legfontosabb geopolitikai tényezője a nép. Az államterület geopolitikai adottságai önmagukban holtak, passzívak, és csak a népesség teszi őket cselekvő, dinamikus tényezőkké.¹⁶ A nép mint geopolitikai érték hivatkozása jelen van most az orosz–ukrán konfliktus eszkalálódásában. Oroszország úgy tartott igényt a Krím-félszigetre, amely ukrán terület és ezt védelmezte az ukrán alkotmány, hogy arra hivatkozott, hogy védelmezni akarja azt nagy arányú (60%) orosz kisebbséget, amely segítséget kért és szeretne Oroszországhoz tartozni. A 2014. március 16-án tartott népszavazáson 83,1% részvételi arány mellett 1.274.096 ember igennel szavazott (több mint 95%) támogatva azt, hogy a Krím-félsziget csatlakozzon az Oroszországi Federációhoz.¹⁷ Ezért Dr. Kalmár Gusztáv elmélete, hogy a nép geopolitikai érték a mostani nemzetközi politikai események tükrében egyre több aktualitással bír.

Kalmár próbálta definiálni a geopolitika és a földrajzi adottságok kapcsolatát az államok esetében, szerinte a geopolitikai törekvéseket csak akkor érthetjük meg, ha nem feledjük, hogy az államok nem statikus, hanem dinamikus szervezetek, más szóval nem maradnak meg eredeti alakulási állapotukban, hanem fejlődnek vagy esetleg visszaesnek. Általában egy geopolitikai cél igen sokféle lehet: szántóföld, legelő, erdő, bányavidék, olajmezők, forgalmi középpontok, védelemre alkalmas vagy szükséges területek megszerzése.¹⁸

¹³ Bárdos-Féltoronyi 2006 84.

¹⁴ Borsi-Kálmán 2012 75-76.

¹⁵ Bárdos-Féltoronyi 2006 85.

¹⁶ Kalmár 1942 181.

¹⁷ *Elszakad a Krím: több mint 96 százalék csatlakozna Oroszországhoz.* Forrás: hirado.hu

¹⁸ Kalmár 1942 120-121.

Ennek a fejezetnek is azt volt a célja, hogy megértsük, miért bír ekkora fontossággal az országok földrajzi jellegzetességei egy geopolitikus számára. A geopolitika számára nincs lehetőség egy állam meghatározására, sem vélemény alkotására a külvilág, a földrajzi tulajdonságok ismerete hiányában. A továbbiakban elemezni fogjuk az államok hovatartozását a geopolitika klasszikus elméleteinek tükrében, példák ismertetésén keresztül.

4. Az államok hovatartozása a geopolitika klasszikus elméleteiben, gyakorlati példákkal illusztrálva

Tekintettel arra, hogy a kommunista világban a geopolitika áltudománynak volt minősítve, Magyarország és Románia geopolitikai hovatartozásának kérdése csak a kommunizmus bukása utáni időszakban kerül bemutatásra. Általában a geopolitikai hovatartozás alatt azt lehet érteni, hogy hol helyezkedik egy ország a nemzetközi porondon, tehát globális értelemben, de fontos tisztázni a regionális pozícióját is, hiszen az államok hierarchiája szempontjából nem elhanyagolható dolog.

Először az angol iskola képviselője, Halford Mackinder munkáját fogjuk elemezni, az elmélet szemszögéből ismertetve néhány példát.

Doina Maria Nastase úgy vélekedik, hogy Kelet-Európa lényeges terület Mackinder víziója szerint, ő nyilván Románia geopolitikai helyzetét vélte itt felfedezni lényegesnek. Magyarországot geopolitikailag van aki ide sorolja, sokszor tévesztik Budapestet, Bukaresttel és az amerikaiak és sok nyugat-európai úgy gondolják, hogy Románia és Magyarország területileg, kulturálisan ugyanaz.

A német geopolitikai iskola képviselőivel Ratzel és Karl Haushofer elméleteivel nem tudnak mit kezdeni a demokratikus államok, talán a német elméletekből annyi a mostani haszon, hogy Magyarország hangsúlyozta, hogy Közép-Európához tartozik. Egyik fontos aspektusa ennek a Közép-Európához való tartozásnak a Visegrádi Négyek (Lengyelország, Magyarország, Csehország és Szlovákia) találkozója, melyet 1991-ben újítottak fel a középkori hagyományok alapján politikai, biztonsági és kulturális kapcsolatok megerősítésére. Románia szeretne elfelejteni, hogy folyamatosan Bulgáriához hasonlítsák, ezért a közép-európai hovatartozás hangsúlyozása Romániának államcél.

A francia geopolitikai iskola (azon belül is a korábban már említett Vidal de la Blanche) nézetei Magyarország és Románia hovatartozását úgy erősítik meg, hogy hangsúlyozzák a különböző régiók és országok közötti kapcsolatoknak és a kommunikációnak a fontosságát. Az amerikai klasszikus geopolitika képviselőinek elmélete a tengerek feletti uralom fontosságát hangsúlyozza. Ezek az elméleti keretek Románia hovatartozását segítenek jobban behatárolni. Fekete-tengeri kijárata közvetlen kapcsolatot teremt számára a Fekete- és a Földközi-tengeri országokkal, s a tengeri úton az egész világgal.

1941–1942 között a híres román történész Gheorghe Bratianu tartott egy kurzust a bukaresti egyetemen, aminek a témája a Fekete-tenger rendkívüli geostratégiai jelentősége volt Románia számára.¹⁹ Mi azt mondjuk most is ugyanakkora a jelentősége, sőt Románia NATO tagságát is nagyban ez befolyásolta.

¹⁹ Bratianu, I. Gheorghe (1941-1942): *Chestiunea Marii Negre [A Fekete-tenger kérdése]*. Curs 10-11.

Mackinder elmélete nyomán az amerikai geopolitikus Spykman úgy vélte, hogy az alapvető geopolitikai játszmák tétje Eurázsia, és aki ezt a hatalmat tartja, azt ellenőrzi az egész Földet. Vagyis Oroszország sorsa lesz egy nap, hogy ellenőrizze az egész világot? Az ukrán–orosz konfliktust illetően, Oroszország igényt tart erre a státusra és újra meg akarja szerezni a régi Szovjetunió területeit. Mindig ugyanaz a hivatkozása, nagy orosz kisebbség él ott, ezért védelemre szorul, melyhez az orosz ajkú lakosság segítséget kér. Ezt kezdte az ukrán területi elszakadásokkal, érezte igényét Moldovára és a Dnyeszter-melléki Köztársaságra, a balti államokra, miközben gazdasági és vámuniót köt a kaukázusi köztársaságokkal. A folytatás ismeretlen, de a nemzetközi politikai viszonyokban minden lehetséges. A következő téma az államok önmeghatározása mint geopolitikai célkitűzés.

5. Az államok önmeghatározása mint geopolitikai cél

A geopolitika mint tudomány két aspektusban segít az államok meghatározásban és a külpolitika kialakításában (az önmeghatározásban más államokkal szemben, a külvilág adott államról kialakított véleménye és az hogyan manifesztálódik a nemzetközi cselekvésekben).

Először tárgyalásra kerül az államok önmeghatározása mint a geopolitika egyik legfontosabb kérdése. Ha a földrajzi pozíciója egy országnak egy végleges dolognak is számít, a geopolitikai helyzete változó minősítéssel bírhat, hiszen ez attól függ, milyen politikai, szociális és gazdasági tényezők játszanak bizonyos korszakokban szerepet.²⁰ Egy külső megfigyelő számára az önmeghatározás azt jelenti, hogy egy ország geopolitikailag mi is szeretne lenni, hova sorolják be és ennek elismerése milyen privilégiumokkal jár (ha besorolás pozitív jellegű). Vegyük például Románia esetét, Románia Közép-Európa-hoz szeretné behatárolni magát, úgy mint Magyarország, Csehország, Lengyelország.²¹

Magyarország mint az összes volt kommunista ország a rendszerváltás után úgy határozta meg magát mint egy demokratikus értékeket képviselő államot és az első pillanattól, hogy elszakadt az orosz érdekszférától hangsúlyozta európai elkötelezettségét és a nyugati világhoz tartozás igényét. A békés átmenet és a demokratikus folyamat eredményeképpen Magyarország fontos tényezője lett a NATO-nak és csatlakozott 2004-ben az Európai Unióhoz és 2007-ben a Schengeni Egyezményhez. Tehát az önmeghatározás és az elkötelezettsége a nyugat-európai értékekhez, segítette geopolitikai céljai elérésében a rendszerváltás után.

Románia is tagja lett a NATO-nak és az EU-nak, de nehézségei vannak a schengeni csatlakozással. Tehát az önmeghatározás jó és segíti az államok fejlődését, de nehéz eltörölni az évszázadok mentén kialakított negatív véleményeket. Mondható azt is, hogy a demokratikus értékek hangoztatása nem jelenti automatikusan a „klubhoz” való tartozást tényét. Az önmeghatározás segítséget nyújt, ha barátokat és szövetségeket keresünk, de az államok számára lehet csapda is, hiszen folyamatos a monitoring és számonkérés velük szemben.

Másik lényeges megközelítés a geopolitikában a külvilág véleménye az államokról a nemzetközi politikai viszonyokban.

²⁰ Masterat în Geopolitică și Afaceri: *Románia geopolitikai pozíciója az idők folyamán*

²¹ Nastase 1998 236.

6. A külvilág véleménye az államok helyzetéről a geopolitika szemszögéből

A külvilág véleményét számításba kell venni, ha egy ország a geopolitikai helyzetét akarja tisztázni. Mit mondanak a külföldi megfigyelők egy országról, geopolitikailag ütközőterületnek számít-e vagy sem, ennek helyét a legtöbbször a földrajzi viszonyok szabják meg.

Szeretnék ezt a témát szintén Románia és Magyarország példáin keresztül bemutatni. Mind a két ország hangsúlyozta elkötelezettségét a demokratikus intézmények és értékek iránt mégis a nemzetközi megítélésük mindig különböző volt. Például a madridi NATO-csúcsra 1997-ben csak három „közép-európai” ország kapott meghívást (Magyarország, Lengyelország és Csehország). A gesztusról, hogy Románia akkor kimaradt, Doina Maria Nastase azt mondja, egyértelmű volt a Nyugat üzenete és véleménye: Románia Délkelet-Európához tartozik, vagyis Balkán-ország, inkább Közép-Kelet Európa része.²² Tehát kiesett a kiváltságokból és nem lehetett az Észak-atlanti Szövetség része.

Az orosz–ukrán konfliktus értelmezéséhez kiindulópont, hogy hiába történt változás, megszűnt a kommunizmus és Szovjetunió szétesett, a Nyugat így tekint Oroszországra mint egy óriásra, amelyre folyton figyelni kell. Amikor Ukrajna hangsúlyozta szándékát, hogy aláírja a Társulási Szerződést az Európai Unióval, Oroszország vehemensen tiltakozott, protekcionista magatartást tanúsítva fenyegette Ukrajnát gazdasági szankciókkal, ahogy most teszi Moldovával is. Ezek után nem meglepő, hogy a nemzetközi megítélése Oroszországnak több mint negatív.

A külvilág véleménye nem mellékes, emlékezzük az iraki háborúra, amely embargó alá vette az iraki olajat. Tehát a nemzetközi aktoroknak (az államok) figyelniük kell, hogy pozitív szemmel szemlélje őket a nemzetközi közvélemény.

Utolsó téma, ami tárgyalásra kerül, az a geopolitika konkrét haszna az állami törekvések megvalósításában, Magyarország és Románia sikertörténetként értékelhető NATO és Európai Unió integrációnak bemutatásával illusztrálva.

7. A geopolitika haszna az állami törekvések megvalósításában

Borsi-Kálmán Béla szerint végbemenő, földcsuszamlásszerű geopolitikai fejlemények (a Varsói Szerződés felbomlása, a Szovjetunió szétesése, a német újraegyesülés, a balti államok „feltámadása”, a délszláv válság)²³ közepette, Románia és Magyarország stratégiai helyzete és lehetséges szerepe egyre nőtt. Mind a két ország már a rendszerváltás pillanatában hangsúlyozta a nyugati világhoz tartozás igényét.

Ez a tanulmány az integrációval geopolitikai szempontból foglalkozik, és nem a történetével Madridban a NATO-csúcs keretében (1997. július 8-9.) Magyarország, Lengyelország és Csehország kaptak meghívást NATO-hoz való csatlakozásra.²⁴ Ezek sikeres lezárását, valamint ratifikációs folyamat eredményességét követően (a magyar NATO-csatlakozásról szóló népszavazáson a szavazáson részt vevők 85%-os voksolt a tagság

²² Nastase 1998 238.

²³ Borsi-Kálmán 1999 234.

²⁴ Nastase 1998 238.

mellett) követően Magyarország 1999. március 12-én hivatalosan is NATO teljes jogú tagjává vált.²⁵

Az európai integráció szintén egy geopolitikai sikertörténet, Magyarország a társulási szerződés életbe lépése után 2 hónappal már a további lépéseken gondolkodott, és 1994. április 1-jén benyújtotta csatlakozási kérelmét az Európai Unióhoz.²⁶

Magyarország 2004. május 1-jén lett az Európai Unió teljes jogú tagja, majd 2007. december 21-én másik kilenc állammal csatlakozott a Schengeni Egyezményhez. Óriási geopolitikai sikerek, ezzel a hazánk a nyugati világ teljes jogú tagja.

Románia szintén tagja a NATO-nak és az Európai Uniónak, de nagyon rögzös volt az útja a sikerhez és még máig tart a bizonyítási vágya, ugyanis Romániának még nem sikerült a schengeni csatlakozása. De a tanulmány célja a geopolitikai sikerek bemutatása és Románia esetében igenis voltak sikerek.

Már az 1990 évek elején Románia létesített diplomáciai kapcsolatokat a NATO-val. Hiába a diplomáciai és katonai erőfeszítések, az említett 1997. júliusi madridi NATO-csúcs nem hozta a várt eredményt Románia nem kap meghívást, viszont három másik ország (Magyarország, Lengyelország és Csehország) igen.

Vagyis már megint előjön a román diplomácia számára a külvilág véleményének fontossága és magyarázó ereje. Az 1999-ben lezajlott koszovói intervenció alatt Románia nyújtott segítséget a szövetségnek, de az igazi áttörést a 2001. szeptember 11-ei Egyesült Államok ellen indított terrortámadás utáni támogatás elfogadása jelentette.²⁷ Végre Romániát meghívták 2004-ben, hogy teljes jogú tagja legyen az Észak-atlanti Szövetségnek.

Románia az Európai Unió csatlakozásához benyújtotta csatlakozási kérelmét 1995. június 22-én, ami 1996. augusztus 1-jén lépett hatályba. A csatlakozás folyamatáról kiemelünk pár érdekes momentumot, nincs itt lehetőség a teljes történetét bemutatni.

A 2005-ös év Románia és Bulgária csatlakozási kérelmének a Bizottság által február 22-én történő kedvező elbírálásával kezdődött. Azután április 13-án az Európai Parlament hozzájárulása követte, és végül 25-én Bulgária és Románia csatlakozási szerződésének a

Tanács általi aláírása következett a csatlakozási kérelmekre vonatkozó döntések elfogadásával együtt. Utána sorra történtek a ratifikációs procedúrák a tagállamok részéről, hogy elfogadják a tagságot.

Románia 2007. január elsején lett Bulgáriával együtt teljes jogú tagja az Európai Uniónak.²⁸ A mostani időkben Románia legnagyobb geopolitikai terve a schengeni csatlakozás, azért, hogy védelmet nyújtson a szomszédos Moldovának, amelyet az oroszok próbálnak az érdekszférájukhoz sorolni. Ez az ország valamikor Románia része volt, a román vezetőség szerint egy testvér nép és nyelv, amelyet meg kell védeni, hogy ne jusson Ukrajna sorsára.

²⁵ Külügyminisztérium: *Magyarország a NATO-ban*

²⁶ *Corvinák: 4. Az euroatlanti integráció és 5. A Magyar Köztársaság kül- és biztonságpolitikája.* Forrás: biztpol.corvinusembassy.com

²⁷ Padurean, Claudiu (2012): *Drumul spre NATO și spre Uniunea Europeană.* Forrás: romanalibera.ro

²⁸ Európai Bizottság (2013): *General Report – Activities of the European Union*

8. Befejezés és következtetések

A geopolitika mint tudomány, ahogyan a tanulmány bemutatta nagy segítséget nyújt az államok számára terveik megvalósítása során. A geopolitikai klasszikus elméletei megalapozták a tudomány mibenlétét és segítséget adnak az államok számára önmeghatározásuk érdekében, de hozzájárulnak egy pozitívabb nemzetközi értékeléshez is. Ezt Magyarország, Románia és az aktuális orosz–ukrán konfliktus példáin keresztül illusztráltuk.

A geopolitikai kihasználásához tisztában kell lenni minden országnak melyek azok a földrajzi adottságok, amelyek mentén egy állam tudja jobban értékelni nemzetközi pozícióját és ezekből fakadó geopolitikai lehetőségeit. A geopolitika mint tudomány hasznát illusztráltuk Magyarország és Románia geopolitikai sikerein keresztül: a NATO és az Európai Unió tagság elérése mentén. Ezek a sikerek hozzájárultak, hogy a két ország önképe és nemzetközi megítélése sokat javuljon.

Felhasznált irodalom

Bárdos-Féltoronyi Miklós (2006): *Bevezetés a geopolitikába*. L'Harmattan Kiadó, Budapest

Borsi-Kálmán Béla (1999): *A békétlenség stádiumai*. Osiris Kiadó, Budapest

Borsi-Kálmán Béla (2012): *Megközelítések II. Tanulmányok, esszék, beszélgetések*. Lucidus Kiadó, Budapest,

Bratianu, I. Gheorghe (1941-1942): *Chestiunea Marii Negre [A Fekete-tenger kérdése]*. Curs

Kalmár Gusztáv (1942): *Magyar Geopolitika*. Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság Kiadása, Budapest

Jacques Ancel (1999): *A határok geográfiája*. In: *Geopolitikai szöveggyűjtemény*. Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, Budapest

Mackinder, Harold (1904): *Pivotul geografic al istoriei [A történelmi földrajz alapja]*. Jurnalul Societatii Regale de Geografie, Londra

Nastase, Dorina Maria (1998): *Apartenenta geopolitica a României [România geopolitikai hovatartozása]*. In: *Analele Universitatii din Oradea, Seria Drept Anul VI.*, 1998.

Pataki Gábor Zsolt (1999): *A geopolitika: Egy multidiszciplináris elemző módszer*. In: *Geopolitikai Szöveggyűjtemény*, Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, Budapest

Sallai János könyve az államhatárokról. In: *Új Honvédségi Szemle* 2005/10. 138-141.

Internetes források

A magyar EU-tagság története. Forrás: eu.kormany.hu²⁹

Corvinák: 4. Az euroatlanti integráció és 5. A Magyar Köztársaság kül- és biztonságpolitikája. Forrás: biztpol.corvinusembassy.com³⁰

Elszakad a Krim: több mint 96 százalék csatlakozna Oroszországhoz. Forrás: hirado.hu³¹

Európai Bizottság (2013): *General Report – Activities of the European Union*³²

Külügyminisztérium: *Magyarország a NATO-ban*³³

Masterat în Geopolitică și Afaceri: *România geopolitikai pozíciója az idők folyamán*³⁴

Terményi János (2009): *1989-2009: húsz év a magyar külpolitikában*³⁵

Padurean, Claudiu (2012): *Drumul spre NATO și spre Uniunea Europeană.* Forrás: romania-libera.ro³⁶

²⁹ <http://eu.kormany.hu/a-magyar-eu-tagsag-tortenete>

³⁰ http://biztpol.corvinusembassy.com/?module=corvinak&module_id=4&cid=17&scid=121

³¹ <http://www.hirado.hu/2014/03/17/elszakad-a-krim-tobb-mint-95-szazalek-csatlakozna-oroszorszaghoz/>

³² http://europa.eu/publications/reports-booklets/general-report/index_en.htm#fn1

³³ http://2010-2014.kormany.hu/download/0/7b/20000/magyarorszag_a_NATO-ban.pdf

³⁴ <http://geopolitica.ase.ro/>

³⁵ http://www.mfa.gov.hu/kulkepiselet/DE/hu/20_eves_jubileum/terenyi.htm

³⁶ <http://www.romania-libera.ro/special/reportaje/drumul-spre-nato-si-spre-uniunea-europeana-271206>

1. Előzmények

A 2012. május 6-án megtartott parlamenti választások következtében a Szerbiai Szocialista Párt (*Socijalistička partija Srbije* – SPS) került fontos pozícióba. A választást megelőzően a kormánykoalícióban résztvevő Demokrata Párt (*Demokratska stranka* – DS) nagy reményeket táplált, hogy a szocialistákkal továbbra is együttműködhetnek az ország irányításában. A szocialista-párti Ivica Dačić azonban „verseny tárgyalásokat” kezdeményezett a demokraták mellett a Szerb Haladó Párt (*Srpska napredna stranka* – SNS) vezetésével is. Mivel az SPS megduplázta a mandátumainak számát a szerbiai parlamentben, ezért a mérleg-nyelvének számítottak. A tárgyalások eredményeként Dačić a haladókkal egyezett meg a kormányalakításról, mely felálló testületnek ő lehetett a miniszterelnöke és a belügyminisztere is egyben. Alapvető politikai logika szerint ez kiemelkedő súlyt biztosítana számára a politikai életben, azonban a gyakorlatban ennek nyomát sem találjuk, mivel az SNS új vezetője, Alexander Vučić irányított valójában a háttérből a miniszterelnök-helyettesi pozíciójából.

A 2012-ben felálló haladó-szocialista kormányzat konfliktusokkal volt terhes, mely az eltérő ideológiai háttér miatt is megmutatkozott, másrészt a különböző gazdasági elképzelések miatt. A kényszerkormányzás hátterében a két félnél a következő okokat találjuk. A szocialisták ki szeretnék volna használni a mérleg-nyelve helyzetüket és a kormányalakítási tárgyalások kezdetétől ragaszkodtak a kormányfői tisztséghez. A haladók viszont kormányra kívántak kerülni, ezt azonban a történeti múlt (ti. a radikális párti múltjuk) miatt egyedül nehezen tehetnék volna meg, így a nyugati konszolidáció jegyében közösen kellett valakivel fellépni, annak érdekében, hogy a Nyugat is elfogadja a mérsékelt politikájukat és ne váltson ki ellenérzést. Két éves kormányzásuk sikere volt számos a társadalom körében népszerű, ám politikailag nehéz téma felvállalása. Ilyen volt a korrupció elleni küzdelem meghirdetése, az európai integráció felgyorsítása és a tárgyalások megkezdése az EU-csatlakozásról, valamint a Koszovóval folytatandó tárgyalások. A haladók vezére taktikai szempontból mindig a kormányfőre hagyta a hivatalos megállapodások megkötését, így ha elégedetlenség lépett volna fel a választópolgárok vagy a Nyugat körében, akkor azt bűnbakként tudta volna használni, míg a sikert saját eredményeként tudta elkönyvelni, ez fontos taktikai lépés volt Alexander Vučić részéről.

2. Az előrehozott parlamenti választás okai

Az előrehozott választások folyamatosan a szerbiai közélet napirendjén volt. Mint arra már korábban utaltunk a kormánykoalíció feszültségekkal volt terhes a részes felek eltérő elképzelései miatt. A Dačić-kormány első éve után már felröppentek azok a hírek, melyek szerint előrehozott választásokat tartanának, végül azonban a két párt megegyezett abban, hogy 2013 nyarán tárgyalásokat kezdenek a kormányátalakításról. Ennek gyakorlati következménye az lett, hogy 2013. szeptember 2-án a parlament elfogadta az új kormány

névsorát.¹ Az új összetételű Dačić-kormánynak számos új, pártonkívüli minisztere lett, elsősorban a haladók támogatásával. A kormányválság azonban mindennapos témává vált szerbiai médiában, mely a választópolgárok érdeklődését is folyamatosan fenntartotta az állami ügyei iránt. A kormánypártok közötti feszültség a gazdasági reformokban öltött testet, melynek következtében az alig négy hónapja gazdasági miniszterként tevékenykedő Saša Radulović benyújtotta lemondását, mivel nem értett egyet a haladók által szorgalmazott lépésekkel.² A konfliktust kihasználva az SNS 2014. január 25-én bejelentette, hogy előrehozott választások kiírását kezdeményezik az államfőnél. A szerbiai alkotmányos szabályok értelmében a kormány kezdeményezheti a parlament feloszlását és új választások kiírását. Ez meg is történt január 28-án, majd az államfő Tomislav Nikolić másnap kiírta a rendkívüli választásokat március 16-ára, a gyorsaságra azért volt szükség, mert a kiírás és a szavazás megtartása között 45 napnak el kell telnie, és az előrehozott belgrádi helyhatósági választásokkal együtt kívánták megtartani a parlamenti voksolást is.³

A kormány hivatalos indoklása szerint azért van szükség az újabb választásokra, hogy a leendő kormány nagyobb társadalmi felhatalmazással kezdje meg az ország egészét érintő reformokat. Huszka Beáta tanulmányában a választások okai között három gyakorlati elemet sorolt fel, melyek a következők:⁴

- 1) A Szerb Haladó Párt a parlamenti mandátumainak nem megfelelően részesedett a kormányban miniszteri pozíciókban. Ennek következtében nagymértékű aránytalanság lépett fel közöttük, így ez konfliktusokat generált. A közös kormányzás időszakában a haladók népszerűsége folyamatos növekedést mutatott. A 2012-es választásokon a szavazatok 24%-át sikerült megszerezniük, majd a kormányzás száz napja után ez 32,6%-ot ért el, Alexander Vučić népszerűsége pedig megelőzte Ivica Dačić kormányfőét.⁵ A választásokat megelőző időszakban a közvélemény-kutatók a haladók számára 44-45%-os támogatottságot mértek. A haladók immáron a megnövekedett támogatottságukat szerették volna a kormányzásban kihasználni és a parlamenti többséget megszerezni, és egyedül kormányt alakítani. A pártok népszerűség növekedését lásd az 1. számú mellékletben.
- 2) A Dačić-kormány megalakulásától kezdve nagy hangsúlyt fektetett a korrupció elleni küzdelemre. Ennek a témának a napirendre kerülése és a gyakorlati menedzselése Alexander Vučić feladata lett. A téma népszerűségét jelzi, hogy mind Nyugat, mind pedig Szerbiában nagy népszerűséget váltott ki a gazdasági élet és a politikai elit körében történő visszaélések felszámolása. A korrupció elleni küzdelem egyik fontos eleme volt a haladók stratégiájának, ugyanis ezáltal az elmúlt tizenkét év demokratikus kormányait el tudta számoltatni és az esetleges visszaéléseket a nyilvánosság elé tárni, tehette mindezt úgy, hogy a haladó politikusok nem kerülnek kapcsolatba a nyomozásokkal, mivel mindvégig ellenzékben politizáltak. A küzdelem nem kímélte a Demokrata Párt politikusait, azonban saját szövetségeseik esetében is

¹ *Megszavazták az átalakított szerbiai kormányt.* Forrás: vajma.info

² *Előrehozott választás jöhet Szerbiában.* Forrás: index.hu

³ *Március 16-án lesznek az előrehozott választások Szerbiában.* Forrás: hvg.hu

⁴ Huszka 2014 4.

⁵ *New poll shows Serbians like anti-corruption push.* Forrás: b92.net

súlyos vádak érték a Szerbia Egyesült Régiói (*Ujedinjeni regioni Srbije – URS*) és a szocialisták politikai elitjét. 2013-ban 191 személy ellen indult el vizsgálat a korrupció körében;⁶ a korábbi Cvetkovič-kormány (2008-2012) két minisztere ellen is eljárást kezdeményeztek: Saša Dragin volt agrárminiszter és Oliver Dulić korábbi környezetvédelmi tárcavezetővel szemben.⁷ A korrupció elleni küzdelem azonban eléggé visszásnak minősül, ugyanis a 2014-es választások után több miniszter (köztük haladóparti is) és az ügyvezető miniszterelnök is megtagadta, hogy nyilatkozzon arról a Korrupció elleni Ügynökségnek, hogy párt vagy állami pénzen kampányoltak-e.⁸

- 3) A harmadik ok, amit ki tudunk emelni a kormányon belüli feszültségek közül az a szocialisták ellenállása a költségvetési és gazdasági reformok területén.

3. A választási kampány

A választások alkalmával 250 fő megválasztására kerül sor az egykamarás Népképviselőházban. Az egész ország egyetlen választókerületnek számít, ahol a választópolgárok zárt pártlistákra adhatják el voksukat. 2012-től kezdődően a listák valóban zártak számítanak, a pártok nem módosíthatnak az eredmények függvényében a képviselők sorrendjén. A parlamentbe való bejutáshoz öt százalékos küszöböt kell elérniük a pártoknak függetlenül attól, hogy egyedül vagy szövetségben mérettetik meg magukat; a kisebbségi pártoknak elegendő az egy mandátum megszerzéséhez szükséges szavazatszámot elérniük, rájuk nem vonatkozik a bejutási küszöb. Listaállításhoz a választópolgárok tízezer támogató aláírására van szükség. Ennek következtében a következő 19 párt, illetve szövetség indult a 2014-es előrehozott választásokon:⁹

- Alexander Vučić – Jövő, amelyben hiszünk (SNS, SDPS, NS, SPO, PS): 250 fő;
- Ivica Dačić (SPS, PUPS, JS): 250 fő;
- Vojislav Koštunica (DSS): 250 fő;
- Čedomir Jovanović (LDP, BDZS, SDU): 250 fő;
- Pásztor István (VMSZ): 250 fő;
- Dr. Vojislav Šešelj (SRS): 250 fő;
- Mlađan Dinkić (URS): 246 fő;
- A Demokrata Párttal a demokratikus Szerbiáért: 246 fő;
- Boško Obradović (Dveri): 250 fő;
- Dr Sulejman Ugljanin (SDA Szandzsák): 32 fő;
- Boris Tadić (NDS-Zeleni, LSV, VMDK, ZS, ZV, DLR): 250 fő;
- Harmadik Szerbia – Az értékes emberekért: 165 fő;
- Josip Broz (Montenegrói Párt): 50 fő;
- Emir Elfic – Nemzeti közösségek listája (BDZ, MPSZ, MRM, DZH, MEP): 36 fő;
- Saša Radulović – Elég volt: 66 fő;

⁶ Huszka 2014 5.

⁷ Újabb korrupciós ügyet lepleztek le Szerbiában. HVG

⁸ *A miniszterek nem szívesen nyilatkoznának a kampánytevékenységről.* Forrás: vajma.info

⁹ *Izborne liste za izbore za narodne poslanike u Narodnu Skupštinu Republike Srbije.* 2014. március 16.

- Minden nemzet és nemzetiség polgári koalíciója (RDS, SDS): 27 fő;
- Dr. Borislav Pelević – Polgárok Csoportja: 70 fő;
- Slobodan Nikolić – Orosz Oldal: 73 fő;
- Riza Halimi – Demokratikus Akció Pártja: 9 fő.

A 2014-es kampányt a gazdasági kérdések uralták; további témák felmerülésére alig került sor, mivel az európai integráció megindult hivatalosan januárban már, a Koszovóval kapcsolatos kérdések idejét vesztették. A DSS-en és a DS-en kívül a többi párt nem zárkózott el a haladókkal történő kormányra lépéstől a választások után, így a kormány munkájának támadása nem került elő a választások alkalmával a legtöbb párt esetében.

A parlamentbe bejutott pártok/szövetségek ígéretei az alábbiak voltak:¹⁰

Jövő, amelyben hiszünk (SNS, SDPS, NS, SPO, PS)

Adók: Cél az igazságosság adórendszer megteremtése. Ha képesek bővíteni az adóalapot, és meggyőződnek arról, hogy mindenki fizeti a részét, akkor nincs szükség a továbbiakban a szolidaritási adóra, amiről mindig is azt mondták, hogy szükséges, de átmeneti intézkedés.

Foglalkoztatás: Ahogy küzdeni kell a korrupció ellen, úgy kell küzdeni a munkanélküliség ellen. Céljuk, hogy minél több munkahelyet teremtsenek, ami megoldását a beruházások növelésében látják, mintahogyan az történik Keleten és Nyugaton egyaránt. A munkanélküliségi ráta az elmúlt 18 hónapban csökkent, de továbbra is több munkahely megnyitására van szükség a reálgazdaságban a hétköznapi emberek számára, nem pedig az oligarcháknak.

Nyugdíjrendszer: Az egyetlen módja annak, hogy megvédjék nyugdíjasokat az, hogy folyamatos harcot vívjanak, hogy az országba vonzzák a beruházásokat és a munkahelyteremtést. Akkor a gazdaság jól fog teljesíteni és a nyugdíjak nem lesznek veszélyben.

Nemzeti valuta: A külföldi beruházások növekedésével és az Európával való kapcsolatok javulásával a dinár stabilizálható lesz.

Közszféra: Céljuk új törvények kezdeményezésével az, hogy felkészüljenek a gyorsabb reformokra. Hatékonyabb állami szektor nélkül a politikai részrehajlás megmarad, és zéró tolerancia elvét alkalmazzák a korrupcióval szemben.

Egészségügy: Felgyorsítják a reformokat, amelyek javítják a szolgáltatásokat, hogy az egészségügy is elérhető legyen mindenki számára Szerbiában.

Oktatásügy: Fontos reformokat kezdeményeznek, mint például a jó tanárok védelme és jobb munkakörülmények megteremtése, ésszerű a tandíj alkalmazása, valamint a korrupció felszámolása a vizsgák alkalmával, az iskolák számára jobb felszerelések biztosítása.

¹⁰ A szerbiai Blic napilap 2014. március 7-i választásokról szóló különszámában megjelent gyűjtés alapján. A tanulmányban nem szereplő pártok programjai ugyanezen újságban szerb nyelven megtalálhatóak.

Szerbiai Szocialista Párt (SPS, PUPS, JS)

Adók: A lakosság legveszélyeztetettebb csoportja számára a személyi jövedelemadó eltörlése és termékek utáni adó kedvezmény biztosítása, mint a baba-kiegészítők, tankönyvek, kenyér és a tej. Azoknak, akik több van, többet fizetniük.

Foglalkoztatás: Ösztönözni kívánják a foglalkoztatást a feldolgozóiparban, a kisvállalkozók számára start-up hitel biztosítása és a hitelösztönzők biztosítása a szociális vállalkozásoknak.

Nyugdíjrendszer: A cél a 3P – fizetést követő nyugdíj (*penzije prate plate*). Minden 15.000 dinár alatt kereső nyugdíjas úgynevezett 13. nyugdíjat kap oly módon, hogy azt az év folyamán négy egyenlő részben fizetik ki számukra.

Nemzeti valuta: A lebegő árfolyamot támogatják, ahol a pénzkínálat és a kamatlábak meghatározóak.

Közsféra: Erősíteni kell a feldolgozóipart, ami a gazdaság és a polgárok számára túl nagy terhet jelent. Biztosítani kell átképzési programokat. Az állami vállalatok vezetői számára szabályszerű pályázatokat kell kiírni és megfelelő végzettséggel kell rendelkezniük munkájuk elvégzéséhez.

Egészségügy: Mindenki számára biztosítani kell az egészségügyi alapellátás jogát. Különös figyelmet kell fordítani a beteg gyermekekre és fiatalokra, amelyek kezelésére az államnak kell biztosítani a szükséges forrásokat.

Oktatásügy: Ingyenes tankönyvek az általános iskolai tanulók számára. A vállalkozások bevonása a fiatalok képezésébe, hogy a piacgazdaságban elhelyezkedni tudó munkavállalókká váljanak. Több ösztöndíjas egyetemi hallgatói hely biztosítása.

A Demokrata Párttal a demokratikus Szerbiáért

Adók: Javasolják, hogy a szolidaritási adó visszavonását, mert ez terhet jelent az orvosok, tanárok, professzorok és a bírák számára. Továbbá javasolják, hogy 50%-kal csökkentsék a jövedelemadó terheket. Azon munkáltatóknak, akiknél a munkavállalók több mint 500 eurós fizetést kapnak, 10%-os társasági adókedvezményt kapjanak.

Foglalkoztatás: A végkielégítések helyett 600 millió eurót fektetnének be 20 gazdasági központ létrehozására. Ilyen gazdasági körülmények között, ha a szerbiai 200.000 vállalat mindegyike alkalmazna egyetlen új munkavállalót, akkor állami támogatásban részesülne.

Adókedvezmény biztosítása minden új foglalkoztatott után, kedvező hitelek a gyárak korszerűsítésére, valamint az export támogatása.

Nyugdíjrendszer: Szociális nyugdíj bevezetése a 70 éven felüli idősök számára, akik egyedül élnek és nincs más jövedelmi forrásuk. Nem értenek egyet a nyugdíjkorhatár emelésével és a korai nyugdíjaztatás feltételeinek szigorításával.

Nemzeti valuta: A rögzített árfolyam bevezetését szorgalmazzák.

Közsféra: Az állami adminisztrációs költségek csökkentését szorgalmazzák, továbbá hogy az állami vállalatok élén a szakmaiság számítsen.

Egészségügy: Minden szerbiai állampolgárnak kell, hogy legyen érvényes egészségügyi könyve (betegbiztosítása) és joga az egészségügyi alapellátáshoz.

Oktatásügy: Kötelezővé kell tenni a középfokú oktatást. Be kell vezetni az általános és középiskolás tehetséges diákok számára az ösztöndíjat, melynek keretében az állam havonta 10.000 dináros támogatást nyújt számukra.

Új Demokrata Párt – Zöldek (NDS-Zeleni, LSV, VMDK, ZS, ZV, DLR)

Adók: A jövőbeli adópolitika középpontjában a meglévő adók hatékonyabb behajtása kell, hogy álljon, s nem az adókulcs emelése.

Foglalkoztatás: A közmunka programon keresztül a szociális intézményekben és a kötelező gyakorlat által kívánnak új munkahelyeket teremteni a fiatalok számára.

Nyugdíjrendszer: Prioritást élvez a nyugdíjak biztos kifizetése és a nyugdíjasok életszínvonalának további csökkentésének megakadályozása.

Nemzeti valuta: Az árfolyam-ingadozást ellenőrizni kell. Meg kell kezdeni a dinarizáció folyamatát a gazdasági ösztönzők segítségével a megtakarítások növelésére és a hazai hitelek biztosítására.

Közsféra: A kulcsszót a közsféra optimalizálása jelenti, hatékony és átlátható államigazgatással. Ennek következtében átcsoportosításokra van szükség olyan ágazatokba és területekre, ahol munkaerőhiány mutatkozik.

Egészségügy: Az egészségügyi reform folytatása a finanszírozás területén, valamint a minőségi egészségügyi ellátás biztosítani mindenki számára, különösen a gyerekek és a veszélyeztetett csoportok számára.

Oktatásügy: Az oktatási reformot a gyermekek korai fejlesztéséért felelős intézményekben kell megkezdeni, be kell vezetni a kötelező középfokú oktatást és a szakiskolai gyakorlatot.

Vajdasági Magyar Szövetség

Adók: Nem akarnak adókulcsot emelni. Fegyelmezett adóbehajtásra van szükség. Teljesítenie kell az adófizetési kötelezettségét mindenkinek, éljen az északon vagy délen.

Foglalkoztatás: A VMSz már az első törvényhozás összehívásakor kezdeményezte a gazdasági és regionális fejlesztési program megalkotását. A pénzügyi végrehajtást az említett programnak megfelelően kell végezni, melynek forrását a külföldi támogatások és EU-s alapok képezik.

Nyugdíjrendszer: A nyugdíjrendszer mély reformokra szorul. Olyan rendszer iránt elkötelezett, mely a demográfiai paramétereken alapul. A rendszer átalakítását szorgalmazzák, melynek alapja a társadalmi szolidaritás kell, hogy legyen.

Nemzeti valuta: Az szeretnék, hogy az árfolyam-ingadozás az éves infláció határa körül legyen, ami napjainkban 5-6%.

Közsféra: A párt célja, hogy nagyobb legyen a kisebbségi foglalkoztatottak aránya a közigazgatásban, a közsférában és a vállalatoknál.

Egészségügy: A betegeknek egyforma minőségű betegellátás jár, függetlenül attól, hogy hol élnek. Szorgalmazzák, hogy a magán egészségügyi intézmények az egészségügyi biztosítási rendszer részeivé váljanak.

Oktatásügy: Támogatják az olyan oktatási intézmények fennmaradását, mely a kisebbségi közösségek számára biztosítja az anyanyelven való tanulást, azokkal szemben ahol csak szerb nyelven tudnak tanulni a diákok. A diplomahonosítás egyszerűsítésén fognak dolgozni.

Szandzsáki Demokratikus Akciópárt

Adók: Adókedvezmény biztosítása azon vállalkozások számára, melyek tíz főnél több személyt foglalkoztatnak, továbbá az adóterhek csökkentését szeretnék elérni.

Foglalkoztatás: A fenntartható fejlődés érdekében a fejletlen területeken kell ösztönözni a foglalkoztatás növelését projektek keretében. Elsősorban a mezőgazdasági beruházások fokozására van szükség, mivel hitük szerint Szerbiában a mezőgazdaságnak, a biogazdálkodásnak és az ökoturizmusnak van jövője.

Nyugdíjrendszer: A nyugdíjemelésnek a bérek növekedését kell követniük. Vissza kell adni a nyugdíjalap eszközeit. Ösztönözni kell a munkáltatókat, hogy a foglalkoztattak számára kössenek életbiztosítást.

Nemzeti valuta: A kivitel fokozása és az exportnövelés a megoldás. Tervük szerint kistermelői szövetkezetet hoznak létre, mivel elaprózva nem tudják teljesíteni a nagy nemzetközi ügyfelek igényeit.

Közsféra: Elkötelezettek az állami és a magánszféra közötti partnerségben, különösen azért, mert az állami tulajdonú vállalatok magas költséggel működnek.

Egészségügy: Jobban felszerelt kórházakra és egészségházakra van szükség. A távoli területeken élők számára is hozzáférhetővé kell tenni az egészségügyi szolgáltatásokat. Valamennyi egészségügyi dolgozó méltányos fizetést kapjon.

Oktatásügy: Radikális reformra van szükség a tantervek területén, melyek újbóli megalkotásához a piaci szereplők, a helyi közösségek és az ország véleményét is figyelembe kell venni. A gyerekek számára biztosítani kell a megfelelő életkörülményeket, taneszközöket és teljes biztonságot az iskolákban.

Demokratikus Cselekvés Pártja

A párt az „európai értékek szellemében” kívánja a dél-szerbiai albánok problémáit megoldani. Ellenzik a bejelentett rendkívüli népszámlálást Preševo, Bujanovac és Medveđa községekben, mert a „számlálás” nem lehet megoldása az „ott élő albánok mindennapi problémáinak”.

A kampányköltségeket illetően a CeSID felmérése szerint az SNS 4,5 millió eurót, a szocialisták pedig 1,5 millió eurós költséggel a másodikak a pártok között; a kampánykiadások négyötödét fordították hirdetésekre, ebből 90%-ot televíziós reklámra.¹¹

4. A választások eredményei

A 2014-es előrehozott parlamenti választások eredményeként a Szerb Haladó Párt – a közvélemény-kutatásoknak megfelelően – kimagasló támogatottságot sikerült elérniük, amelynek következtében 158 mandátumuk lesz (lásd: 2. számú mellékletet). Ekkora többséget

¹¹ CeSID: Háromszor kevesebb pénzt költöttek a kampányra, mint 2012-ben. Forrás: vajma.info

a demokratikus korszakban még egyetlen pártnak sem sikerült kapnia, így a kampány folyamán ígért reformokra megkapták a felhatalmazást a haladók. A klasszikus jobboldal egyetlen pártjaként az SNS lesz az, amely parlamenti munkában ki tud emelkedni a parlamenti többsége révén. A baloldal súlyos vereséget szenvedett a választásokon.

A 2007-2012 között kormányzó Demokrata Párt hatalmas támogatói csökkenést könyvelhetett el, mivel a korábbi 67 mandátumukból mindösszesen 19-et sikerült megtartani. Hasonló támogatottságot ért el (18 mandátum) az Új Demokrata Párt – Zöldek, melyet a 2014 januárjában a DS-ből kivált Boris Tadić (Szerbia államfője 2004-2012 között) vezetett. A baloldal fragmentáltságát tovább erősíti a szocialisták helyzete, akiknek azonban sikerült megtartaniuk a korábbi 44 képviselői helyüket. A helyzet pikantériája az, hogy az SPS több szavazatot kapott, mint a két demokrata párt együttvéve. A haladókon túl a kisebbségek is sikerrel zárták a 2014-es választásokat, ugyanis mindhárom pártnak sikerült eggyel megnövelnie a képviselőik számát (a magyaroknak hat, a bosnyákoknak három, az albánoknak pedig két képviselőjük lesz az új törvényhozásban). A Szerbiai Demokrata Párt mandátum nélkül maradt, csakúgy, mint a korábban folyamatosan kormánypárti URS (korábban G17Plusz), illetve a liberálisok. Ezzel pedig a rendszerváltó elit java része kiesett a parlamentből.

5. A pártrendszer megváltozásának okai

Peter Mair¹² szerint a stabil társadalmi törésvonalak, a választási törvények és a politikai intézmények elősegíthetik a pártrendszerek stabilizálódását, azonban a társadalmi viszonyok megváltozása nem feltétlenül hozza magával a pártrendszerek megváltozását. Mair elmélete szerint egy egyenes kezdő és végső pontja jelzi a nyitott és a zárt pártrendszert, az egyes országok adott időben létező rezsimjei ezen helyezhetőek el.

- 1) Nyitott pártrendszer: Akkor beszélhetünk nyitott rendszerről, ha amennyiben könnyű a pártalapítás (pl. adminisztráció könnyűsége, alapító tagok alacsony száma, stb.), és a parlamentbe való bejutás is egyszerűnek számít, valamint alacsony a szabályozottság is.
- 2) Zárt pártrendszer: Zárt pártrendszer esetében állandósulnak a koalíciós partnerek és a kormányzati pozícióba kerülők köre szűk.

Minden pártrendszer nyitottként indul, majd fokozatosan bezárul. Amennyiben a bezárás megtörtént, szétrobban és újra kinyílik, majd kezdődik előről a folyamat.

A pártrendszer nyitásának okai:

- új párt lép be a pártrendszerbe,
- koalíciós minták megváltoznak,
- egy botrányba belebukik az egész pártrendszer.

Ha magyarázatot szeretnénk találni a 2014-es szerbiai választási eredményeire, akkor a mairi elmélet segítséget jelenthet számunkra. Ennek megfelelően a következő okokra vezethető vissza a szerbiai pártrendszer megváltozása és a pártok támogatottságának a megváltozása:

¹² Mair 1990.

- A Szerb Haladó Párt, mint új párt megjelenése: A szerbiai politikatörténetből tudhatjuk, hogy a Szerb Radikális Párt a demokratikus rendszerváltás után mindig nagy támogatottsággal rendelkezett, azonban koalíció-képtelen volt a többi parlamenti párttal, így ellenzékben politizáltak képviselőik. A folyamatos ellenzéki szerep azonban a párt holdudvarát és magát a párttagokat is negatívan érinti, mivel reális esély nem volt arra, hogy tovább növeljék a szavazatokat, így viszont nem tudtak kormányra kerülni. Ennek a problémának az orvoslására tett lépéseket Tomislav Nikolić és Alexander Vučić (előbbi a radikálisok alelnöke, utóbbi a párt főtitkára volt – a pártot gyakorlatilag Nikolić irányította, mivel a pártelnök Vojislav Šešelj az ICTY előtt várja perét) 2008 őszén. Először a két vezető megalakította a „Hajrá, Szerbia” frakciót a törvényhozásban, majd több radikális társukkal kiléptek a korábbi pártjukból és megalapították a mérsékelt jobboldali ideológiát valló haladó pártot. A váltás következtében a Nyugat szemében is maguk mögött tudhatták korábbi radikális múltjukat és egy európai jobboldali pártot irányítottak. A politika perszonalizációja következtében pedig a soron következő választásokon sikerült a radikális szavazókat maguk mellé állítaniuk, így meghatározó erővé válniuk a parlamentben.
- Sikeres kormányzás: 2012-ben a haladóknak sikerült a kormányba is részt venniük. A szocialisták való közös kormányzás alatt sikerült egy sor olyan témát napirendre tűzniük és megvalósítaniuk, amely mind a Nyugat, mind pedig a szerbiai választók szemében sikert aratott. Ennek értelmében jól megválasztott téma volt a korrupció elleni küzdelem, és annak a felsőbb szintekig való véghezvitele (gazdasági és politikai elit, vagy akár a rendőrség és a titkosszolgálat keretében). A korrupció elleni küzdelem az egész pártrendszer megrázta, így több botrány is napvilágot látott a haladókhöz közeli bulvárlapok hasábjain. Kormányzásuk idején meglepték mindazokat a lépéseket, amelyeket a demokraták korábban nem tettek meg, így sikerült normalizálni a helyzetet a szomszédos államokkal. A legnagyobb sikernek a Koszovóval kapcsolatos tárgyalások jelentették, melyeket sikerült elfogadtatniuk a társadalommal is. Tehát összességében sikeres két év állt a hátuk mögött a kormányzás területén. Bizonyították a polgároknak, hogy hatalmon képesek megtenni azokat a lépéseket, amelyeket mások elodáztak, és csak a közvélemény-kutatások eredményeit figyelték.
- A rendszerváltó elit bukása: A 2014-es választások eredményeit figyelve szembetűnő, hogy azon a 2000-es átalakulás pártjai rosszul szerepeltek vagy ki is estek a törvényhozásból. Ennek hátterében az állhat, hogy szinte mindegyik párt már a kormánykoalíció részese volt, az ország helyzete azonban nem javult, hiába ígértek meg mindent a pártok a korábbi választások alkalmával. Az emberek csalódtak ezekben a pártokban és vezetőikben, így a mérleg nyelve a jól teljesítő haladók mellé állhatott, ha racionálisan gondolkodtak a polgárok.
- Ellenzéki személyi rivalizálás: A 2012-es választások után a Demokrata Párton belül megindult a személyi felelős keresése. Ennek nyomán a párton belül két tábor alakult ki: az egyik Boris Tadić (pártelnök és volt államfő) csoportja, a másik pedig Belgrád főpolgármestere (Dragan Đilas) köré csoportosuló párttagok voltak. A választási kudarc felelősének a keresése elmérgesítette a helyzetet, így végül 2014 januárjában Boris Tadić és több tagtársa kilépett a DS-ből és belépett a 2007-ben alapított Zöldek

Pártjába, mely új néven Új Demokrata Párt–Zöldek indult a választásokon. A párton belüli feszültség a média nyilvánossága előtt zajlott, ami nem tett jót a párt támogatottságának. A régi és új demokraták egymás lejáratása közepette történt meg az előrehozott választások kiírása, ennek nyomán a polgárok láthatták, hogy még egymással sem tudnak megegyezni, nemhogy az országot kormányozzák, így sokan csalódtak bennük.

- Alexander Vučić személyi kultusza és a haladók kampányfőlénye: A választások kiírását megelőzően már fél évvel a „levegőben volt” annak lehetősége, hogy a kormány nem tölti ki a megbízatási idejét. Ennek fényében a haladók már előre készülhettek választási programmal, illetve kampánystratégiával és a számukra legmegfelelőbb időben kezdeményezhetik az előrehozott választásokat, így azokra ők már sikeresen előkészültek. A gyakorlatban ez meg is történt. A Szerb Haladó Pártnak sikerült hatalmas kampányt folytatniuk, melyben a párt elnöke, Alexander Vučić volt az ígéret az ország helyzetének rendbetételére. A kampány folyamán sikeresen apelláltak a politika perszonalizáltságára és a vezetőt sikerült egy kompetens politikusként bemutatniuk, aki megoldás a jelenlegi helyzetre. Ez a kampánykommunikáció sikeresnek minősült, annál is inkább, mivel a szerbiai állami média a kormánypártoknak kedvez, így több emberhez tudták eljuttatni a személyi kultusszal átítatott üzenetet.

6. Vučić-kormány és programja

A választások estéjén mindenki számára bebizonyosodott, hogy a Szerb Haladó Párt lesz az, aki kormányt alakíthat Szerbiában. A kérdés innentől kezdve az volt, hogy a minősített többség érdekében és a gazdasági reformok minél szélesebb támogatottságáért koalícióra lép-e valamely parlamenti párttal vagy sem. Vučić a szavazás után kijelentette, hogy a parlamentbe bejutott pártok vezetőivel megbeszéléseket fognak folytatni a lehetséges együttműködésről. Ezt a felhívást a Demokrata Párt a korábbi nyilatkozataival összhangban elutasított, a többi párt azonban részt vett az egyeztetéseken. A kormányalakítás vezetője értelemszerűen Alexander Vučić, az SNS elnöke, leendő miniszterelnök. A VMSZ, a szocialisták és az Új Demokrata Párt vezetője Boris Tadić is részt vett a külön-külön lefolytatott megbeszéléseken. Tadić nem volt hajlandó a szocialistákkal egy kormányban dolgozni, így velük megszakadtak a tárgyalások. Végül 2014. április 15-én a leendő kormányfő bejelentette, hogy a Vajdasági Magyarok Szövetségével és a szocialistákkal lépnek kormánykoalícióra.¹³

A kormányzati szerkezetet illetően Vučić már kezdetektől azt hangsúlyozta, hogy ez lesz Szerbia történetének legkisebb kabinetje, összesen 17 kormánytag vesz részt a munkában. A korábbi kormányzásnak megfelelően a haladók javarészt pártonkívüli szakembereket neveznének ki a tárcák irányítására, így a programorientáltság felé mozdulnának el a hivatali zsákmanórendszer logikájából. A magyar kisebbségi párt vezetője a kormányzás támogatásáért cserébe nem kér miniszteri helyeket a pártnak – habár a haladók ezt is

¹³ Vučić: SNS – SPS – VMSZ, ez az új kormány. Forrás: vajma.info

felajánlották – hanem államtitkári pozíciókat szeretnének birtokolni, ami meg is történt, ugyanis öt államtitkár delegálhatnak a kormányba.¹⁴

A haladók elnöke a választások után azonnal nekilátott a kormányprogram megírásának, mely alapjaiban véve a haladók választási programján alapul. Ennek módosítására a koalíciós tárgyalás fényében került sor, ugyanis a VMSz csak a saját programjának a haladók általi elfogadása árán volt hajlandó csatlakozni a hatalmi többséghez, csakúgy, mint a szocialisták.¹⁵ A kétharmados többségre azért van szükség, mert a haladók alkotmánymódosításokat szeretnének végrehajtani a 2006 óta hatályban lévő alaptörvényen annak érdekében, hogy a koszovói kérdést rendezzék, illetve a gazdasági-társadalmi reformokat véghezvigyék. A gazdasági helyzet tarthatatlansága nyomán gyökeres reformokra van szükség, ennek keretében az állami vállalatok szerkezetét át kell alakítani – ami becslések szerint a 70-80%-uk csődjét jelenti majd –, csökkenteni kell a közigazgatásban dolgozók számát, munkahely-teremtést ösztönözni (napjainkban a becslések szerint 30%-os a munkanélküliség, aminek nyomán évente 32.000 ember vándorol el az országból), továbbá az egészségügyet, a szociális és nyugdíjrendszert is át kell alakítani. Ezekhez a lépésekhez azonban elsősorban bátorságra van szükség, ugyanis ezen lépések negatív következménnyel fognak járni a kormánypártok számára. Egyes vélemények szerint ha ezeket a reformokat a következő fél évben, kilenc hónapban nem kezdik meg, akkor az IMF is kihátrál Szerbia mögül.¹⁶ Az ország helyzetének tarthatatlanságára utalt Tomislav Nikolić is, aki szerint „Vučić kormánya kell, hogy legyen Szerbia újabb kori történelmének legkomolyabb kormánya, mert ez az ország utolsó esélye”.¹⁷

Alexander Vučić kormánya nehéz lépések megtételére és az ország megreformálására törekszik, amelyhez hozzáadódik az Európai Unióval folytatott csatlakozási tárgyalások lebonyolítása is. Az államfő szerint olyan kormánya lesz Szerbiának, mely se nem oroszbarát, se nem Európa-párti, hanem szerbpárti.¹⁸ Számos konfliktus kerül még a jövőben felszínre ezen problémák nyomán, így kérdéses lehet, hogy a kormánykoalíció mennyire tud egységes maradni, illetve ez a haladó párt szétforgácsolódása bekövetkezik-e idő előtt, és a kormány kitölti-e a négyéves megbízatását.

¹⁴ *Megalakult az új szerbiai parlament.* Forrás: vajma.info

¹⁵ *Koalícióra lép az SNS és a VMSZ.* Forrás: vajma.info

¹⁶ *Tony Verheijen: Szerbiának kilenc hónapja van a reformokra.* Forrás: vajma.info

¹⁷ *Nikolić: Ha Vučić nem jár sikerrel, nem tudom, hogyan tovább.* Forrás: vajma.info

¹⁸ *Tomislav Nikolić: Az új kormány nem lesz sem oroszbarát, sem Európa-párti, hanem szerbpárti.* Forrás: vajma.info

Felhasznált irodalom

A miniszterek nem szívesen nyilatkoznának a kampánytevékenységről. Forrás: vajma.info¹⁹

Blic. 2014. március 7-i választásokról szóló különszáma

CeSID: Háromszor kevesebb pénzt költöttek a kampányra, mint 2012-ben. Forrás: vajma.info²⁰

Előrehozott választás jöhet Szerbiában. Forrás: index.hu²¹

Izborne liste za izbore za narodne poslanike u Narodnu Skupštinu Republike Srbije. 2014. március 16.²²

Huszka Beáta (2014): *Előrehozott választások Szerbiában – meglepetések nélkül.* MKI-elemzések, 2014/02.²³

Koalícióra lép az SNS és a VMSZ. Forrás: vajma.info²⁴

Mair, Peter (szerk.) (1990): *The West European Party System.* Oxford University Press

Március 16-án lesznek az előrehozott választások Szerbiában. Forrás: hvg.hu²⁵

Megalakult az új szerbiai parlament. Forrás: vajma.info²⁶

Megszavazták az átalakított szerbiai kormányt. Forrás: vajma.info²⁷

New poll shows Serbians like anti-corruption push. Forrás: b92.net²⁸

Nikolić: Ha Vučić nem jár sikerrel, nem tudom, hogyan tovább. Forrás: vajma.info²⁹

Tomislav Nikolić: Az új kormány nem lesz sem oroszbarát, sem Európa-párti, hanem szerbpárti. Forrás: vajma.info³⁰

¹⁹ <http://www.vajma.info/cikk/szerbia/20291/A-miniszterek-nem-szivesen-nyilatkoznak-a-kampanytevenysegről.html>

²⁰ <http://www.vajma.info/cikk/szerbia/20239/CeSID-Háromszor-kevesebb-pénzt-költöttek-a-kampányra--mint-2012-ben.html>

²¹ http://index.hu/kulfold/2014/01/26/elorehozott_valasztas_johet_szerbiaban/

²² http://www.rik.parlament.gov.rs/latinica/propisi_frames.htm

²³ <http://www.kulugyiintezet.hu/pub/displ.asp?id=GCKNNI>

²⁴ <http://www.vajma.info/cikk/szerbia/20318/Koalicióra-lep-az-SNS-es-a-VMSZ.html>

²⁵ http://hvg.hu/vilag/20140129_elorehozott_valasztas_szerbia

²⁶ <http://www.vajma.info/cikk/szerbia/20327/Megalakult-az-uj-szerbiai-parlament.html>

²⁷ <http://www.vajma.info/cikk/szerbia/19140/Megszavaztak-az-atalakitott-szerbiai-kormanyt.html>

²⁸ http://www.b92.net/eng/news/society.php?yyyy=2012&mm=11&dd=07&nav_id=83042

²⁹ <http://www.vajma.info/cikk/szerbia/20322/Nikolic-Ha-Vucic-nem-jar-sikerrel--nem-tudom--hogyan-tovabb.html>

Tony Verheijen: Szerbiának kilenc hónapja van a reformokra. Forrás: vajma.info³¹

Vučić: SNS – SPS – VMSZ, ez az új kormány. Forrás: vajma.info³²

Újabb korrupciós ügyet lepleztek le Szerbiában. Forrás: hvg.hu³³

³⁰ <http://www.vajma.info/cikk/szerbia/20217/Tomislav-Nikolic-Az-uj-kormany-nem-lesz-sem-oroszbarat--sem-Europa-parti--hanem-szerbparti.html>

³¹ <http://www.vajma.info/cikk/szerbia/20214/Tony-Verheijen-Szerbianak-kilenc-honapja-van-a-reformokra.html>

³² <http://www.vajma.info/cikk/szerbia/20321/Vucic-SNS-8211-SPS-8211-VMSZ--ez-az-uj-kormany.html>

³³ http://hvg.hu/vilag/20121124_Ujabb_korrupcios_ugyet_lepleztek_le_Szerb

Mellékletek

1. számú melléklet: A pártok támogatottsága a közvélemény-kutatások eredményei alapján

Időszak	KVK	SNS	DS	SPS	DSS	URS	LDP	SRS	Dveri	NDS	Egyéb
2014.02.22-28.	Ninamedia	44,9	10,4	13,9	6,9	3,6	4,6	2,8	3,1	7	2,8
2014.02.22-28.	CESID	44	7	13	5	4	6	3	4	8	6
2014.02.23-25.	Ninamedia	45,2	9,9	13,1	7,2	3,8	4,8	2,9	3	6,1	4
2013.02.16.	Faktor Plus	44,6	9,1	13	6,8	n.a.	5,2	n.a.	n.a.	8,1	13,2
2014.02.15.	Informer	48,8	6,1	9,4	7,8	5,3	4,7	1,4	2,9	8,6	5
2014.02.15.	Ipsos Strategic Marketing	50,1	4,2	13,2	6,8	2,8	5,1	2	2,2	11,8	1,9
2014.02.16-18.	Ninamedia	44,9	10,2	13,8	6,8	3,1	4,6	3	2,9	5,9	4,8
2014.02.15.	Faktor plus	41,4	10,2	13,2	7,0	2,7	5,1	2,3	3,0	7,8	7,3
2014.02.14.	Ninamedia	44,1	14,2	15,1	6,1	3,1	4,7	3,4	n.a.	n.a.	9,3
2014.02.05-06.	Faktor plus	43,0	11,6	13,1	7,0	2,6	5,2	2,8	n.a.	6,8	n.a.
2014.02.05.	Ninamedia	44,7	14,1	12,6	7,1	3,3	4,0	3,1	n.a.	n.a.	11,1
2014.01.20-26.	Faktor plus	42,1	13,9	10,5	6,8	2,8	5,0	2,4	1,9	n.a.	4,3

Forrás: A szerző gyűjtése

2. számú melléklet: Szerbiai választási eredmények (2008-2014)

Párt		2008.05.11. (61,35%)	2012.05.06. (57,80%)	2014.03.16. (53,09%)
Demokrata Párt (ZES)	DS (ZES)	64 (102)	67	19
G17Plusz/Szerbia Egyesült Régiói	G17+/URS	ZES	16	-
Szerb Radikális Párt	SRS	78	-	-
Szerbiai Demokrata Párt	DSS	30	21	-
Új Szerbia	NS	DSS	SNS	SNS
Szerbiai Szocialista Párt – Szerbiai Egyesült Nyugdíjas Párt – Egységes Szerbia	SPS-PUPS-JS	20	44	44
Liberális Demokrata Párt	LDP	13	19	-
Magyar Koalíció (VMSZ)	MK	4	5	6
Bosnyák Lista az Európai Szerbiáért	BLZES	2	2	3
Preševói-völgyi Albánok Koalíciója	KAPD	1	1	2
Szerb Haladó Párt	SNS	-	73	158 (SPO, NS, SDPS, PS)
Mind Együtt	SZ	-	1	-
Egyik sem a felkínált válaszok közül	NPO	-	1	-
Új Demokrata Párt	NDS	-	-	18
Összesen (kormánytöbbség)	-	250 (129)	250 (133)	250 (208)

Forrás: RIK

1. Homoszexuálisok helyzete Oroszországban

1993 meghatározó év volt az oroszországi LGBT-közösség számára, ekkor került sor a homoszexualitás dekriminalizálására, amely a továbbiakban megszűnt bűncselekmény lenni. Ám hiába garantálja az orosz alkotmány az állampolgárok egyenlőségét, ezt a homoszexuálisok a gyakorlatban a legkevésbé sem tapasztalják. Fokozottan igaz ez az állítás az utóbbi évekre, amelyek az emberi jogok erőteljes megnyirbálását hozták el az orosz társadalom és különösen a homoszexuális emberek számára. A nem tradicionális szexuális kapcsolatok propagandáját és az azonos nemű párok által történő örökbefogadást tiltó törvények pedig valószínűleg csak egy folyamat kezdetét jelentik az állam meleg ellen irányuló küzdelmében.

Vannak azonban a homoszexuálisok jogait illetően olyan területek, mint például az azonos neműek házasságának kérdése, amelyek egy nyugati, nyitottabb és elfogadóbb környezetben is komoly társadalmi vitákat generálnak. Oroszországban sohasem merült fel komolyabban a meglegházasság legalizálásának gondolata, egy eset kapcsán mégis foglalkozott vele az Alkotmánybíróság. Miután két férfi házasságának bejegyzését a hatáskörrel rendelkező szerv megtagadta, majd a bírósági felülvizsgálat sem vezetett eredményre, az AB a beérkezett kérelemre reagálva kimondta, hogy a család rendeltetése a szülés és a gyerekevelés, a házasság pedig egy férfi és egy nő biológiai egysége.¹ Az említett döntés nem igazán meglepő egy olyan államban, ahol a társadalom csaknem háromnegyede elutasítja a homoszexualitást.² Az oroszok többsége, különösen a vidéken élők meglehetősen konzervatívak, de a viszonylag erős homofóbia magyarázata lehet a vallás kitüntetett szerepe is. Az ország lakosságának túlnyomó többségét az ortodox keresztények teszik ki, akik az állam és az egyház szoros viszonyának köszönhetően egyre nagyobb befolyással bírnak a politikára is, miként ez Putyin elnök és az ortodox vallási vezető, Kirill pátriárka kapcsolatában is megmutatkozik. A második legnagyobb vallási közösséget az iszlám követői alkotják, ám a muszlimok sem a homoszexuális kapcsolatok iránti toleranciájukról ismertek. A kommunizmus örökségként él tovább főként a falusi, alacsonyabban iskolázott rétegek körében a nézet, mely szerint a homoszexualitás csupán nyugati import, ami megfertőzte az orosz társadalmat.³ Egyesek az alacsony születései rátát is a homoszexuálisok rovására írják, noha ez a feltevés már csak azért sem helytálló, mert az utóbbi években lassan ugyan, de elkezdett nőni a születések száma az országban.⁴

Nehézségek nemcsak individuális, hanem közösségi szinten is érik a homoszexuálisokat szervezeteik bejegyzésével, működésével kapcsolatban. 2012-ben az orosz törvényhozás elfogadta a többnyire csak „külföldi ügynök törvényként” emlegetett jogszabályt, mely a más

¹ Moscow Helsinki Group: *Situation of Lesbians, Gays, Bisexuals and Transgenders in the Russian Federation 2009*.

² Pew Research (2013): *The Global Divide on Homosexuality*. Pew Research Global Attitudes Project, 2013. június 4.

³ *Convenient Targets The Anti-„Propaganda” Law & the Threat to LGBT Rights in Russia*. Forrás: humanrightsfirst.org, 2013 augusztus

⁴ *Fegyeralnaja Szluzsba Goszudarsztvennoj Sztatyisztjiki*

államok támogatásában részesülő civil szervezeteket arra kötelezi, hogy külföldi ügynökként vetessék magukat nyilvántartásba, ez a törvény pedig több LGBT szervezetet is érint. Egyébként sem egyszerű a helyzete a melegeket képviselő NGO-knak, az engedélyezést végző hatóságok különféle okokra hivatkozva időről-időre megtagadják tőlük a regisztrációt. Gyakori elutasító indok az extrémizmusra, a társadalom veszélyeztetésére, a homoszexuális propagandára való hivatkozás.

Az LGBT-közösséghez tartoznak a transzneműek is, akiknek sajátos külseje nem könnyíti meg a társadalomba való integrálódásukat. Mivel másságuk általában már ránézésre szembetűnik, nagyobb eséllyel válnak homofób indíttatású támadások áldozataivá. Oroszországban egyébként 1997 óta legális a nem-változtatás a hivatalos dokumentumokban, ám ennek ellenére sok hivatal megtagadja az eljárás lefolytatását.

2. Melegfelvonulások

A homoszexualitás dekriminalizálásának tizenharmadik évfordulóján, 2006-ben került megrendezésre először a Moscow Pride. A moszkvai melegfelvonulások érdekessége, hogy 2006 óta minden évben megrendezésre kerülnek, noha a szervezők eddig egyetlen alkalommal sem kapták meg a szükséges engedélyeket. Moszkva város polgármesteri tisztségét 1992 és 2010 között betöltő Jurij Luzskov egyenesen sátáninak nevezte a menetet, s kijelentette, hogy soha nem adja beleegyezését a megtartásához.⁵ Utódja, Szergej Szobjanyin sem tér el a korábbi gyakorlattól, olyannyira nem, hogy 2012-ben egy moszkvai bíróság száz évre betiltotta a moszkvai melegfelvonulásokat. A jellemzően május hónapban megrendezésre kerülő Pride szinte sohasem zajlik le atrocitások nélkül. Több alkalommal ellentüntetők zavarták meg a menetet, 2007-ben pedig a rendőrség néma asszisztálása mellett megtámadták az esemény békés résztvevőit, s ezek után mégis inkább a felvonulókat, mintsem a rájuk támadó rendbontókat tartóztatták le a rend őrei.⁶

A moszkvai melegfelvonulások egyik főszervezője, Nyikolaj Alekszejev több kérelmet is benyújtott a Strasbourgi Bírósághoz, mire 2010-ben döntés született az ügyében. A kérelmező sérelmezte, hogy a hatóságok rendszeresen megtagadták a menet engedélyezését, amellyel több ponton megsértették az Emberi Jogok Európai Egyezményét. Véleménye szerint ennek fő oka a moszkvai polgármester homoszexualitást helytelenítő álláspontja volt.⁷ Az orosz kormány három érvet hozott fel a tilalom indokolására: egyrészt a közrend és közbiztonság védelmére hivatkozott, másrészt a közérkölc, harmadrészt pedig mások jogainak és szabadságának védelmére. A bíróság azonban ezeket nem fogadta el, döntésében helyt adott Alekszejev kérelmének, s elmarasztalta az orosz államot. Megállapította az egyezmény 11. cikkének (gyülekezés és egyesülés szabadsága), 13. cikkének (hatékony jogorvoslathoz való jog) és 14 cikkének (megkülönböztetés tilalma) megsértését. A 11. cikk kapcsán a bíróság kimondta, hogy egy kisebbség békés gyülekezési és egyesülési joga gyakorlásának nem lehet a feltétele, hogy azt a többség elfogadja. Az, hogy fennáll a zavargások kockázata, még nem

⁵ Yuri Luzhkov, Mayor of Moscow, Calls Gay Parade „Satanic”. Forrás: The Huffington Post, 2010. január 25.

⁶ 2007: Second Moscow Pride Festival, from May 25 to May 27. Forrás: GayRussia.eu

⁷ Johnson, Paul (2011): *Russian Ban on Homosexual Propaganda Violates Human Rights*. Forrás: JURIST, 2011. december 1.

elegendő ok a betiltásra. A 14. cikk kapcsán pedig azt állapította meg, hogy Alekszejevet hátrányos megkülönböztetés érte szexuális irányultsága miatt, mivel a tilalom fő oka a hatóságok rosszállása volt a homoszexualitás hirdetése kapcsán. Oroszországnak végül 12 ezer euró nem vagyoni kártérítést kellett fizetnie, továbbá megtérítenie a panaszos költségeit.⁸ Bár az EJEB ítéletei kötelező erővel bírnak, hiányzik a hozzájuk fűződő szankció, így ennek fényében aligha lehet csodálkozni azon, hogy Oroszországban a strasbourgi döntés óta sem engedélyezték a menet megtartását.⁹

3. Hátrányos megkülönböztetésen alapuló törvények

A 2013 nyarán elfogadott, homoszexuális propagandát tiltó törvény nem volt előzmények nélküli, a szövetségi törvény hatályba lépése előtt regionális szinten már születtek hasonló jogszabályok. Elsőként Rjazany régió törvényhozása szavazott meg egy ilyen törvényt 2006-ban, majd a következő években követte őt többek között Arhangelszk (2011), Szentpétervár (2012) és Novoszibirszk (2012), s a 2012-es év végére már összesen kilenc régióban tiltották valamilyen formában a homoszexuális propagandát, míg több helyen, így például Moszkvában is tervben volt hasonló törvény meghozatala. A rjazanyi jogszabály kapcsán az Oroszországi Föderáció Alkotmánybírósága megállapította, hogy az nem sért alkotmányos alapjogokat, mivel a család, az anyaság és a gyermekkor olyan tradicionális értékek, amelyek az orosz társadalom megőrzésének és fennmaradásának alapját jelentik, ezért különleges állami védelmet igényelnek.¹⁰ Egy, a homoszexuális propagandát tiltó szövetségi szintű törvény elfogadásának gondolata sem most merült fel első ízben, ám Putyin két korábbi elnöki ciklusa alatt benyújtott hasonló javaslatok akkor még sorra elbuktak a politikai vezetés ellenállásán. Az azóta eltelt években bekövetkezett változást jól példázza, hogy Alexander Zsukov 2004-ben mint miniszterelnök-helyettes ellenezte a törvényjavaslatot, ám 2013-ban a Duma alelnökeként megszavazta azt, az Orosz Olimpiai Bizottság elnökeként pedig teljes mellszélességgel kiállt a védelmében. A 2012-ben harmadik ciklusát kezdő Vlagyimir Vlagyimirovics igen hamar nyilvánvalóvá tette, hogy az elnöki székbe való visszatérése egyúttal az orosz politikában egy komoly irányváltást is jelent. Sorban születtek az alapvető emberi jogokat korlátozó rendelkezések, kezdve az egyesülési szabadságtól a gyülekezési szabadsáig vagy a meleg jogaiig. Utóbbi kapcsán a legnagyobb nemzetközi visszhangot a már említett, nem tradicionális szexuális kapcsolatok propagandáját a kiskorúak körében tiltó törvény váltotta ki, amely 2013. június 30-án lépett hatályba, egy nappal azután, hogy Putyin elnök ellátta a kézjegyével. A szavazási procedúra meglehetősen gördülékenyen zajlott a törvényhozási szakaszban, mind az alsó- mind a felsőház egyetlen ellenszavazat nélkül, egyhangúlag fogadta el a javaslatot, melyet Novoszibirszk régió parlamentje nyújtott be. Az eredeti törvényjavaslat még a homoszexuális propagandát tiltotta volna, ám a Duma Jogi Osztályának kifogása után ezt nem tradicionális szexuális kapcsolatok propagandájára

⁸ Case of Alekseyev v. Russia (Application nos. 4916/07, 25924/08 and 14599/09), Strasbourg, 2010. október 21.

⁹ Human Rights Watch (2013): *World Report 2013, Events of 2012*

¹⁰ *Discrimination and Violence Against Lesbian and Bisexual Women and Transgender People in Russia*, Shadow Report for the 46th CEDAW Session, Prepared by the Inter-Regional Social Movement „Russian LGBT Network”

módosították, noha azt továbbra sem határozták meg, mit is takar pontosan a fenti kifejezés. A törvény csupán a propaganda definícióját írja le a következőképpen: kiskorúak számára történő olyan információterjesztés, amely a nem tradicionális szexuális orientáció kialakulását célozza, vonzóvá teszi a nem tradicionális szexuális kapcsolatokat, egyenlő értékűnek mutatja a hagyományos és a nem hagyományos szexuális kapcsolatokat, illetve felkelti az érdeklődést az ilyen kapcsolatok iránt, ha az említett cselekmények nem valósítanak meg bűncselekményt. Majd a kiszabható büntetések neméről és mértékéről rendelkezik, különbséget téve aszerint, hogy magánszemély, hivatalos személy vagy jogi személy az elkövető, az említett sorrendben nő ugyanis a pénzbüntetés összege. Magánszemélyek 4 ezertől 5 ezer rubelig terjedő pénzbüntetéssel sújthatóak,¹¹ hivatalos személyeknél már akár az 50 ezer rubelt is elérheti az összeg, míg jogi személyek 1 millió rubelt is fizethetnek vagy pedig működésük 90 napos felfüggesztésével büntethetőek. Megnevez egy minősített esetet is a törvény: akkor, ha a média felhasználásával vagy interneten keresztül kerül sor a propaganda megvalósítására, szigorodnak a büntetési tételek és mindhárom elkövető-típusnál emelkedik a bírság összege. Eltérő rendelkezések vonatkoznak a külföldi állampolgárokra, akiknél a pénzbüntetés alternatívája lehet a 15 napos elzárás, ám mindkét büntetési nemmel együtt jár az Oroszországi Föderáció területéről történő kiutasítás.

Nem sokkal a törvény hatályba lépése után, 2013 júliusában egy holland stáb tagjai kényszerültek azonnali hatállyal elhagyni Oroszországot, miután a pénzbüntetés kifizetését követően 3 évre kiutasították őket az országból. A filmesek a Murmanszkban élő meleg közösség életéről forgattak, amikor a hatóságok rajtuk ütöttek és letartóztatták őket, a felvételeken ugyanis látható amint egy tizenhét éves, tehát még kiskorú fiatalember nyilatkozik a holland csoportnak.¹² 2014 januárjában egy újság szerkesztőjét ítélte első fokon 50 ezer rubelre Habarovszk város bírósága, mert egy meleg tanárral készült interjúban a tanár szavait idézve megjelent egy olyan mondat, mely szerint a homoszexualitás normális dolog.¹³

Számos kritika érte a törvényt, egyrészt a meleg hátrányos megkülönböztetése, másrészt alkotmányellenessége és nemzetközi jogba ütközése, harmadrészt a törvénytöredék hiányos és pontatlan megfogalmazása miatt. Oroszország olyan fontos nemzetközi egyezmények aláírója, mint az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya vagy az Emberi Jogok Európai Egyezménye, melyek rendelkezéseit sérti az említett törvény.¹⁴ De korlátozza az orosz alkotmány által garantált szólásszabadságot és a gyülekezés szabadságát is nemcsak a homoszexuálisok, hanem a társadalom minden tagja vonatkozásában. Komoly aggodalmakra ad okot, hogy a törvényalkotók nem tisztázták a szövegben megjelenő definíciókat, így különféle visszaélésekhez vezethet a jogszabály alkalmazása. A nem tradicionális orientációt ugyanúgy nem definiálja a törvény, ahogy az információterjesztést sem, így értelmezésük a nyomozhatóságokra és a bíróságokra hárul. Fontos azonban látni, hogy a törvény nemcsak az LMBT-közösséghez tartozóknak, hanem mindenki másnak a jogát sérti azzal, hogy

¹¹ 1 rubel körülbelül 7 forintnak felel meg.

¹² Johnson, Ryan (2013): *Sochi Olympic Games and Homophobia in Russia*. Forrás: Booksie, 2013. december 5.

¹³ *Editor to appeal guilty verdict and fine for gay propaganda over newspaper interview*. Forrás: The Siberian Times, 2014. február 1.

¹⁴ „*Homosexual Propaganda*” Bans: Analysis and Recommendations, International Commission of Jurists

gyakorlatilag nem lehet a nyilvánosság előtt a homoszexualitásról beszélni. Ezzel azonban éppen a védeni kívánt gyermekek tájékoztatáshoz és oktatáshoz való joga szenved csorbát. Különösen problémás lehet a meleg és leszbikus szülők helyzete, akik saját gyermekük elől is titkolni kénytelenek másságukat, ha nem szeretnék megsérteni a törvényt. A törvényt pedig már az is megvalósíthatja, ha két azonos nemű fogja egymás kezét az utcán. Mivel a gyermekek gyakorlatilag mindenhol jelen vannak, ezért a propaganda csaknem mindenhol tiltott.¹⁵ Anélkül tiltja azonban a jogszabály a homoszexuális propagandát, hogy megindokolná, valójában miért is veszélyes ez a gyermekekre nézve. A hatályba lépést követően vált érzékelhetővé egy súlyos probléma, nevezetesen, hogy a törvény gyakorlatilag legitimizálja a homofóbiát Oroszországban, a társadalmon belül eddig is meglévő intolerancia a homoszexuálisok irányába még tovább erősödött.

Röviddel a nem tradicionális szexuális kapcsolatok propagandáját tiltó törvény után egy másik, a homoszexuálisokat diszkrimináló törvényt is elfogadtak, amely alapján 2013 júliusától tilos az azonos nemű párok számára az örökbefogadás. E törvény kiegészítéséként született meg 2014 februárjában az a rendelkezés, mely a meglegházasságot elismerő államok polgárait – szexuális orientációtól függetlenül – kizárja az orosz gyermekek adoptálásából.¹⁶ 2013 szeptemberében a kormánypárt egyik képviselője egy olyan törvényjavaslatot nyújtott be az alsóházba, amely megvonná a szülői felügyeleti jogot a homoszexuális szülőktől. Noha az előterjesztő, Alekszej Zsuravljov nem sokkal később visszavonta javaslatát, ám úgy nyilatkozott, hogy mindezt csak további módosítások végett teszi, s újból benyújtja majd. Meg is tette ezt 2014 januárjában, ekkor már egy visszafogottabb verzióval jelentkezett, mely „csupán” az azonos nemű pároktól venné el gyermekeiket.¹⁷ Putyin célja, hogy megnyerje az orosz társadalom konzervatív többségét a törvény életbe léptetésével. Támogatói nem a diszkriminációt látják a törvényben, hanem a gyermekek érdekeinek védelmét, Putyinban pedig a tradicionális értékek képviselőjét.¹⁸

A Szocsiban megrendezett téli olimpia Oroszországra irányította a nemzetközi közösség figyelmét, amely nem felejtette el a homoszexuálisokat diszkrimináló intézkedéseket. A világ számos pontján tartottak tiltakozó akciókat, sokan az olimpia bojkottjára szólítottak fel. Szolidaritását kifejezve az oroszországi homoszexuális közösséggel több állam vezetője úgy döntött, távol marad a sporteseménytől. A téli olimpia résztvevőit érintő bojkott azonban egy olyan értelmetlen döntés lett volna, amely inkább az évekig keményen készülő sportolókat, mintsem az orosz államot sújtotta volna. Az olimpiai karta 6-os számú szabályára utaló Principle Six kampány a nagy nemzetközi szponzorok figyelmét szerette volna felhívni annak fontosságára, hogy befolyásukkal elítéljék a homofób orosz törvényeket és kiálljanak az LMBT-emberek jogai mellett.¹⁹ Komolyabb atrocitás nem érte a meleg sportolókat Szocsiban, ám a melegek jogaiért tüntető rendezvények megtartására sem kerülhetett sor, hisz

¹⁵ *Russia: Federal laws introducing ban of propaganda of non-traditional sexual relationships.* Forrás: Article19, 2013 június

¹⁶ Sonne, Paul: *Russia Tightens Anti-Gay Adoption Ban.* Forrás: The Wall Street Journal, 2014. február 13.

¹⁷ *Is Russia Preparing to Criminalize Gay Families?* Towleroad, 2014. január 16.

¹⁸ Leslie, Tim – Tilley, Cristen (2014): *8 things to understand about gay Rights in Russia and the Sochi Winter Olympics.* Forrás: ABC, 2014. február 11.

¹⁹ Gallagher, Paul – Thorpe, Vanessa (2014): *Russian anti-gay violence seen for the first time on camera-* Forrás: The Guardian, 2014. február 1.

az a kormány tekintélyét ásta volna alá. Putyin és más vezető politikusok ígéretet tettek arra, hogy a homoszexuális sportolókat semmilyen hátrányos megkülönböztetés nem éri majd, az orosz sportminiszter viszont kijelentette, ha kimennek az utcára és ott propagandát folytatnak a nem hagyományos szexuális orientációval rendelkező sportolók, ugyanúgy felelősségre vonás vár rájuk, mint az orosz állampolgárookra.²⁰

4. Homofóbia megjelenése a társadalomban

A homofóbia számos területen, a legkülönbözőbb formákban jelenik meg Oroszországban. Összességében azonban elmondható, hogy többnyire az LGBT-közösség azon tagjait érinti, akik másságukat megjelenésükben is felvállalják, s így egy külső szemlélő számára is azonnal egyértelművé válik orientációjuk. Különösen a transzneműekkel fordul elő gyakran, hogy megtagadják tőlük az orvosok az egészségügyi ellátást.²¹ Nem jobb a helyzet a munkahelyeken és az iskolákban sem. Ha kitudódik valakiről, hogy saját neméhez vonzódik, számolnia kell főnökei, kollégái, iskolatársai megvetésével, s még inkább problémát jelent ez a kisebb településeken, ahol mindenki ismer mindenkit, és az egész közösségből való kizárással járhat a beismerés. Miután 2013 januárjában az ismert orosz újságíró, Anton Kraszovszkij élő adásban jelentette be hogy meleg, azonnal kirúgták a televíziócsatornától. Ellenpéldaként pedig álljon itt egy másik riporter, Dmitrij Kiszeljov esete, aki egy tévévitában azt mondta, korlátozni kellene, hogy a homoszexuálisok vért adhassanak, és azt sem lenne szabad engedni, hogy a balesetben meghalt LGBT emberek szervdonorok legyenek. Kiszeljov 2013 decembere óta már az újonnan alapított állami hírügynökség, a Rosszija Szevodnya vezetői posztját tölti be.²²

A törvények hatályba lépésével egyidejűleg egy erőteljes média-kampány indult el az állami által szponzorált televízió és rádiócsatornákon, újságoknál, amely csak még tovább szítja és generálja a gyűlöletet a társadalomban. A nagyjából állami tulajdonban lévő médiumok korábban is ritkán tudósítottak a homoszexuálisokról, akkor is többnyire negatív, gyűlöletkeltésre alkalmas módon. A homoszexualitással gyakran együtt említik a mentális zavart, a HIV fertőzést és más betegségeket, de még a pedofiliát is. A nem hagyományos szexuális kapcsolatok propagandáját tiltó törvény hatályba lépése óta pedig a független, liberális sajtóban sem jelenhetnek meg a meleg közösséget pozitívan bemutató tartalmak.

A bíróságokra jellemző, hogy sok esetben nem állapítanak meg gyűlöletbűncselekményt az egyértelműen előítéletből elkövetett gyilkosságok esetében sem. A kormány pedig nem hajlandó elismerni, hogy melegeket, leszbikusokat, transzneműeket csupán a többségi társadalom tagjaitól való különbözőségük miatt támadnak és gyilkolnak meg. Az ellenszenv a rendőröknél is tapasztalható, nem mindig nyomoznak ugyanis az ilyen jellegű támadások ügyeiben, ellenben annál gyakrabban razziáznak melegek által látogatott szórakozóhelyeken, ahonnan néha minden különösebb ok nélkül visznek be szórakozó fiatalokat a kapitányságra.

2013 nyara óta a homoszexuálisok úgy érzik, a törvény felhatalmazza a társadalom homofób tagjait a bántalmazásukra. Az utóbbi években több olyan szervezet alakult, amely a

²⁰ The Council for Global Equality: *The Facts on LGBT Rights in Russia*

²¹ U. S. Department of State (2013): *Country Reports on Human Rights Practices for 2013 – Russia*

²² *Russia's chief propagandist*. Forrás: The Economist, 2013. december 10.

homoszexualitás elleni harcot tűzte zászlajára. A közösségi oldalakon szerveződő Occupy Pedophilia például szándékosan összemossa a pedofiáliát a homoszexualitással és egyszerre küzd mindkettő ellen. A szervezet különösen a nagyvárosokban aktív, országsszerte több mint harminc városban vannak csoportjaik, amelyek sajátos módszerrel próbálják „jobb belátásra téríteni” a saját nemükhöz vonzódókat. Társskereső oldalakon találkozókat beszélnek meg áldozataikkal, elrabolják, bántalmazzák őket, majd mindezt videóra veszik és elrettentésképpen megosztják a nyilvánossággal.²³

A bántalmazottak többsége nem fordul a rendőrséghez, egyrészt mert nem bíznak a nyomozás sikerében, másrészt félnek a további megbélyegzéstől. Elmondható, hogy a rendőrség sem túl aktív a homofób indíttatású támadások felderítésében. Az előítélet motiválta bűncselekmények száma a hivatalos adatokban, statisztikákban lényegesen kevesebb, mint amit a civil szervezetek adatai mutatnak. A Human Rights Watch melegek körében végzett kutatása alapján arra a következtetésre jutott, hogy 2013-ban a korábbi évekhez képest megnőtt a homoszexuálisok elleni támadások, zaklatások száma.²⁴ Volgográdban egy fiatalembert, Vladiszlav Tornovojt a barátai kínoztak, majd öltek meg, miután egy közös italozás alatt felfedte előttük szexuális orientációját. Mindezek ellenére a bíróság nem találta úgy, hogy ez lett volna a bűncselekmény kiváltója.²⁵ A szintén tavaly májusban meggyilkolt Oleg Szerdjuk halála viszont azon ritka esetek egyike, amelyben egyértelműen megállapították, hogy a cselekményt homofób indíttatásból követték el.²⁶

5. Összegzés

Amint a fentiekből kiderül, a homoszexuálisok sok tekintetben nem rendelkeznek heteroszexuális társaikkal azonos jogokkal Oroszországban. Komoly változások indokoltak a jogi szabályozásában, de sok múlik az emberek hozzáállásán is, akik különböző oktató-felvilágosító programok segítségével nyitottabbá és elfogadóbbá válhatnak a másságot illetően. A 2013 nyarán elfogadott törvények az oroszok többségének álláspontját és meggyőződését tükrözik, vagyis a probléma mélyen a társadalomban gyökerezik. A homoszexuálisokat diszkrimináló törvényekkel az orosz politikai vezetés kiszolgálja az alulról jövő igényeket, ezért először mindenképpen a társadalom szintjén kell változásoknak elindulnia.

²³ Wilkinson, Cai (2013): *Putting Traditional Values into Practice: Russia's Anti-Gay Laws*. In: Russian Analytical Digest, No. 138. 2013. november 8.

²⁴ Human Rights Watch (2014): *Russia: Sochi Games Highlight Homophobic Violence*, 2014. február 4.

²⁵ U. S. Department of State (2013): *Country Reports on Human Rights Practices for 2013 – Russia*

²⁶ Reeve, Patrick (2014): *Russia: 3 Jailed in Anti-Gay Case*. Forrás: The New York Times, 2014. február 4.

Felhasznált irodalom

2007: *Second Moscow Pride Festival, from May 25 to May 27*. Forrás: GayRussia.eu²⁷

Case of Alekseyev v. Russia (Application nos. 4916/07, 25924/08 and 14599/09), Strasbourg, 2010. október 21.

Convenient Targets The Anti-„Propaganda” Law & the Threat to LGBT Rights in Russia. Forrás: humanrightsfirst.org, 2013 augusztus²⁸

Discrimination and Violence Against Lesbian and Bisexual Women and Transgender People in Russia, Shadow Report for the 46th CEDAW Session, Prepared by the Inter-Regional Social Movement „Russian LGBT Network”²⁹

Editor to appeal guilty verdict and fine for gay propaganda over newspaper interview. Forrás: The Siberian Times, 2014. február 1.³⁰

*Fegyeralnaja Szluzsba Goszudarsztvennoj Sztatyisztiki*³¹

Gallagher, Paul – Thorpe, Vanessa (2014): *Russian anti-gay violence seen for the first time on camera*- Forrás: The Guardian, 2014. február 1.³²

*„Homosexual Propaganda” Bans: Analysis and Recommendations, International Commission of Jurists*³³

Human Rights Watch (2013): *World Report 2013, Events of 2012*³⁴

Human Rights Watch (2014): *Russia: Sochi Games Highlight Homophobic Violence*, 2014. február 4.³⁵

Is Russia Preparing to Criminalize Gay Families? Towleroad, 2014. január 16.³⁶

²⁷ <http://www.gayrussia.eu/en/pride/moscowpride/2007.php>

²⁸ <http://www.humanrightsfirst.org/uploads/pdfs/HRF-russias-anti-gay-ban-SG.pdf>

²⁹ http://www2.ohchr.org/english/bodies/CEDAW/docs/ngos/LGBTNetwork_RussianFederation46.pdf

³⁰ <http://siberiantimes.com/other/others/news/editor-to-appeal-guilty-verdict-and-fine-for-gay-propaganda-over-newspaper-interview/>

³¹ http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/population/demography/#

³² <http://www.theguardian.com/world/2014/feb/01/russia-anti-gay-gang-violence-homophobic-olympics>

³³ <http://icj.wpenet.netdna-cdn.com/wp-content/uploads/2012/06/Joint-briefing-paper-ICJ-IE-propaganda-bans-25-June.pdf>

³⁴ https://www.hrw.org/sites/default/files/wr2013_web.pdf

³⁵ <http://www.hrw.org/news/2014/02/03/russia-sochi-games-highlight-homophobic-violence>

³⁶ <http://www.towleroad.com/2014/01/is-russia-preparing-to-criminalize-gay-families-video.html>

Johnson, Paul (2011): *Russian Ban on Homosexual Propaganda Violates Human Rights*. Forrás: JURIST, 2011. december 1.³⁷

Johnson, Ryan (2013): *Sochi Olympic Games and Homophobia in Russia*. Forrás: Booksie, 2013. december 5.³⁸

Leslie, Tim – Tilley, Cristen (2014): *8 things to understand about gay Rights in Russia and the Sochi Winter Olympics*. Forrás: ABC, 2014. február 11.³⁹

Moscow Helsinki Group: *Situation of Lesbians, Gays, Bisexuals and Transgenders in the Russian Federation 2009*.⁴⁰

Pew Research (2013): *The Global Divide on Homosexuality*. Pew Research Global Attitudes Project, 2013. június 4.⁴¹

Reevell, Patrick (2014): *Russia: 3 Jailed in Anti-Gay Case*. Forrás: The New York Times, 2014. február 4.⁴²

Russia: Federal laws introducing ban of propaganda of non-traditional sexual relationships. Forrás: Article19, 2013 június⁴³

Russia's chief propagandist. Forrás: The Economist, 2013. december 10.⁴⁴

Sonne, Paul: *Russia Tightens Anti-Gay Adoption Ban*. Forrás: The Wall Street Journal, 2014. február 13.⁴⁵

The Council for Global Equality: *The Facts on LGBT Rights in Russia*⁴⁶

U. S. Department of State (2013): *Country Reports on Human Rights Practices for 2013 – Russia*⁴⁷

Wilkinson, Cai (2013): *Putting Traditional Values into Practice: Russia's Anti-Gay Laws*. In: Russian Analytical Digest, No. 138. 2013. november 8.⁴⁸

³⁷ <http://jurist.org/hotline/2011/12/paul-johnson-russia-lgbt.php#.U2Dtq6ISBxA>

³⁸ http://www.booksie.com/gay_and_lesbian/essay/captainryborg/sochi-boycott-and-homophobia-in-russia

³⁹ <http://www.abc.net.au/news/2014-02-06/russia-gay-rights-sochi-explained/5237926>

⁴⁰ <http://www.mhg.ru/english/1E11107>

⁴¹ <http://www.pewglobal.org/2013/06/04/the-global-divide-on-homosexuality/>

⁴² http://www.nytimes.com/2014/02/04/world/europe/russia-3-jailed-in-anti-gay-case.html?_r=0

⁴³ <http://www.article19.org/data/files/medialibrary/37129/13-06-27-russia-LA.pdf>

⁴⁴ <http://www.economist.com/blogs/easternapproaches/2013/12/ukraine>

⁴⁵ <http://online.wsj.com/news/articles/SB10001424052702304434104579380613782162016>

⁴⁶ <http://www.globalequality.org/newsroom/latest-news/1-in-the-news/186-the-facts-on-lgbt-rights-in-russia>

⁴⁷ <http://www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/humanrightsreport/index.htm#wrapper>

⁴⁸ http://www.academia.edu/5133798/Putting_Traditional_Values_into_Practice_Russias_Anti-Gay_Laws

Yuri Luzhkov, Mayor of Moscow, Calls Gay Parade „Satanic”. Forrás: The Huffington Post, 2010. január 25.⁴⁹

⁴⁹ http://www.huffingtonpost.com/2010/01/25/yury-luzhkov-mayor-of-mos_n_435717.html

1. Bevezetés

Az Egyesült Államokban 2008-ban kitörő pénzügyi válság hatására az EU Gazdasági- és Monetáris Unió szerkezetében rejlő veszélyek valós problémákká váltak, mivel az amerikai helyzet a befektetői figyelmet és így a bizalmatlanságot, az államkötvények megtérülésére és az államadósság fenntarthatóságára irányította. Bár véleményünk szerint az amerikai és az európai nem tekinthető egy válságnak, azonban az euró övezet endogén problémái az amerikai válság hatásnak köszönhetően váltak tényleges veszélyekké.

A közös valuta veszélybe kerülése az egész integráció jövőjére hatással volt, emiatt a legtöbb szereplő azonnali reakciójára volt szükség az euró összeomlásának elkerülése érdekében. Több intézmény kezdett válságkezelő lépésekbe; így bizonyos intézmények, mint az Európai Központi Bank hatáskör-kiterjesztő akciókat – a Trichet-Draghi levél¹ megfogalmazását (Costa, 2011), illetőleg a végső hitelezői feladatkör felvállalását (The Economist, 2012) – hajtottak végre, az euró övezet tagállamai először kialakították az Európai Stabilitási Mechanizmust (*European Stability Mechanism – ESM*), később aláírták a Pénzügyi Egyezményt (*Fiscal Compact*), a Bizottság az IMF-fel közösen kondicionális hiteleket folyósított, illetve végül a ciprusi válság kezelésére bevezették az ún. bail-in technikáját is.

A fentiekben felsorolt lépések mindegyikét a gazdasági racionalitás, illetve logika vezette, köszönhetően a probléma alapvetően gazdasági jellegének. Azonban az uniós válságkezelés komoly politikai jelleggel is rendelkezik, amely a különböző alkalmazott eszközök politikai felelősség, valamint demokratikus elszámoltathatóság szempontjából történő vizsgálatát is szükségessé teszi.

Jelen munka alapvető tárgyát a különböző válságkezelő lépések demokratikussági vizsgálata képezi. Megpróbálunk kialakítani egy olyan “demokratikussági tesztet”, amely segítségével az alapvetően közgazdasági megfontolásból hozott megoldásokat, a politikai felelősség és rezponzivitás, de méginkább a demokrácia logikája szempontjából elemezhetjük.

Miután leírjuk az elemzéshez használt demokratikussági teszt mibenlétét, annak segítségével egyesével megvizsgáljuk a következő válságkezelési lépéseket:

- az új intézményi szerepfelfogásokat; vagyis az EKB hatáskör-kiterjesztő lépéseit a Trichet-Draghi levélen keresztül,
- a kondicionális hitelek intézményét,

¹ Az olasz kormányhoz eljuttatott, az EKB leköszönő és hivatalba lépő elnökei által megírt gazdaságpolitikai előírásokat tartalmazó utasítás, amely többek között a nyugdíjkorhatár azonnali felemelését, a szolgáltatási szektor teljes liberalizációját kérte Rómától. A változtatások elfogadtatását rendeleti úton, a parlament együttműködése nélkül képezte el.

- az állammentő alapok, valamint a később ezekből kialakult ESM-t,
- a Pénzügyi Egyezményt (Fiscal Compact),
- a hatos pakk lépéseit, valamint
- a Ciprus esetén alkalmazott bail-in megoldását.

Ezt követően összegezzük a válságkezelés összességének demokratikusságát és megvizsgáljuk az ezáltal kialakult kényszereket, amelyeket az integráció új kihívásaiként értelmezhetünk.

Bár jelen tanulmány tárgya sok szempontból multidiszciplinárisnak tekinthető – hiszen akár a közgazdaságtan, a nemzetközi tanulmányok vagy a jogtudomány szempontjából megközelíthető –, azonban elemzésünk a politikatudomány szempontjából vizsgálja azt.

2. A demokratikussági teszt

2.1. Alapfogalmak

Ahogy azt a tanulmány címe is mutatja, elemzésünk során a különböző szereplők válságkezelő intézkedéseit a demokrácia szempontjából vizsgáljuk. Ezen megközelítésből logikusan következik, hogy ki kell térnünk arra, hogy mi is az a demokrácia, de legalábbis valamely, már kialakított definíciót el kell fogadnunk.

A demokrácia meghatározásának kérdése a politikatudományt, annak kialakulása óta végig követi, ám arra teljes és mindenki által elfogadott választ még egyik gondolkodó sem tudott adni; emiatt sok esetben inkább demokráciákról beszélnek. Jelen munka nem szándékozik a definíciós kísérlet eszmetörténeti vitájában részt venni, illetve ahhoz kapcsolódni, így a demokratikusság vizsgálatánál egy másik, az Európai Unió elemzésekor általánosabban és a demokráciánál jobban megfogalmazott fogalomból indul ki a vizsgálat során; a demokratikus deficitből. Vagyis a demokratikussági teszt alapját, nem az adja, hogy mi a demokrácia, sokkal inkább az, hogy mi nem. A teszt három elemből áll össze; a fogalom klasszikus meghatározásából levezetett legitimációs láncból (Romani-Liakopoulos 2009 15.), a döntés vagy probléma kezelés (*decision-making, problem-solving capacity*) alapú definícióból levezetett „központ változásból” (Romani-Liakopoulos 2009 17-18.; Follesdal-Hix 2006 537.), valamint a Majone-féle uniós szakpolitika tipológia (regulatív vs. redisztributív) (Majone 1998 5., 13-18.) és az input legitimáció jelenlét megfigyeléséből (Bellamy 2011). A következőkben röviden leírjuk ezen három elem mibenlétét.

2.2. A demokratikus deficit klasszikus meghatározása – a legitimációs lánc és a rezponzivitás

A demokratikus deficit fogalma az Egységes Európai Okmány elfogadását követően jelent meg a politikatudományi irodalomban. Jelen tanulmányban két ismert meghatározását használjuk vizsgálatunkhoz. A jelenség általános, a szakirodalomban

fellelhető legegyszerűbb definíciója szerint, az Európai Unió esetében, a demokratikus deficit a szupranacionális szintre delegált hatáskörök és az azok demokratikus ellenőrzése közötti különbség. Ezen ellenőrzést az európai állampolgároknak kellene gyakorolniuk vagy valamilyen képviselői szervén vagy más politikai eszközökön keresztül (Romani-Liakopoulos 2009 15.).

Ezt az állampolgári ellenőrzést a következő módon érthetjük; az állampolgárok milyen mértékben tudnak hatást gyakorolni, az életükre hatást gyakorló szakpolitikák irányára, illetőleg annak változásaira. A tagállami szinten ezen ellenőrzésnek több eszköze, több csatornája is van, amelyek a tiltakozásoktól, nyomásgyakorló csoportokon keresztül, egyéb intézményekig terjednek, azonban a leginkább elterjedt eszköze a rendszeres időközönként megtartott törvényhozási választások, ahol az állampolgárok választójoguk gyakorlásán keresztül értékelik a kormány vagy a végrehajtás teljesítményét. Ennek hatására a kormány, illetve a végrehajtás rezponzív válik a választói igényekre, hiszen ennek köszönheti a felhatalmazását.

A demokratikussági teszt első eleme ezen definícióból, illetve a rezponzivitásból áll össze. Egy adott intézmény és ezzel párhuzamosan az intézmény által hozott döntés input² legitimitása annál nagyobb, minél rövidebb az ún. legitimitációs lánc, vagyis minél közelebb áll a választói döntéshez. Ennek megfelelően a legnagyobb input legitimitációval a közvetlenül választott – és ezáltal ellenőrzött – intézmények és az azok által meghozott döntések rendelkeznek.³ Azon intézmények közé, amelyeket közvetlenül az állampolgárok választanak és ezáltal elszámoltathatók a közvetlenül választott államfők – melyek hagyományosan nagyobb politikai mozgástérrel is rendelkeznek, mint közvetetten választott társaik –, valamint a törvényhozások számíthatnak. A legtöbb uniós tagállamban a kormány, illetve a kormányfő, jogilag nem számít közvetlenül választottnak. Azonban fontos megemlítenünk a prezidencializálódás, valamint a politika perszonalizálódásának és mediatizálódásának jelenségeit (Körösi 2003). Ennek következtében ugyanis, az európai országok kormányai politikai szempontból közvetlenül megválasztottnak is tekinthetők, hiszen a választások célja nem egy egyéni képviselő megválasztása a választókörzetben, vagy bejuttatása a listán, hanem egy adott párt győzelemhez és hatalomra segítése. Ezen felül a miniszterelnök kormányon belüli kiemelkedésének – prezidencializáció – és nyilvánosság előtt, mint a párt arca és az ország vezetőjeként történő megjelenésének – perszonalizáció és mediatizáció – köszönhetően a miniszterelnök is közvetlen legitimitációval – de legalábbis közvetlenebbel, mint korábban – rendelkezik, vagyis a legitimitációs lánc esetében is rövidebb lesz.

² Lásd később.

³ Fontos megjegyezni, hogy az input legitimitáció magas szintjéhez ennél azért többre van szükség, hiszen, ahogy azt a szakirodalomban többen is leírják (lásd Bekkers et al. 2007) az átláthatóság, az általános választó jog, a politikai élthez való hozzáférés, a szereplők széles köre mind ezen típus szükséges elemei; a közvetlen legitimitáció, illetve ellenőrzés csak egy ezen elvárások közül. A jelen munka által kialakított teszthez azonban csak a legitimitációs láncot használtuk fel ezek közül.

Ezzel szemben az uniós döntéshozatali szervek – az EP kivételével – , mint a Bizottság vagy az Európai Tanács jóval távolabb állnak a választóktól, így a lánc hosszabbodásával a választói ellenőrzés, a politikai felelősség és a rezponzivitás egyaránt csökken.⁴

A demokratikussági teszt első eleme tehát a legitimációs lánc hosszának vizsgálata. Vagyis a különböző válságkezelő lépéseknél azt elemezzük, hogy az európai választó milyen távol van a döntéshozatali központtól és milyen mértékben képes befolyásolni azt.

2.3. A kormányzati központ változása – a döntéshozatali és a probléma megoldó képesség elmozdulása

A demokratikus deficittel foglalkozó szakirodalomban létezik egy másik meghatározás is, amely a jelenséget nem (csak) a választópolgár-integrációs döntéshozatal viszonyában vizsgálja, hanem sokkal inkább a döntési központ változása, illetve meghatározása felől közelít. Ezt itt döntési megközelítésnek nevezzük és a demokratikussági teszt második elemét alkotja.

Eszerint a demokratikus deficit a döntéshozatali képességnek (*decision-making capacity*), valamint a probléma megoldó/kezelő képességnek (*problem-solving capacity*) a klasszikus-képviselési demokrácia intézményrendszere⁵ felől az új kormányzati (*governance*) formák vagy intézmények felé történő eltolódásának eredményeként jön létre (Romani-Liakopoulos 2009 17-18.; Follesdal-Hix 2006 537.). Vagyis a képviselési demokrácia intézményei rendelkeznek valamilyen ellenőrzéssel, azonban az új típusú kormányzás újonnan létrejövő formái (bizottságok, ügynökségek, nyílt koordinációs mechanizmus stb.) a klasszikus *polity-n* kívül esve, teljesen híján vannak ennek; így politikailag felelőtlenek és rezponzivitásuk is hiányzik. Ezek megerősödése pedig gyengíti a képviselési demokrácia hatalmi pozícióit, növelve a demokratikus deficitet (Bekkers et al. 2007 307.). Ha ehhez hozzá vesszük Scharpf elméletét, miszerint a demokratikus legitimáció annál jobban növekszik, minél több hatalmi jogosítványt, illetve döntési képességet veszünk el a politikailag felelőtlen és független szervektől és teszünk a kollektív döntéshozatal tárgyává (Scharpf 1999 26.), akkor láthatjuk, hogy a *governance* új formái felé történő eltolódás valóban a demokratikus deficit forrásaként tekinthető.

⁴ A tesztbe nincs beépítve, azonban a munka jelen fejezeténél fontos kiemelni a döntéshozatali mechanizmusok okozta demokratikussági problémákat. Azzal, hogy az EU fő döntéshozatali módszere a minősített többségi eljárás lett a legitimációs lánc rezponzivitása pedig több esetben hiányzik (például az adott tagállam a Tanácsban bár választópolgárai preferenciáit képviseli, azonban kisebbségben marad, a Tanács pedig nem áll rezponzív viszonyban az adott tagállam polgárainak igényeivel) lehetségessé vált, hogy bizonyos államok kisebbségbe kerüljenek. Azonban az európai politikai kultúra a legtöbb esetben konszenzus orientált, ami által még ma is főként egyhangúan elfogadott döntéseket hoznak meg. A döntéshozatali módszer emiatt nem lett integrálva a modellbe.

⁵ Ebbe az EU intézményrendszerét is beleértve.

Ennek megfelelően a demokratikussági teszt második elemeként azt vizsgáljuk, hogy a válságkezelési lépés esetében történt-e elmozdulás a klasszikus-intézményrendszer (*polity*) felől az új *governance* formák felé.

2.4. Redisztributív elem és input legitimáció

A jelenségről – demokratikus deficit – szóló tudományos vita⁶ során, Giandomenico Majone arra a megállapításra jutott, miszerint bár a jelenség létezik, azonban jelenléte nem okoz problémát. Érvelésének alapja a szabályozó és az újraelosztó politikák elkülönítése volt. Álláspontja szerint, a szabályozó politikák olyan területek, amelyek keretén belül meghozott döntések nem teremtenek veszteseket, hiszen kizárólag Pareto-hatékony eredményeket alakítanak ki. Mivel a döntéseknek nincsenek vesztesei, az eredmények azokat is kárpótolják, akik a döntéshozatal során kisebbségben maradnak. (Majone 1998 5., 13-18.) Majone szerint az EU-ban hiányzik a többségi döntéshozatal és a döntések politikai jellege, ez azonban nem jelent problémát, hiszen az EU csak regulatív politikákat irányít.⁷

Ezzel szemben az újraelosztó politikák esetén, már helye lenne a többségi döntéshozatalnak és a „depolitizáció” (ibidem) ezen esetekben nem elfogadható, mivel itt valódi vesztesek születnek a döntések során, akiket nem kárpótolnak az eredmények. Vagyis a redisztributív politikák vagy „*bread and butter*” kérdések esetén szükséges a politikai logika és a többségi döntéshozatal alkalmazása.

A többségi döntéshozatal, illetve a döntéshozatalbeli állampolgári részvétel pedig az ún. *input* legitimáció elemeinek tekinthetők (Bellamy 2011). Ez az állampolgárok általi kormányzásra alapoz (*government by the people*) és olyan értékekre koncentrál mint, a politikai egyenlőség, a politikai ellentétek ésszerűsége, szükségessége, az ember tévedésre való hajlama és a politikai felelősség. Ezek azok a tulajdonságok, amelyek elsődleges fontosságúak a demokrácia elfogadtatásában (Bellamy 2011 4.). Ezen legitimitási forma releváns normái az állampolgárok számára elérhető egyenlő részvétel lehetősége, a minőségi képviseleti rendszer, illetve a démosz számára elérhető politikai napirend (Bekkers 2007 43-44.). Ennek köszönhetően az *input* legitimitás pártján állók az olyan döntéshozatali mechanizmusokat preferálják, amelyek a lehető legegyszerűbb állampolgári részvételt biztosítják, még akkor is, ha ezek kevésbé hatásos eredményekkel járnak (Bellamy 2011 4.).

Demokratikussági tesztünk harmadik – és egyben utolsó eleme – így annak vizsgálata, hogy az adott válságkezelő lépés rendelkezik-e valamilyen redisztributív

⁶ A 2000-es évek első évtizedének közepén Moravcsik, Majone, Scharpf, Follesdal, Hix, Bellamy és mások részvételével zajló, a demokratikus deficit létezéséről, illetőleg problematikusságáról szóló tudományos vita.

⁷ Alapvetően nem értünk egyet Majone álláspontjával sem a szabályozó és újraelosztó politikák ideáltípusos elkülönítésében, sem az integráció kizárólagos szabályozó jellegének kiemelésével. Azért az ő alapállásából indulunk ki, mert ha a demokratizáció szükségességét elutasító gondolkodó érveit használva is képesek vagyunk kimutatni annak szükségességét, akkor a demokratikus deficit léte, illetve a demokratizációs kényszer bizonyítottsága véleményünk szerint nagyobb arányúnak tekinthető.

hatással és amennyiben igen, akkor jelen van-e a megfelelő *input* legitimációt kialakító biztosíték.

2.5. Demokratikussági teszt – összegzés

A következő fejezetben a válságkezelés lépéseit tehát a következő teszten keresztül vizsgáljuk meg:

- Elsőként a legitimációs láncot vesszük górcső alá, vagyis megvizsgáljuk milyen távol van a döntéshozatal a választópolgártól, illetve, hogy az mennyire rezszonzív. Itt a politikai logikát tekintjük relevánsnak, nem a jogi szabályozást; vagyis a kormány, illetve a kormányfő – a végrehajtás vezetőjének – legitimációját közvetlennek tekintjük.
- Másodikként azt vizsgáljuk meg, hogy kialakult-e új döntéshozatali, kormányzati központ a klasszikus *polity-n* kívül. Az elmozdulást vizsgáljuk a *governing* vagyis a képviseleti demokrácia klasszikus intézményei és az új *governance* eszközök között a probléma megoldó és döntéshozatali képességek tekintetében.
- Végül a majone-i logikát követve az alapján tekintjük át a válságkezelés eszközeit, hogy a lépésnek vannak-e redisztributív elemei és ha igen, akkor rendelkezik-e valamilyen szintű *input* legitimációval.

A vizsgált válságkezelő lépések a következők lesznek:

- a Trichet-Draghi levél, valamint az OMT, mint az EKB új szerepfelfogásának lépései,
- a válság kezdetén kialakított kondicionális hitelek,
- az állammentő alapok kialakítása – ESM (*European Stability Mechanism*),
- a Pénzügyi Egyezmény, valamint
- a ciprusi *bail-in*.

3. A válságkezelés demokratikussági elemzése

3.1. Intézményi hatáskörtúllépés – EKB

Az EKB esetében két válságkezelő intézkedést vizsgálunk meg. A független és politikailag felelőtlen, új *governance* eszköznek tekinthető ügynökség alapvető demokratikussága, de főleg legitimációja az alapszerződések által szigorúan meghatározott hatás- és feladatkörein, valamint az általa elért eredményeken nyugszik. A központi bank volt az első intézmény, amely a leggyorsabban reagált a válságra a Trichet-Draghi levéllel, illetve előbb *de facto*, később az OMT⁸ formájában *de jure* módon is kialakítva (The Economist 2012) saját legvégső hitelezői szerepkörét.

⁸ *Outright Monetary Transactions* amely az Európai Központi Bank legvégső hitelezői státuszát rögzítő szervezeti megoldás.

A válságkezelő lépések végrehajtója az EKB, illetve annak elnöke(i). A legitimációs lánc meglehetősen hosszú és szinte egyáltalán nem rezponzív. A választó megválasztja a parlamentet és ezen keresztül a végrehajtását, amely még rezponzív viszonyban áll vele, majd a végrehajtás vezetője az Európai Tanácsban leteszi a voksát valamely EKB elnökjelölt személye mellett, akiről konszenzusos döntés születik. Valamilyen szintű rezponzivitás még feltételezhető, azonban ez már-már elhanyagolható az állampolgár szempontjából – inkább a tagállami érdek jelenik meg valamennyire. Végül az EKB vezetője és a teljes intézmény szándékosan elválasztódik a politikai tértől és felelőtlené válik, vagyis minden rezponzivitás megszűnik. A legitimációs lánc tehát hosszú és nincs figyelemmel a választópolgár igényeire, politikailag pedig teljesen felelőtlen.

A döntéshozatali központ szempontjából, bár a rekrutációt tekintve nem teljesen elválasztott a klasszikus *polity-től*, azonban működése során teljesen elválik tőle és egy új *governance* eszközként, a klasszikus képviseleti demokrácia intézményrendszerén kívül működik.

A redisztributív hatások tekintetében a Trichet-Draghi levél követelményei legalábbis komoly intézkedéseknek minősülnek, amelyek azonban teljes egészében nélkülözik az *input* legitimációt. Az OMT esetében az újraelosztó hatások kevésbé explicitek, azonban mivel a tagállamok adósságának újrafinanszírozási eszközeit jelentik, implicit módon hatással vannak az állami redisztribúcióra és a gazdaságpolitikai mutatókra – elég arra gondolni, hogy az államadósság és a jegybanki alapkamat a maastrichti kritériumok közé tartoznak. Az *input* legitimáció nem különbözik a Trichet-Draghi levél esetétől.

Összességében tehát megállapíthatjuk, hogy komoly demokratikussági problémákat találunk az EKB válságkezelési lépéseinek esetében.

Legitimációs lánc	Döntéshozatali központ	Redisztributív hatás input legitimáció	Összegezve
hosszú	új <i>governance</i> eszköz	komoly redisztributív hatás (explicit és implicit is)	komoly demokratikussági problémák
nem rezponzív	politikailag felelőtlen	hiányzó input legitimáció	

3.2. Kondicionális hitelek – EU, IMF

A válságkezelés első, az EU klasszikus intézményrendszere által megtett lépései, a Bizottság és az IMF együttműködésével és a tagállamok jóváhagyásával kialakított kondicionális hitelek voltak. Ezek lényege az volt, hogy a *no bail-out* elvet felrúgva, a bajba jutott tagállamokat az EU a Valutaalappal együttműködve kiségitette, amennyiben azok vállalták, hogy gazdasági szerkezetüket az azok által előírt módon átalakítják. Vagyis a tagállamokat megmaradt szuverenitásuk és így kizárólagos vagy közösen

gyakorolt hatásköreikbe tartozó bizonyos területeken, adott cselekvésre kényszerítették, mindenféle felhatalmazás nélkül.

A legitimációs lánc tekintetében a kondicionális hitelek szerencsésebb konstrukciónak tekinthetők, mint az előbb vizsgált központi banki lépések. A választópolgár által megválasztott törvényhozás és végrehajtás egyrészt biztost delegál az Európai Bizottságba.⁹ Másrészt az EP megválasztásán keresztül hatást gyakorol – ma már közvetlenül – a Bizottság elnökének személyére is. Emellett a kondicionális hitelek kérdése több tagállamban a belpolitikai kérdéssé is vált. A kormány és a törvényhozás és a választópolgár viszonya rezponzívnak tekinthető. A Bizottság – mint egész – és a tagállam viszonya valamennyire rezponzívnak tekinthető. Emellett az EP, mint az EU végrehajtásának szerve is kialakít egy bizonyos szintű rezponzivitást, amely remélhetőleg a csúcsteljesítménynek köszönhetően tovább fog javulni. A tagország által delegált biztos és a kormány közti kapcsolat már sokkal nehezebben és esetlegesen vizsgálható, így itt inkább a rezponzivitás hiányáról beszélhetünk.

Ezen konstrukció legitimációs láncot illető nagyobb problémáját inkább az IMF szerepe jelenti, amely gyakorlatilag teljesen elválasztott a választópolgártól.

A döntéshozatali központ szempontjából félig a klasszikus intézményrendszer keretein belül maradunk, hiszen részben az EU és a Bizottság alakítja ki a kondicionális hitel feltételeit. Másrészt viszont a Valutaalap egy új *governance* eszköznél, új és kívülálló döntéshozatali központnak tekinthető; vagyis látható a klasszikus *polity* – az unió döntéshozó szervei – felőli elmozdulás.

A kondicionális hitelek feltételei nagyrészt az alapvető gazdasági struktúrák és az újraelosztó rendszerek nagyarányú átalakítását írták elő. Vagyis a redisztributív hatás megkérdőjelezhetetlen. Az *input* legitimáció bizonyos foka, legalábbis némely uniós intézményben tetten érhető, azonban az IMF esetében teljesen hiányzik. Vagyis ez esetben sem kompenzálnak a vesztesek a döntéshozatalban való részvétel által.

Összességében tehát megállapíthatjuk, hogy a kondicionális hitelek esetében érezhető demokratikussági problémákat találunk.

⁹ Itt fontos megemlíteni, hogy mivel a Bizottság, valamint az EP mandátuma legtöbbször nem esik egybe a tagállami kormányok és törvényhozásokéval, így ez a legitimációs lánc sem tökéletes, hiszen könnyen lehet, hogy még az előző kormány által delegált biztos dolgozik Brüsszelben. Ezen jelenség hatása a legitimációra egy további kutatási irányt jelenthet.

Legitimációs lánc	Döntéshozatali központ	Redisztributív hatás input legitimáció	összegezve
hosszú, de rövidebb, mint az EKB-nál	részben a klasszikus <i>polity-n</i> belül marad	komoly redisztributív hatás	érezhető demokratikussági problémák
az IMF esetében nem létezik	részben új döntéshozatali központ irányít	alacsonyabb <i>input</i> legitimáció	

3.3. Állammentő alapok – European Stability Mechanism

A korábban működő EFSF és EFSM-et felváltó Európai Stabilitási Mechanizmus egy az euró-zóna tagállamai által létrehozott pénzügyi alap, amely a bajba jutott országok számára nyújt pénzügyi segítséget, a kondicionális hitelekhez hasonlóan. A rendszer teljes működésében a kormányközi elem a meghatározó, vagyont a tagok adják össze.

Az együttműködés két irányító szervvel rendelkezik, a Kormányzó Tanáccsal és az Igazgató Tanáccsal. A Kormányzó Tanács tagjai a résztvevő tagállamok pénzügyekért felelős kormánytagjai, az Igazgató Tanács tagjait, pedig a kormányok nevezik ki. Az előbbi ülésein az EKB elnöke, a gazdasági és pénzügyekért felelős biztos és az *Euro Group* elnöke, az utóbbi ülésein a az EKB elnöke, a gazdasági és pénzügyekért felelős biztos megfigyelőként részt vehetnek (ESM Szerződés 5-6. cikk).

A döntések három féle módon születhetnek; egyhangúan, minősített és egyszerű többséggel. A tagállamok szavazati súlyát az alapba történő befizetések alapján számítják ki. Bár láthatjuk, hogy ezen együttműködés tartalmaz szupranacionális elemeket, azonban a lényegi döntéseket egyhangúan kell meghozni.¹⁰

A legitimációs lánc tekintetében a helyzet valamennyivel jobb, mint a központi banki intézkedések esetében, de rosszabb, mint a sima EU-IMF kondicionális hiteleknél láttuk. A választópolgár ugyanis nem tud elérni az EP választásokon leadott szavazatán keresztül az alapok vezetőihez, mivel annak irányítása kívül esik az unió klasszikus *polity-jának* ellenőrzési körén – ahogyan arra a második szempont vizsgálatánál is kitérünk majd. Azonban a kormányközi működés, valamint az állammentő alapok tagállami politikai *agenda-ra* való belépése¹¹ eredményeképpen létezik egy legitimációs lánc és reszponzivitás a rendszer működésében, azonban ez elég gyenge a választói igények becsatornázásához. Ha a mindennapi döntések esetén nem is, de a nagy volumenű stratégiai döntésekre valamennyi hatása lehet a választópolgárnak.

¹⁰ Lásd: ESM Szerződés 5. cikk 6. pont.

¹¹ Lásd: Szlovákia vagy Németország esetét. Szlovákiában az alapba való befizetés kérdésén megbukott a Radicova kormány, Németországban komoly politikai vita folyt arról, hogy az ország adófizetői miért finanszírozzák a költségvetési szempontból fegyelmezetlen tagállamokat, mindenekelőtt azonban a német Alkotmánybíróság vizsgálta, hogy az ország egyáltalán csatlakozhat-e az együttműködéshez.

Ami a döntéshozatali központ kérdését illeti, itt csak új *governance* irányító központokat találunk, amelyek az uniós klasszikus intézményrendszerrel erősen elkülönülnek. Vagyis komoly elmozdulást látunk az átláthatóan ellenőrizhető és politikailag felelős aktorok irányából az új döntéshozatali központok felé. Emellett az állammentő alapok által biztosított hitelek esetén is jelen van az IMF, vagyis az előző alfejezet vonatkozó részénél írtak itt is megállják a helyüket.

A redisztributív hatások tekintetében az állammentő alapok által nyújtott hitelek is hasonló feltételek mentén kerülnek kihelyezésre, mint a kondicionális hitelek. Annyi különbség fellelhető azonban, hogy a pénzügyi háttérrel itt egy szűkebb csoport, az euró övezet államai rakják össze, amely az explicit mellett, további implicit újraelosztó hatásokat is magával hoz. Az input legitimáció, mivel a működés kormányközibb, mint a kondicionális hitelek esetén, valamennyivel magasabb.

Összességében megállapítható tehát, hogy komoly demokratikussági problémák jelentkeznek az állammentő alapok működésénél, hiszen az uniós *polity-n* teljesen kívül áll, emellett jelen van az IMF is, viszont a tagállami csatornákon keresztül valamennyi választói hatás mégis elérhető. Az integráció demokratikus deficitjének tekintetében azonban gyengébbnek tekinthető, mint a kondicionális hitelek.

Legitimációs lánc	Döntéshozatali központ	Redisztributív hatás input legitimáció	Összegezve
hosszú	új <i>governance</i> eszközök	komoly redisztributív hatás (explicit és implicit is)	komoly demokratikussági problémák
EU-n belül nem létezik		alacsony input legitimáció	
EU-n kívül nem reszponzív			

3.4. Pénzügyi Egyezmény (Fiscal Compact) – Stabilitási és Növekedési Egyezmény 2.0

A válságkezelés előrehaladott fázisában, 2012-ben elfogadták a Gazdasági és Monetáris Uniós Stabilitásáról, Koordinációról és Kormányzásáról Szóló Kormányközi Szerződést vagyis a Pénzügyi Egyezményt. A kormányközi megállapodás megerősíti az Amszterdami Szerződéshez csatolt Stabilitási és Növekedési Egyezményt, illetve megváltoztatja annak bizonyos elemeit – így automatizálja a szankciók érvénybelépését, szigorítja a maastrichti kritériumok betartását, előírja a GDP 60% feletti államadósság rész évi 1/20-val való csökkentését és a legmagasabb elérhető jogforrási szinten szabályoztatja az egyensúlyi vagy szufficites költségvetés előírását.

Az Egyezmény legitimációs lánc több szempontból is vizsgálható, azonban az eddig elemzett válságkezelő lépések közül ez tekinthető a leginkább reszponzívnak és a választópolgár által legalábbis elméletileg legjobban befolyásolhatónak. Mint

kormányközi, nemzetközi szerződést, a tagállamok törvényhozásai ratifikálták; mely fórumok politikailag felelősek, közvetlen legitimációval rendelkeznek és ezeken keresztül elszámoltathatóak. A megállapodást a kormány írta alá, amely a politikai realitást tekintve közvetlen legitimációval rendelkezik, választói előtti politikai felelőssége pedig megkérdőjelezhetetlen. A szerződéshez való csatlakozás több országban is a politikai napirend kérdésévé lett.¹² Az Egyezménybe foglalt előírások ellenőrzéséért és betartatásáért az EU klasszikus intézményrendszere, azon belül is a Bizottság, részben pedig az Európai Unió Tanácsának szakosított szerve, az ECOFIN felel, vagyis a legitimációs lánc az EP-n, a tagállami törvényhozásokon és a kormányokon keresztül vezet, viszonylag beláthatóan, reszponzivitása pedig elfogadhatónak tekinthető.

A döntéshozatali központ szempontjából megállapíthatjuk, hogy részben a klasszikus *polity* uralja a területet. azonban a Pénzügyi Egyezmény létrehoz egy új szervezet, az *Euro Summit*-ot, amely az euró tagállamok pénzügyminiszteriumait irányítókból áll és amely döntései felett az EP nem gyakorol ellenőrzést valamint nem vesz részt a döntéshozatalban sem, mint társ-jogalkotó.

A Pénzügyi Egyezmény egyértelmű újraelosztó hatásokkal jár; hiszen annak előírása, hogy a költségvetés nem lehet deficitese, valamint az államadósság folyamatos csökkentésének előírása elképzelhetetlen az adópolitika, valamint a redisztribúciót érintő lépések nélkül. Az *input* legitimáció azonban, ahogy az Unió egészében eddig is, úgy továbbra is hiányos maradt. Elég csak a német alkotmánybíróság vonatkozó ítéleteire gondolni.¹³

Összességében tehát megállapíthatjuk, hogy a Pénzügyi Egyezmény az eddig vizsgált lépések közül a leginkább demokratikus, azonban ez is érezhető demokratikussági problémákkal terhelt.

Legitimációs lánc	Döntéshozatali központ	Redisztributív hatás input legitimáció	Összegezve
relatíve rövid	főként a klasszikus <i>polity</i>	komoly redisztributív hatás	érezhető demokratikussági problémák
elfogadhatóan reszponzív	részben új <i>governance</i> eszköz is	relatíve magasabb, de hiányos input legitimáció	

¹² Lásd: az Egyesült Királyság és Magyarország példáját.

¹³ Lásd: Bieber 2011.

3.5. Ciprusi *bail-in* – explicit adóztatás

A 2013-as ciprusi mentőcsomag az EU válságkezelésének a demokrácia szempontjából az egyik legkomolyabb aggályokat felvető állomásának tekinthető. A kizárólagos tagállami hatáskörbe tartozó, központi szuverenitás elemét képező adókivetést részben Brüsszel kezdte el gyakorolni a szigetországban. A megtakarításokra kivetett egyszeri explicit adó, a demokratikus államok alapelvének tekinthető „*no taxation, without representation*” vagyis „*nincs adóztatás képviselő nélkül*” megsértését jelentette. A lépés problematikusságát tovább növeli, hogy ilyen jellegű felhatalmazást az integráció szerződésmódosítás esetén is csak akkor kaphatna, ha a jelenlegi képviselői szintet jelentősen növelné; köszönhetően a német alkotmánybíróság vonatkozó ítéletének (Bieber 2011).

A legitimációs lánc, bár ebben az esetben nem tűnik hosszúnak, hiszen csak a Bizottsáig terjed, azonban egyáltalán nem rezponzív, valamint a megadóztatott ország szempontjából vizsgálva nem is feltétlenül létezik, hiszen Ciprusnak nem volt más lehetősége, mint a központi döntés elfogadása. Ebben az esetben erősen megjelenik, a jelen tanulmány által nem vizsgált jelenség; a demokratikus deficit új aspektusa, amely nem a választópolgár és az integráció, hanem az adott tagállam és az integráció viszonyában értelmezendő (Varga 2012).

A döntéshozatali központ tekintetében eltolódást nem láthatunk, azonban az európai klasszikus *polity* egy kizárólagos tagállami hatáskört vett el és kezdett gyakorolni, amely ezen szempontból is demokratikussági problémának értékelendő.

Az intézkedés egyértelmű és nyílt redisztributív hatással járt, az input legitimáció pedig, ahogy azt fentebb is írtuk, elégtelen volt; hiszen az adókivetéshez jóval nagyobb arányú képviselő lett volna szükséges.

Összességében tehát megállapíthatjuk, hogy a ciprusi *bail-in* nagyon komoly demokratikussági problémákkal terhelt volt.

Legitimációs lánc	Döntéshozatali központ	Redisztributív hatás input legitimáció	Összegezve
egyáltalán nem rezponzív	klasszikus <i>polity</i>	egyértelmű, nyílt redisztributív hatás	komoly demokratikussági problémák
az adott tagállam tekintetében kvázi nem létező	kizárólagos hatáskör bitorlás	az intézkedéshez képest elégtelen <i>input</i> legitimáció	

3.6. A teljes válságkezelés demokratikussága – összegzés

Láthatjuk tehát, hogy a válságkezelés majd minden lépése, ezáltal pedig az egész folyamat komoly demokratikussági problémákkal terhelt. Elemzésünket a következő táblázatban foglalhatjuk össze:

	Legitimációs lánc	Döntéshozatali központ	Redisztributív hatás input legitimáció	Összegezve
EKB	túl hosszú nem reszponzív	új, governance	van, nincs	xxx
kondicionális hitelek	hosszú	government, governance vegyesen	van, nincs	xx
ESM	hosszú, nem reszponzív	új, governance	van, nincs	xxx
Pénzügyi Egyezmény	rövidebb, reszponzívabb	government, governance vegyesen	van, alacsony	x
ciprusi bail-in	rövidebb, de nem reszponzív	government	van, nincs	xxx

4. Konklúzió

Megállapíthatjuk tehát, hogy az uniós válságkezelés komoly demokratikussági problémákkal rendelkezik. Ez azonban egyenes következménye annak, hogy a válságkezelés lépései, mint egy európai különleges gazdasági jogrend kialakulásaként értelmezendők. Egy európai szinten megszületett probléma, amely kezelhetetlen lett volna tagállami szinten, kialakított egy olyan eszközrendszert, amely kis ideig a demokrácia logikáját háttérbe szorította a gazdasági szükségszerűség és racionalitás érvényesülése érdekében.

Ez azonban két további következménnyel járt; az Unió jelenleg egy demokratizációs és egy szabályozási kényszer előtt áll. E kettő közül a demokratizációs kényszer a sürgetőbb, azonban a szabályozási kényszer az egyszerűbb.

A szabályozási kényszer a *de facto* megszületett különleges jogrend *de jure* megalkotására vonatkozik. Ezt egyszerűbben meg lehet alkotni.

A komolyabb munkát az integráción belüli képviselői szintjének javítása, valamint a politikai felelősség és demokratikus elszámoltathatóság kialakítása jelenti. Azt, hogy ezen probléma mennyire égető, jól mutatják a 2014-es EP választáson az euszeptikus

pártok által elért kiemelkedő eredmények, amelyek főként a hiányzó európai demokráciával kampányoltak.

Felhasznált irodalom

Bekkers, Victor – Dijkstra, Geske – Edwards, Arthur – Fenger, Menno (2007): *Governance and the Democratic Deficit*. Ashgate Publishing Company, Burlington, USA

Bellamy Richard (2011): *Democracy without democracy? Can the EU's democratic „outputs” be separated from the democratic „inputs” provided by competitive parties and majority rule?* In: Mair, Peter (szerk.) (2011): *Political Representation and the European Union Governance*. Routledge

Bieber, Roland (2011): *Observer, Policeman, Pilot; On lacunae of legitimacy and contradictions of financial crisis management in the European Union*. Inaugural Lecture, European University Institute, Law Department, Firenze, 2011 szeptember 30.

Costa, Giacomo (2011): *Un breve saggio di analisi politica della lettera di Trichet-Draghi*. In: Phenomenology Lab, 2011 október 11.¹⁴

Romani, Mauro – Liakopoulos, Dimitris (2009): *The Evolution of Democratic Deficit in the European Union*. Scriptaweb, Nápoly

Follesdal, Andreas – Hix Simon (2006): *Why There Is a Democratic Deficit in the EU: A Response to Majone and Moravcsik*. In: *Journal of Common Market Studies*, 2006, Vol. 44, No. 3. 533-562.

Körösényi András (2003): *Politikai képviselet a vezérdemokráciában*. In: *Politikatudományi Szemle*, 2003/4. 5-22.

Majone, Giandomenico (1998): *Europe's „Democratic Deficit”: The Question of Standards*. In: *European Law Journal*, Vol. 4, No. 1, 1998 március 5-28.

Scharpf, Fritz W. (1999): *Governing in Europe: Effective and democratic?* Oxford University Press, Oxford/New York

Szerződés az Európai Stabilitási Mechanizmus létrehozásáról (2012)¹⁵

¹⁴ <http://www.phenomenologylab.eu/index.php/2011/10/lettera-di-trichet-draghi/>

¹⁵ http://www.eurozone.europa.eu/media/migrated/596968/treaty_establishing_the_esm_2012_final.pdf

Varga András (2012): *A válságkezelés és a demokratikus deficit*. In: *Magyarország és az Európai Unió, Díjnyertes Pályázatok 2012*. Országgyűlés Hivatala, Budapest, 2012 191-205.

Not too little, possibly too late. Forrás: The Economist, 2012. szeptember 6.